

तैत्तिरीय
आरण्यकम्

Colophon

This document was typeset using X_YTeX, and uses the Sidhanta font extensively. It also uses several TeX macros designed by *H. L. Prasād*. Practically all the encoding was done with the help of Ajit Krishnan's mudgala IME (<http://www.aupasana.com/>).

Acknowledgements

The initial ITRANS encodings of some of these texts were obtained from <http://sanskritdocuments.org/> and <https://sa.wikisource.org/>. Thanks are also due to Ulrich Stiehl (<http://sanskritweb.de/>) for hosting a wonderful resource for Yajur Veda, and also generously sharing the original Kathaka texts edited by Subramania Sarma. See also <http://stotrasamhita.github.io/about/>

FOR PERSONAL USE ONLY

NOT FOR COMMERCIAL PRINTING/DISTRIBUTION

अनुक्रमणिका

तैत्तिरीय आरण्यकम्	1
प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः	1
द्वितीयः प्रश्नः	43
तृतीयः प्रश्नः	61
चतुर्थः प्रश्नः	78
पञ्चमः प्रश्नः	109
षष्ठः प्रश्नः	145
सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावल्ली	162
अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली	169
नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली	175
दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत्	181
कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम्	225
प्रथमः प्रश्नः	225
द्वितीयः प्रश्नः	241
तृतीयः प्रश्नः	259

॥ तैत्तिरीय आरण्यकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः ॥

ॐ भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमाक्षभिर्यज॑त्राः।
 स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टुवाꣳ संस्त॒नूभिः॑। व्यशेम॑ दे॒वहि॑तं यदायुः।
 स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृद्धश्र॑वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।
 स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॑ष्टनेमिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पतिर्दधातु॥
 ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमाक्षभिर्यज॑त्राः।
 स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टुवाꣳ संस्त॒नूभिः॑। व्यशेम॑ दे॒वहि॑तं यदायुः।
 स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृद्धश्र॑वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।
 स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॑ष्टनेमिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पतिर्दधातु।
 आप॑मापाम॒पः सर्वाः॑। अ॒स्माद॒स्मादि॒तोऽमु॑तः॥१॥

अ॒ग्निर्वा॒युश्च॒ सूर्य॑श्च। स॒ह स॑ञ्चस्कर॒द्धिया॑। वा॒य्वश्चा॑
 रश्मि॑पत॒यः। मरी॑च्यात्मानो॒ अद्रु॑हः। दे॒वीर्भुव॑न॒सूव॑रीः।
 पु॒त्रव॑त्वाय॒ मे सु॑त। म॒हाना॑ग्नीर्म॒हामा॑नाः। म॒हसो॑ म॒हसः॑
 स्वः॑। दे॒वीः प॑र्जन्य॒सूव॑रीः। पु॒त्रव॑त्वाय॒ मे सु॑त॥२॥

अ॒पाश्र्यु॑ष्णिम॒पा रक्षः॑। अ॒पाश्र्यु॑ष्णिम॒पार॑घम्। अ॒पा॑घ्रा॒मपं॑
चाव॑र्तिम्। अ॒पदे॑वीरि॒तो हि॑त। वज्रं॑ दे॒वीर॑जी॒ताः॒श्च। भुव॑नं
देव॒सूव॑रीः। आ॒दि॒त्यान॑दि॒तिं दे॒वीम्। योनि॑नोर्ध्वमुदी॒षत॑।
शि॒वा नः॑ शन्त॑मा भवन्तु। दि॒व्या आप॑ ओष॑धयः। सु॒मृ॒डीका॑
सर॑स्वति। मा ते॒ व्यो॑म स॒न्दृशि॑॥३॥

[१]

स्मृ॒तिः प्र॒त्यक्ष॑मैति॒ह्यम्। अनु॑मानश्चतुष्ट॒यम्। ए॒तैरा॑दि॒त्य-
मण्ड॑लम्। स॒र्वैरे॒व वि॒धास्य॑ते। सूर्यो॑ मरी॑चि॒माद॑त्ते।
सर्व॑स्माद्भुव॑नाद॒धि। तस्याः॑ पा॒कवि॑शेषेण। स्मृ॒तं
का॒लवि॑शेष॑णम्। न॒दीव॑ प्र॒भवा॑त्का॒चित्। अ॒क्षय्या॑त्स्यन्द॒ते
यथा॑॥४॥

तां नद्योऽ॒भि सं॑माय॒न्ति। सोरुः॑ सती॑ न नि॒वर्त॑ते। ए॒वं
ना॒नासं॑मुत्था॒नाः। का॒लाः सं॑वत्सर॒श्च श्रि॑ताः। अणु॑शश्च
म॒हश्च॑। सर्वे॑ स॒मव॑यत्रि॒तम्। स॒तैः स॒र्वैः सं॑मावि॒ष्टः। ऊ॒रुः
स॒न्न नि॒वर्त॑ते। अधि॑संवत्सरं वि॒द्यात्। तदे॒वं लक्ष॑णे॥५॥

अणु॑भिश्च म॒हद्भि॑श्च। स॒मारूढः॑ प्र॒दृश्य॑ते। सं॑वत्सरः
प्र॒त्यक्षे॑ण। ना॒धिस॑त्वः प्र॒दृश्य॑ते। प॒टरो॑ वि॒क्लिधः॑ पि॒ङ्गः।

एतद्वरुणलक्षणम्। यत्रैतदुपदृश्यते। सहस्रं तत्र नीयते।
एकं हि शिरो नाना मुखे। कृत्स्नं तदृतुलक्षणम्॥६॥

उभयतः सप्तैन्द्रियाणि। जल्पितं त्वेव दिह्यते। शुक्लकृष्णे
संवत्सरस्य। दक्षिणवामयोः पार्श्वयोः। तस्यैषा भवति। शुक्रं
तै अन्यद्यजतं तै अन्यत्। विषुरूपे अहनी द्यौरिवासि। विश्वा
हि माया अवसि स्वधावः। भद्रा तै पूषन्निह रातिरस्त्विति।
नात्र भुवनम्। न पूषा। न पशवः। नऽऽदित्यः संवत्सर
एव प्रत्यक्षेण प्रियतमं विद्यात्। एतद्वै संवत्सरस्य प्रियतमं
रूपम्। योऽस्य महानर्थ उत्पत्स्यमानो भवति। इदं पुण्यं
कुरुष्वेति। तमाहरणं दद्यात्॥७॥

[२]

साकञ्जानां सप्तथमाहुरेकजम्। षडुद्यमा ऋषयो देवजा
इति। तेषामिष्टानि विहितानि धामशः। स्थात्रे रैजन्ते
विकृतानि रूपशः। को नु मर्या अमिथितः। सखा
सखायमब्रवीत्। जहाको अस्मदीषते। यस्तित्याजं
सखिविदं सखायम्। न तस्य वाच्यपि भागो अस्ति।
यदीं शृणोत्यलकं शृणोति॥८॥

न हि प्रवेदं सुकृतस्य पन्थामिति। ऋतुर्ऋतुना
 नुद्यमानः। विननादाभिधावः। षष्टिश्च त्रिंशंका वल्गाः।
 शुक्लकृष्णौ च षाष्टिकौ। सारागवस्त्रैर्जरदक्षः। वसन्तो
 वसुभिः सह। संवत्सरस्य सवितुः। प्रैषकृत्प्रथमः स्मृतः।
 अमूनादयतेत्यन्यान्॥९॥

अमूँश्च परिरक्षतः। एता वाचः प्रयुज्यन्ते। यत्रैतदुपदृश्यते।
 एतदेव विजानीयात्। प्रमाणं कालपर्यये। विशेषणं तु
 वक्ष्यामः। ऋतूनां तन्निबोधत। शुक्लवासां रुद्रगणः।
 ग्रीष्मेणऽऽवर्तते सह। निजहन् पृथिवीं सर्वाम्॥१०॥

ज्योतिषाँऽप्रतिख्येन सः। विश्वरूपाणि वासाँसि।
 आदित्यानां निबोधत। संवत्सरीणां कर्मफलम्।
 वर्षाभिर्ददताँ सह। अदुःखो दुःखचक्षुरिव। तद्भाँऽऽपीत
 इव दृश्यते। शीतेनाव्यथयन्निव। रुरुदक्ष इव दृश्यते।
 ह्लादयतेँ ज्वलतश्चैव। शाम्यतश्चास्य चक्षुषी। या वै प्रजा
 भ्रँश्यन्ते। संवत्सरात्ता भ्रँश्यन्ते। याः प्रतितिष्ठन्ति।
 संवत्सरे ताः प्रतितिष्ठन्ति। वर्षाभ्य इत्यर्थः॥११॥

अक्षिदुःखोत्थितस्यैव। विप्रसन्ने कनीनिके। आङ्गे चाद्र्गं
नस्ति। ऋभूणां तन्निबोधत। कनकाभानि वासांसि।
अहतानि निबोधत। अन्नमश्रीत मृज्मीत। अहं वो
जीवनप्रदः। एता वाचः प्रयुज्यन्ते। शरद्यत्रोपदृश्यते॥१२॥

अभिधून्वन्तोऽभिघ्नन्त इव। वातवन्तो मरुद्गणाः।
अमुतो जेतुमिषुमुखमिव। सन्नद्धाः सह ददृशे ह।
अपध्वस्तैर्वस्तिवर्णैरिव। विशिखासः कपर्दिनः। अक्रुद्धस्य
योत्स्यमानस्य। क्रुद्धस्यैव लोहिनी। हेमतश्चक्षुषी विद्यात्।
अक्षण्योः क्षिपणोरिव॥१३॥

दुर्भिक्षं देवलोकेषु। मनूनामुदकं गृहे। एता वाचः प्रवदन्तीः।
वैद्युतो यान्ति शैशिरीः। ता अग्निः पवमना अन्वैक्षत। इह
जीविकामपरिपश्यन्। तस्यैषा भवति। इहेहवः स्वतपसः।
मरुतः सूर्यत्वचः। शर्म सप्रथा आवृणो॥१४॥

[४]

अतिताम्राणि वासांसि। अष्टिवज्रिशतघ्निं च। विश्वे देवा
विप्रहरन्ति। अग्निजिह्वा असञ्चत। नैव देवो न मर्त्यः। न
राजा वरुणो विभुः। नाग्निर्नेन्द्रो न पवमानः। मातृक्कच्चन

विद्यते। दिव्यस्यैका धनुरार्तिः। पृथिव्यामपरा श्रिता॥१५॥

तस्येन्द्रो वप्तिरूपेण। धनुर्ज्यामछिनत्स्वयम्। तदिन्द्रधनुरित्युज्यम्। अभ्रवर्णेषु चक्षते। एतदेव शंयोर्बार्हस्पत्यस्य। एतद्रुद्रस्य धनुः। रुद्रस्य त्वेव धनुरार्तिः। शिर उत्पिपेष। स प्रवर्ग्योऽभवत्। तस्माद्यः सप्रवर्ग्येण यज्ञेन यजते। रुद्रस्य स शिरः प्रतिदधाति। नैनं रुद्र आरुको भवति। य एवं वेद॥१६॥

[५]

अत्यूर्ध्वाक्षोऽतिरश्चात्। शिशिरः प्रदृश्यते। नैव रूपं न वासांसि। न चक्षुः प्रतिदृश्यते। अन्योन्यं तु न हिंस्नातः। सतस्तद्देवलक्षणम्। लोहितोऽक्षिण शारशीर्ष्णिः। सूर्यस्योदयनं प्रति। त्वं करोषि न्यञ्जलिकाम्। त्वं करोषि निजानुकाम्॥१७॥

निजानुका मे न्यञ्जलिका। अमी वाचमुपासतामिति। तस्मै सर्व ऋतवो नमन्ते। मर्यादाकरत्वात्प्रपुरोधाम्। ब्राह्मणं आप्नोति। य एवं वेद। स खलु संवत्सर एतैः सेनानीभिः सह। इन्द्राय सर्वान्कामानभिवृहति। स द्रप्सः। तस्यैषा

भवति॥१८॥

अवद्रप्सो अ॑शुमतीमतिष्ठत्। इ॒यानः कृ॒ष्णो द॒शभिः
स॒हस्रैः। आव॑र्तमिन्द्रः शच्या॒ धम॑न्तम्। उ॒प्सुहि तं
नृम॑णामथ॑द्रामि॒ति। एत॑यैवेन्द्रः सलावृ॑क्या स॒ह। असुरान्
प॑रिवृश्चति। पृथि॑व्य॒शुम॑ती। ताम॒न्वव॑स्थितः संवत्स॒रो दि॒वं
च। नै॒वं वि॒दुषाऽऽचा॒र्यान्ते॒वासि॑नौ। अ॒न्यो॒न्यस्मै॑ द्रु॒ह्याता॑म्।
यो द्रु॒ह्यति। भ्र॑श्यते स्व॑र्गाल्लो॒कात्। इत्यृ॑तुमण्डल॒नि।
सूर्य॑मण्डलान्याख्यायिकाः। अत ऊ॒र्ध्वं॑ स॒निर्व॑चनाः॥१९॥

[६]

आ॒रोगो भ्रा॒जः प॒टरः प॒तङ्गः। स्व॑र्णरो ज्योतिषि॒मान्
वि॒भा॒सः। ते अ॒स्मै स॑र्वे दि॒वमा॑त॒प॒न्ति। ऊ॒र्जं दु॒हाना
अ॒नप॑स्फुरन्त इति। कश्य॑पोऽष्ट॒मः। स म॒हामे॑रुं न
ज॒हाति॑। तस्यै॒षा भ॑वति। यत्ते शिल्पं कश्य॑प रोच॒नाव॑त्।
इन्द्रि॒याव॑त्पुष्क॒लं चि॒त्रभा॑नु। यस्मि॒न्सूर्या॑ अ॒र्पिताः स॒प्त
सा॒कम्॥२०॥

तस्मिन् राजानमधिविश्रयेममिति। ते अस्मै सर्वे
कश्यपाज्योतिर्लभन्ते। तान्त्सोमः कश्यपादधिनिर्द्धमति।

भ्रस्ताकर्मकृदिवैवम्। प्राणो जीवानीन्द्रियजीवानि। सप्त
शीर्षण्याः प्राणाः। सूर्या इत्याचार्याः। अपश्यमहमेतान्सप्त
सूर्यानि। पञ्चकर्णो वात्स्यायनः। सप्तकर्णश्च प्लाक्षिः॥२१॥

आनुश्रविक एव नौ कश्यप इति। उभौ वेदयिते। न
हि शेकुमिव महामैरुं गन्तुम्। अपश्यमहमेत्सूर्यमण्डलं
परिवर्तमानम्। गार्ग्यः प्राणत्रातः। गच्छन्त महामैरुम्।
एकं चाजुहतम्। भ्राजपटरपतङ्गा निहने। तिष्ठन्नातपन्ति।
तस्मादिह तत्रितपाः॥२२॥

अमुत्रेतरे। तस्मादिहातत्रितपाः। तेषामेषा भवन्ति। सप्त
सूर्या दिवमनुप्रविष्टाः। तानन्वेति पृथिभिर्दक्षिणावान्। ते
अस्मै सर्वे घृतमातपन्ति। ऊर्जं दुहाना अनपस्फुरन्त इति।
सप्तर्त्विजः सूर्या इत्याचार्याः। तेषामेषा भवन्ति। सप्त दिशो
नानासूर्याः॥२३॥

सप्त होतार ऋत्विजः। देवा आदित्या ये सप्त। तेभिः
सोमाभी रक्षण इति। तदप्याम्नायः। दिग्भ्राज ऋतून् करोति।
एतयैवावृता सहस्रसूर्यताया इति वैशम्पायनः। तस्यैषा
भवन्ति। यद्वाव इन्द्र ते शतं शतं भूमीः। उतस्युः। नत्वा

वज्रिन्त्सहस्रं सूर्याः॥२४॥

अनु न जातमष्ट रोदसी इति। नानालिङ्गत्वादृतूनां
नानासूर्यत्वम्। अष्टौ तु व्यवसिता इति। सूर्यमण्डलान्यष्टात
ऊर्ध्वम्। तेषामेषा भवति। चित्रं देवानामुदगादनीकम्।
चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः। आऽप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षम्।
सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्चेति॥२५॥

[७]

क्वेदमभ्रं निविशते। कायं संवत्सरो मिथः। काहः क्वेयं
देव रात्री। क मासा ऋतवः श्रिताः। अर्द्धमासा मुहूर्ताः।
निमेषास्तुटिभिः सह। क्वेमा आपो निविशन्ते। यदीतो
यान्ति सम्प्रति। काला अप्सु निविशन्ते। आपः सूर्ये
समाहिताः॥२६॥

अभ्राण्यपः प्रपद्यन्ते। विद्युत्सूर्ये समाहिता। अनवर्णे इमे
भूमी। इयं चाऽसौ च रोदसी। किंस्विदत्रान्तरा भूतम्।
येनेमे विधृते उभे। विष्णुना विधृते भूमी। इति वत्सस्य
वेदना। इरावती धेनुमती हि भूतम्। सूर्यवसिनी मनुषे
दशस्ये॥२७॥

व्यष्टभ्राद्रोदसी विष्णवेते। दाधर्थ पृथिवीमभितो
 मयूखैः। किं तद्विष्णोर्बलमाहुः। का दीप्तिः किं
 परायणम्। एको यद्धारयद्देवः। रेजती रोदसी उभे।
 वाताद्विष्णोर्बलमाहुः। अक्षरादीप्तिरुच्यते। त्रिपदाद्धारयद्देवः।
 यद्विष्णोरेकमुत्तमम्॥२८॥

अग्नयो वायवश्चैव। एतदस्य परायणम्। पृच्छामि त्वा परं
 मृत्युम्। अवमं मध्यमश्चतुम्। लोकं च पुण्यपापानाम्।
 एतत्पृच्छामि सम्प्रति। अमुमाहुः परं मृत्युम्। पवमानं तु
 मध्यमम्। अग्निरेवावमो मृत्युः। चन्द्रमाश्चतुरुच्यते॥२९॥

अनाभोगाः परं मृत्युम्। पापाः संयन्ति सर्वदा। आभोगास्त्वेवं
 संयन्ति। यत्र पुण्यकृतो जनाः। ततो मध्यममायन्ति।
 चतुमग्निं च सम्प्रति। पृच्छामि त्वा पापकृतः। यत्र यातयते
 यमः। त्वं नस्तद्वहन् प्रब्रूहि। यदि वैत्थाऽसतो गृहान्॥३०॥

कश्यपादुदिताः सूर्याः। पापान्निर्घ्नन्ति सर्वदा। रोदस्योन्तर्दे-
 शेषु। तत्र न्यस्यन्ते वासवैः। तेऽशरीराः प्रपद्यन्ते।
 यथाऽपुण्यस्य कर्मणः। अपाण्यपादकेशासः। तत्र
 तेऽयोनिजा जनाः। मृत्वा पुनर्मृत्युमापद्यन्ते। अद्यमानाः

स्वकर्मभिः॥३१॥

आशातिकाः क्रिमय इव। ततः पूयन्ते वासवैः। अपैतं मृत्युं
जयति। य एवं वेद। स खल्वैवं विद्वाह्मणः। दीर्घश्रुत्तमो
भवति। कश्यपस्यातिथिः सिद्धगमनः सिद्धगमनः। तस्यैषा
भवति। आयस्मिन्त्सप्त वासवाः। रोहन्ति पूर्या रुहः॥३२॥

ऋषिर्ह दीर्घश्रुत्तमः। इन्द्रस्य घर्मो अतिथिरिति।
कश्यपः पश्यको भवति। यत्सर्वं परिपश्यतीति
सौक्ष्म्यात्। अथाग्नेरष्टपुरुषस्य। तस्यैषा भवति। अग्ने
नयं सुपथां राये अस्मान्। विश्वानि देव वयुनानि
विद्वान्। युयोध्यस्मञ्जुहुराणमेनः। भूयिष्ठां ते नम उक्तिं
विधेमेति॥३३॥

[८]

अग्निश्च जातवेदाश्च। सहोजा अजिराप्रभुः। वैश्वानरो
नर्यापाश्च। पङ्क्तिरोधाश्च सप्तमः। विसर्पेवाऽष्टमोऽग्नीनाम्।
एतेऽष्टौ वसवः, क्षिता इति। यथर्त्वेवाग्नेरर्चिर्वर्णविशेषाः।
नीलार्चिश्च पीतकार्चिश्चेति। अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैका-
दशस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमाना व्यवदाताः॥३४॥

याश्च वासुकिवैद्युताः। रजताः परुषाः श्यामाः। कपिला
अतिलोहिताः। ऊर्ध्वा अवपतन्ताश्च। वैद्युत इत्येकादश। नैनं
वैद्युतो हिनस्ति। य एवं वेद। स होवाच व्यासः पाराशर्यः।
विद्युद्वधमेवाहं मृत्युमैच्छमिति। न त्वकामः हन्ति॥३५॥

य एवं वेद। अथ गन्धर्वगणाः। स्वानुभ्राट्। अङ्घ्रिर्बम्भारिः।
हस्तः सुहस्तः। कृशानुर्विश्वावसुः। मूर्धन्वान्सूर्यवर्चाः।
कृतिरित्येकादश गन्धर्वगणाः। देवाश्च महादेवाः। रश्मयश्च
देवा गरुगिरः॥३६॥

नैनं गरौ हिनस्ति। य एवं वेद। गौरी मिमाय सलिलान्नि
तक्षती। एकपदी द्विपदी सा चतुष्पदी। अष्टापदी नवपदी
बभ्रुवुषी। सहस्राक्षरा परमे व्योमन्निति। वाचो विशेषणम्।
अथ निगदव्याख्याताः। ताननुक्रमिष्यामः। वराहवः
स्वतपसः॥३७॥

विद्युन्महसो धूपयः। श्वापयो गृहमेधाश्चेत्येते। ये
चेमेऽशिमिविद्विषः। पर्जन्याः सप्त पृथिवीमभिवर्षन्ति।
वृष्टिभिरिति। एतयैव विभक्तिविपरीताः। सप्तभिर्वा
तैरुदीरिताः। अमूल्लोकानभिवर्षन्ति। तेषामेषा भवति।
समानमेतदुदकम्॥३८॥

उच्चैत्यवचाहभिः। भूमिं पर्जन्या जिन्वन्ति। दिवं
जिन्वन्त्यग्रय इति। यदक्षरं भूतकृतम्। विश्वे देवा
उपासते। महर्षिमस्य गोप्तारम्। जमदग्निमकुर्वत।
जमदग्निराप्यायते। छन्दोभिश्चतुरुत्तरैः। राज्ञः सोमस्य
तृप्तासः॥३९॥

ब्रह्मणा वीर्यावता। शिवा नः प्रदिशो दिशः। तच्छ्रुं
योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवीः
स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्।
शं नो अस्तु द्विपदे। शं चतुष्पदे। सोमपा (३) असोमपा
(३) इति निगदव्याख्याताः॥४०॥

[९]

सहस्रवृद्धियं भूमिः। परं व्योम सहस्रवृत्। अश्विना
भुज्यूनासत्या। विश्वस्य जगतस्पती। जाया भूमिः
पतिव्योम। मिथुनन्ता अतुर्यथुः। पुत्रो बृहस्पती रुद्रः।
सरमा इति स्त्रीपुमम्। शुक्रं वामन्यद्यजतं वामन्यत्।
विषुरूपे अहनी द्यौरिव स्थः॥४१॥

विश्वा हि माया अवन्थः स्वधावन्तौ। भद्रा वां पूषणाविह

रातिरस्तु। वासात्यौ चित्रौ जगंतो निधानौ। द्यावाभूमी चरथः
 स५ सखायौ। तावश्विना रासभाश्वा हवं मे। शुभस्पती
 आगतः सूर्यया सह। त्युग्रोह भुज्युमश्विनोदमेघे। रयिं
 न कश्चिन्ममृवां (२) अवाहाः। तमूहथुर्नोभिरात्मन्वर्तीभिः।
 अन्तरिक्षप्रुङ्गिरपोदकाभिः॥४२॥

तिस्रः, क्षपस्त्रिरहातिव्रजद्विः। नासत्या भुज्युमूहथुः
 पतङ्गैः। समुद्रस्य धन्वन्नार्द्रस्य पारे। त्रिभीरथैः शतपद्भिः
 षडश्वैः। सवितारं वितन्वन्तम्। अनुबध्नाति शाम्बरः।
 आपपूर्षम्बरश्चैव। सवितारेपसोऽभवत्। त्य५ सुतृप्तं
 विदित्वैव। बहुसोम गिरं वशी॥४३॥

अन्वेति तुग्रो वक्रियान्तम्। आयसूयान्तसोमं तृप्सुषु। स
 सङ्ग्रामस्तमोद्योऽत्योतः। वाचो गाः पिपाति तत्। स
 तद्गोभिः स्तवाऽत्येत्यन्ये। रक्षसानन्विताश्च ये। अन्वेति
 परिवृत्याऽस्तः। एवमेतौ स्थौ अश्विना। ते एते द्युः पृथिव्योः।
 अहरहर्गर्भं दधाथे॥४४॥

तयोरेतौ वत्सावहोरात्रे। पृथिव्या अहः। दिवो रात्रिः।
 ता अविंसृष्टौ। दम्पती एव भवतः। तयोरेतौ वत्सौ।

अग्निश्चादित्यश्च। रात्रेर्वत्सः। श्वेत आदित्यः। अहोऽग्निः॥४५॥

ताम्रो अरुणः। ता अविंसृष्टौ। दम्पती एव भवतः। तयोरेतौ
वत्सौ। वृत्रश्च वैद्युतश्च। अग्नेर्वृत्रः। वैद्युत आदित्यस्य। ता
अविंसृष्टौ। दम्पती एव भवतः। तयोरेतौ वत्सौ॥४६॥

उष्मा च नीहारश्च। वृत्रस्योष्मा। वैद्युतस्य नीहारः। तौ तावेव
प्रतिपद्येते। सेयं रात्री गर्भिणी पुत्रेण संवसति। तस्या वा
एतदुल्बणम्। यद्रात्रौ रश्मयः। यथा गोर्गर्भिण्या उल्बणम्।
एवमेतस्या उल्बणम्। प्रजयिष्णुः प्रजया च पशुभिश्च भवति।
य एवं वेद। एतमुद्यन्तमपियन्तं चेति। आदित्यः पुण्यस्य
वत्सः। अथ पवित्राङ्गिरसः॥४७॥

[१०]

पवित्रवन्तः परिवाजमासते। पितृषां प्रबो अभिरक्षति व्रतम्।
महः समुद्रं वरुणस्तिरोदधे। धीरा इच्छेकुर्धरुणेष्वारभम्।
पवित्रं ते विततं ब्रह्मणस्पते। प्रभुर्गात्राणि पर्येषिविश्वतः।
अतप्ततनूर्न तदामो अंश्रुते। शृतास इद्वहन्तस्तत्समाशत।
ब्रह्मा देवानाम्। असंतः सद्ये ततक्षुः॥४८॥

ऋषयः सप्तात्रिंश्च यत्। सर्वेऽत्रयो अंगस्त्यश्च। नक्षत्रैः

शङ्कुतोऽवसन्। अथ सवितुः श्यावाश्वस्याऽवर्तिकामस्य।
 अमी य ऋक्षा निहितास उच्चा। नक्तं ददृश्रे कुहचिद्विवेयुः।
 अदब्धानि वरुणस्य व्रतानि। विचाकशच्चन्द्रमा नक्षत्रमेति।
 तत्संवितुर्वरेण्यम्। भर्गो देवस्य धीमहि॥४९॥

धियो यो नः प्रचोदयात्। तत्संवितुर्वृणीमहे। वयं देवस्य
 भोजनम्। श्रेष्ठं सर्वधातमम्। तुरं भगस्य धीमहि।
 अपांगूहत सविता तृभीन्। सर्वान्दिवो अन्धसः। नक्तं
 तान्यभवन्दृशे। अस्थ्यस्त्रा सम्भविष्यामः। नाम नामैव नाम
 मे॥५०॥

नपुंसकं पुमांस्त्र्यस्मि। स्थावरोऽस्म्यथ जङ्गमः।
 यजेऽयक्षि यष्टाहे च। मया भूतान्ययक्षत। पशवो मम
 भूतानि। अनूबन्धोऽस्म्यहं विभुः। स्त्रियः सुतीः। ता उमे
 पुंस आहुः। पश्यदक्षणावन्नविचेतदन्धः। कविर्यः पुत्रः स
 इमा चिकेत॥५१॥

यस्ता विजानात्संवितुः पितासत्। अन्धो मणिमविन्दत्।
 तमनङ्गुलिरावेयत्। अग्नीवः प्रत्यमुश्चत्। तमजिह्वा असश्चत्।
 ऊर्ध्वमूलमवाक्छाखम्। वृक्षं यो वेद् सम्प्रति। न स जातु

जनः श्रद्ध्यात्। मृत्युर्मा मार्यादितिः। हसितं रुदितं
गीतम्॥५२॥

वीणापणवलासितम्। मृतं जीवं च यत्किञ्चित्। अङ्गानि
स्नेव विद्धि तत्। अतृष्यंस्तृष्यध्यायत्। अस्माज्जाता
मै मिथू चरन्। पुत्रो निर्ऋत्या वैदेहः। अचेता यश्च
चेतनः। स तं मणिमविन्दत्। सोऽनङ्गुलिरावयत्। सोऽग्रीवः
प्रत्यमुञ्चत्॥५३॥

सोऽजिह्वो असञ्चत। नैतमृषिं विदित्वा नगरं प्रविशेत्। यदि
प्रविशेत्। मिथौ चरित्वा प्रविशेत्। तत्सम्भवंस्य व्रतम्।
आतमग्रे रथं तिष्ठ। एकांश्वमेकयोजनम्। एकचक्रमेकधुरम्।
वातध्राजिगतिं विभो। न रिष्यति न व्यथते॥५४॥

नास्याक्षो यातु सञ्जति। यच्छ्वेतांन् रोहितांश्चाग्नेः। रथे
युक्त्वाऽधितिष्ठति। एकया च दशभिश्च स्वभूते। द्वाभ्यामिष्टये
विंशत्या च। तिसृभिश्च वहसे त्रिंशता च। नियुद्धिर्वायविह
ता विमुञ्च॥५५॥

[११]

आतनुष्व प्रतनुष्व। उद्धमऽऽधमं सन्धम। आदित्ये

चन्द्रवर्णानाम्। गर्भमाधेहि यः पुमान्। इतः सिक्तः
सूर्यगतम्। चन्द्रमसे रसं कृधि। वारादं जनयाग्रेऽग्निम्। य
एको रुद्र उच्यते। असङ्ख्याताः सहस्राणि। स्मर्यते न च
दृश्यते॥५६॥

एवमेतं निबोधत। आमन्दैरिन्द्र हरिभिः। याहि मयूररोमभिः।
मा त्वा केचिन्नियेमुरिन्न पाशिनः। दधन्वेव ता इहि।
मा मन्दैरिन्द्र हरिभिः। यामि मयूररोमभिः। मा मा
केचिन्नियेमुरिन्न पाशिनः। निधन्वेव तां (२) इमि। अणुभिश्च
महद्भिश्च॥५७॥

निघृष्वैरसमायुतैः। कालैरहरित्वमापन्नैः। इन्द्रऽऽयाहि
सहस्रयुक्। अग्निर्विभ्राष्टिवसनः। वायुः श्वेतसिकद्रुकः।
संवत्सरो विषूवर्णैः। नित्यास्तेऽनुचरास्तव। सुब्रह्मण्योः
सुब्रह्मण्योः सुब्रह्मण्योम्। इन्द्रऽऽगच्छ हरिव आगच्छ
मेधातिथेः। मेष वृषणश्वस्य मेने॥५८॥

गौरावस्कन्दिन्नहल्यायै जार। कौशिकब्राह्मण गौतमब्रुवाण।
अरुणाश्वा इहागताः। वसवः पृथिविक्षितः। अष्टौदिग्वासो-
ऽग्नयः। अग्निश्च जातवेदाश्चेत्येते। ताम्राश्वास्ताम्ररथाः।

ताम्रवर्णास्तथाऽसिताः। दण्डहस्ताः खादुदतः। इतो रुद्राः
पराङ्मताः॥५९॥

उक्तं स्थानं प्रमाणं च पुर इत। बृहस्पतिश्च सविता च।
विश्वरूपैरिहऽऽगताम्। रथेनोदकवर्त्मना। अप्सुषा इति
तद्वयोः। उक्तो वेषो वासांसि च। कालावयवानामितः
प्रतीज्या। वासात्या इत्यश्विनोः। कोऽन्तरिक्षे शब्दं
करोतीति। वासिष्ठो रौहिणो मीमांसां चक्रे। तस्यैषा भवति।
वाश्रेव विद्युदिति। ब्रह्मण उदरणमसि। ब्रह्मण उदीरणमसि।
ब्रह्मण आस्तरणमसि। ब्रह्मण उपस्तरणमसि॥६०॥

[१२]

[अपक्रामत गर्भिण्यः]

अष्टयोनीमष्टपुत्राम्। अष्टपत्नीमिमां महीम्। अहं वेद
न मे मृत्युः। न चामृत्युरघाऽऽहरत्। अष्टयोन्यष्टपुत्रम्।
अष्टपदिदमन्तरिक्षम्। अहं वेद न मे मृत्युः। न
चामृत्युरघाऽऽहरत्। अष्टयोनीमष्टपुत्राम्। अष्टपत्नीममूं
दिवम्॥६१॥

अहं वेद न मे मृत्युः। न चामृत्युरघाऽऽहरत्। सुत्रामाणं

म॒हीमू षु। अ॒दि॒ति॒र्द्यौ॒रदि॒तिर॒न्तरि॑क्षम्। अ॒दि॒तिर्मा॒ता
स पि॒ता स पु॒त्रः। वि॒श्वे दे॒वा अ॒दि॒तिः प॒ञ्चज॒नाः।
अ॒दि॒तिर्जा॒तम॒दि॒तिर्जनि॑त्वम्। अ॒ष्टौ पु॒त्रासो॒ अ॒दि॒तेः। ये
जा॒तास्त॒न्वः परि॑। दे॒वां (२) उप॑प्रैत्स॒प्तभिः॥६२॥

प॒रा मा॒र्ताण्ड॑मास्य॑त्। स॒प्तभिः पु॒त्रैर॒दि॒तिः। उप॑प्रैत्पू॒र्व्यं
यु॒गम्। प्र॒जायै मृ॒त्यवे त॑त्। प॒रा मा॒र्ताण्ड॑माभ॒र॒दि॒तिः।
ता॒ननु॑क्र॒मिष्या॑मः। मि॒त्रश्च वरु॑णश्च। धा॒ता चा॒र्य॒मा च।
अ॒शश्च भ॒गश्च। इन्द्रश्च वि॒वस्वाश्चे॒त्येते॑। हि॒र॒ण्य॒ग॒र्भो
ह॒सः शु॒चिष॑त्। ब्र॒ह्मज॑ज्ञा॒नं तदि॑त्प॒दमि॑ति। ग॒र्भः
प्रा॒जाप॑त्यः। अथ पु॒रुषः स॒प्त पु॒रुषः॥६३॥

[य॒था॒स्थानं॑ ग॒र्भिण्यः॑]

[१३]

योऽसौ त॒पन्न॑देति॑। स सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णाना॑दायो॒देति॑। मा
मै प्र॒जाया॒ मा प॑शू॒नाम्। मा मम॑ प्रा॒णाना॑दायो॒दगाः। अ॒सौ
योऽस्त॑मेति॑। स सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णाना॑दाया॒ऽस्तमे॑ति॑। मा मै
प्र॒जाया॒ मा प॑शू॒नाम्। मा मम॑ प्रा॒णाना॑दाया॒ऽस्तङ्गाः। अ॒सौ
य आ॒पूर्य॑ति। स सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरा॒पूर्य॑ति॥६४॥

मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरा॒पूरि॑ष्ठाः।
अ॒सौ योऽप॒क्षीय॑ति। स सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑क्षीयति। मा
मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑क्षेष्ठाः। अ॒मूनि॒
नक्ष॑त्राणि। सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑प्रसर्पन्ति॒ चोत्स॑र्पन्ति
च। मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृपत्
मोत्सृ॑पत॥६५॥

इ॒मे मासा॑श्चार्धमा॒साश्च॑। सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑प्रसर्पन्ति॒
चोत्स॑र्पन्ति च। मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑
प्रा॒णैरप॑प्रसृपत् मोत्सृ॑पत। इ॒म ऋ॒तवः॑। सर्वे॑षां भू॒तानां॑
प्रा॒णैरप॑प्रसर्पन्ति॒ चोत्स॑र्पन्ति च। मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्।
मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृपत् मोत्सृ॑पत। अ॒य॑ सं॒वत्स॑रः। सर्वे॑षां
भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑प्रसर्पति॒ चोत्स॑र्पति च॥६६॥

मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृप॒ मोत्सृ॑प।
इ॒दम॑हः। सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑प्रसर्पति॒ चोत्स॑र्पति च। मा
मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृप॒ मोत्सृ॑प।
इ॒य॑ रा॒त्रिः। सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑प्रसर्पति॒ चोत्स॑र्पति च।

मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा म॑म॒ प्रा॒णैर॑प॒प्रसृ॑प॒ मोत्सृ॑प।
ॐ भूर्भुवः॒ स्वः॑। ए॒तद्वो॑ मिथुनं॒ मा नो॑ मिथुनं॒ री॒द्वम्॥६७॥

[१४]

अथऽऽदित्यस्याष्टपुरुषस्य। वसूनामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। रुद्राणामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। आदित्यानामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। सतां सत्यानाम्। आदित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। अभिधून्वतामभिघ्नताम्। वातवतां मरुताम्। आदित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। ऋभूणामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। विश्वेषां देवानाम्। आदित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। संवत्सरस्य सवितुः। आदित्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। रश्मयो वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम्॥६८॥

[१५]

आरोगस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। भ्राजस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पटरस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पतङ्गस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। स्वर्णरस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ज्योतिषीमतस्य स्थाने स्वतेजसा भानि।

विभासस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। कश्यपस्य स्थाने
स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। आपो वो मिथुनं मा नो
मिथुनं रीद्वम्॥६९॥

[१६]

अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैकादशस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमानानां
रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। व्यवदातानां रुद्राणां
स्थाने स्वतेजसा भानि। वासुकिवैद्युतानां रुद्राणां स्थाने
स्वतेजसा भानि। रजतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा
भानि। परुषाणां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि।
श्यामानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। कपिलानां
रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। अतिलोहितानां
रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। ऊर्ध्वानां रुद्राणां
स्थाने स्वतेजसा भानि॥७०॥

अवपतन्तानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि।
वैद्युतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि।
प्रभ्राजमानीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।
व्यवदातीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।
वासुकिवैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।

रजतानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। परुषाणां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। श्यामानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। कपिलानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। अतिलोहितीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। ऊर्ध्वानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। अवपतन्तीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। वैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। रूपाणि वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम्॥७१॥

[१७]

अथाग्नैरष्टपुरुषस्य। अग्नेः पूर्वदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। जातवेदस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। सहोजसो दक्षिणदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। अजिराप्रभव उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। वैश्वानरस्यापरदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। नर्यापस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पङ्क्तिराधस उदग्दिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। विसर्पिण उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। दिशो वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम्॥७२॥

[१८]

दक्षिणपूर्वस्यां दिशि विसर्पी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।
 दक्षिणापरस्यां दिश्यविसर्पी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।
 उत्तरपूर्वस्यां दिशि विषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।
 उत्तरापरस्यां दिश्यविषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। आ
 यस्मिन्त्सप्त वासवा इन्द्रियाणि शतक्रतवित्येते॥ ७३॥

[१९]

इन्द्रघोषा वो वसुभिः पुरस्तादुपदधताम्। मनोजवसो
 वः पितृभिर्दक्षिणत उपदधताम्। प्रचेता वो रुद्रैः
 पश्चादुपदधताम्। विश्वकर्मा व आदित्यैरुत्तरत उपदधताम्।
 त्वष्टा वो रूपैरुपरिष्टादुपदधताम्। संज्ञानं वः पश्चादिति।
 आदित्यः सर्वोऽग्निः पृथिव्याम्। वायुरन्तरिक्षे। सूर्यो दिवि।
 चन्द्रमा दिक्षु। नक्षत्राणि स्वलोके। एवा ह्येवा। एवा ह्यग्ने।
 एवा हि वायो। एवा हीन्द्र। एवा हि पूषन्। एवा हि
 देवाः॥ ७४॥

[२०]

आपमापामपः सर्वाः। अस्मादस्मादितोऽमुतः। अग्निर्वायुश्च

सूर्यश्च। सह संश्चस्करद्धिया। वाय्वश्चा रश्मिपतयः।
मरीच्यात्मानो अद्रुहः। देवीर्भुवनसूवरीः। पुत्रवत्वाय मे
सुत। महानाम्नीर्महामानाः। महसो महसः स्वः॥७५॥

देवीः पर्जन्यसूवरीः। पुत्रवत्वाय मे सुत। अपाश्र्युष्णिमपा
रक्षः। अपाश्र्युष्णिमपारघम्। अपाघ्नमपंचावर्तिम्।
अपदेवीरितो हित। वज्रं देवीरजीताश्च। भुवनं देवसूवरीः।
आदित्यानदितिं देवीम्। योनिर्नोर्ध्वमुदीषत॥७६॥

भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः। भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः।
स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाꣳ संस्तनूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः।
स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः।
स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु।
केतवो अरुणासश्च। ऋषयो वातरशनाः। प्रतिष्ठाꣳ शतधा
हि। समाहितासो सहस्रधायसम्। शिवा नः शन्तमा भवन्तु।
दिव्या आप ओषधयः। सुमृडीका सरस्वति। मा ते व्योम
सन्दृशि॥७७॥

[२१]

योऽपां पुष्पं वेद। पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति।

चन्द्रमा वा अपां पुष्पम्। पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति।
य एवं वेद। योऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति।
अग्निर्वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। योऽग्नेरायतनं
वेद॥७८॥

आयतनवान् भवति। आपो वा अग्नेरायतनम्। आयतनवान्
भवति। य एवं वेद। योऽपामायतनं वेद। आयतनवान्
भवति। वायुर्वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यो
वायोरायतनं वेद। आयतनवान् भवति॥७९॥

आपो वै वायोरायतनम्। आयतनवान् भवति। य एवं
वेद। योऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति। असौ वै
तपन्नपामायतनम्। आयतनवान् भवति। योऽमुष्यं तपत
आयतनं वेद। आयतनवान् भवति। आपो वा अमुष्यं तपत
आयतनम्॥८०॥

आयतनवान् भवति। य एवं वेद। योऽपामायतनं
वेद। आयतनवान् भवति। चन्द्रमा वा अपामायतनम्।
आयतनवान् भवति। यश्चन्द्रमसं आयतनं वेद। आयतनवान्
भवति। आपो वै चन्द्रमसं आयतनम्। आयतनवान्
भवति॥८१॥

य ए॒वं वेद॑। यो॑ऽपामा॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति।
 नक्ष॑त्राणि वा अ॒पामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। यो
 नक्ष॑त्राणामा॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। आपो॒ वै
 नक्ष॑त्राणामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। य ए॒वं वेद॑॥८२॥

यो॑ऽपामा॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। पर्जन्यो॒ वा
 अ॒पामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। यः पर्जन्य॑स्यऽऽय॒तनं
 वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। आपो॒ वै पर्जन्य॑स्यऽऽय॒तनम्।
 आ॒यत॑नवान् भवति। य ए॒वं वेद॑। यो॑ऽपामा॒यत॑नं वेद॑॥८३॥

आ॒यत॑नवान् भवति। सं॒वत्स॒रो वा अ॒पामा॒यत॑नम्।
 आ॒यत॑नवान् भवति। यः सं॒वत्स॒रस्य॑ऽऽय॒तनं वेद॑।
 आ॒यत॑नवान् भवति। आपो॒ वै सं॒वत्स॒रस्य॑ऽऽय॒तनम्।
 आ॒यत॑नवान् भवति। य ए॒वं वेद॑। यो॑ऽप्सु ना॒वं प्र॑ति॒ष्ठितां
 वेद॑। प्र॒त्ये॒व ति॑ष्ठति॥८४॥

इ॒मे वै लो॒का अ॒प्सु प्र॑ति॒ष्ठिताः। तदे॒षाऽभ्य॑नू॒क्ता। अ॒पा॒ं
 रस॑मुद॒य॑सन्न। सूर्ये॑ शु॒क्र॑ स॒माभृ॑तम्। अ॒पा॒ं रस॑स्य॒ यो
 रसः॑। तं वो॑ गृह्णाम्यु॒त्त॒ममि॑ति। इ॒मे वै लो॒का अ॒पा॒ं रसः॑।
 ते॒ऽमुष्मि॑न्नादि॒त्ये स॒माभृ॑ताः। जा॒नु॒द॒घ्नीमु॑त्तरवे॒दीं खा॒त्वा।

अपां पूरयित्वा गुल्फदघ्नम्॥८५॥

पुष्करपर्णैः पुष्करदण्डैः पुष्करैश्च सङ्स्तीर्य। तस्मिन्वि-
हायसे। अग्निं प्रणीयोपसमाधाय। ब्रह्मवादिनो वदन्ति।
कस्मात्प्रणीतेऽयमग्निश्चीयते। साप्रणीतेऽयमप्सु ह्ययं
चीयते। असौ भुवनेप्यनाहिताग्निरेताः। तमभित एता
अबीष्टका उपदधाति। अग्निहोत्रे दर्शपूर्णमासयोः। पशुबन्धे
चातुर्मास्येषु॥८६॥

अथो आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। एतद्ध स्म वा
आहुः शण्डिलाः। कमग्निं चिनुते। सत्रियमग्निं चिन्वानः।
संवत्सरं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। सावित्रमग्निं चिन्वानः।
अमुमादित्यं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते॥८७॥

नाचिकेतमग्निं चिन्वानः। प्राणान्प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते।
चातुर्होत्रियमग्निं चिन्वानः। ब्रह्म प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते।
वैश्वसृजमग्निं चिन्वानः। शरीरं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते।
उपानुवाक्यमाशुमग्निं चिन्वानः॥८८॥

इमाँल्लोकान्प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। इममारुणकेतुकमग्निं
चिन्वान इति। य एवासौ। इतश्चाऽमुतश्चाऽव्यतीपाती।

तमिति। योऽग्नेर्मिथूया वेद। मिथुनवान्भवति। आपो वा
अग्नेर्मिथूयाः। मिथुनवान्भवति। य एवं वेद॥८९॥

[२२]

आपो वा इदमांसन्त्सलिलमेव। स प्रजापतिरेकः पुष्करपर्णे
समभवत्। तस्यान्तर्मनसि कामः समवर्तत। इदं
सृजेयमिति। तस्माद्यत्पुरुषो मनसाऽभिगच्छति। तद्वाचा
वदति। तत्कर्मणा करोति। तदेषाऽभ्यनूक्ता। कामस्तदग्रे
समवर्तताधि। मनसो रेतः प्रथमं यदासीत्॥९०॥

सुतो बन्धुमसति निरविन्दन्। हृदि प्रतीष्या कवयो
मनीषेति। उपैनुन्तदुपनमति। यत्कामो भवति। य एवं
वेद। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा। शरीरमधूनुत। तस्य
यन्मांसमासीत्। ततोऽरुणाः केतवो वातरशना ऋषय
उदतिष्ठन्॥९१॥

ये नखाः। ते वैखानसाः। ये वालाः। ते वालखिल्याः। यो
रसः। सोऽपाम्। अन्तरतः कूर्मं भूतं सर्पन्तम्। तमब्रवीत्।
मम वैत्वङ्मांसम्। समभूत्॥९२॥

नेत्यब्रवीत्। पूर्वमेवाहमिहासमिति। तत्पुरुषस्य पुरुषत्वम्।

स सहस्रशीर्षा पुरुषः। सहस्राक्षः सहस्रपात्। भूत्वोदतिष्ठत्।
तमब्रवीत्। त्वं वै पूर्वः समभूः। त्वमिदं पूर्वः कुरुष्वेति। स
इत आदायापः॥१३॥

अञ्जलिना पुरस्तादुपादधात्। एवाह्येवेति। तत आदित्य
उदतिष्ठत्। सा प्राची दिक्। अथारुणः केतुर्दक्षिणत
उपादधात्। एवाह्यग्र इति। ततो वा अग्निरुदतिष्ठत्। सा
दक्षिणा दिक्। अथारुणः केतुः पश्चादुपादधात्। एवा हि
वायो इति॥१४॥

ततो वायुरुदतिष्ठत्। सा प्रतीची दिक्। अथारुणः केतुरुत्तरत
उपादधात्। एवाहीन्द्रेति। ततो वा इन्द्र उदतिष्ठत्। सोदीची
दिक्। अथारुणः केतुर्मध्यं उपादधात्। एवा हि पूषन्निति।
ततो वै पूषोदतिष्ठत्। सेयं दिक्॥१५॥

अथारुणः केतुरुपरिष्ठादुपादधात्। एवा हि देवा इति।
ततो देवमनुष्याः पितरः। गन्धर्वाप्सरसश्चोदतिष्ठन्। सोर्ध्वा
दिक्। या विप्रुषो विपरापतन्। ताभ्योऽसुरा रक्षांसि
पिशाचाश्चोदतिष्ठन्। तस्मात्ते पराभवन्। विप्रुङ्घ्यो हि ते
समभवन्। तदेषाऽभ्यनूक्ता॥१६॥

आपो ह यद्ब्रूहीतीर्गर्भमायन्। दक्षं दधाना जूनयन्तीः
 स्वयम्भुम्। तत इमेध्यसृज्यन्त सर्गाः। अद्ध्यो वा इदं
 समभूत्। तस्मादिदं सर्वं ब्रह्म स्वयम्भ्विति। तस्मादिदं
 सर्वं शिथिलमिवाऽध्रुवमिवाभवत्। प्रजापतिर्वाव
 तत्। आत्मनाऽऽत्मानं विधाय। तदेवानुप्राविशत्।
 तदेषाऽभ्यनूक्ता॥१७॥

विधाय लोकान् विधाय भूतानि। विधाय सर्वाः
 प्रदिशो दिशश्च। प्रजापतिः प्रथमजा ऋतस्य।
 आत्मनाऽऽत्मानमभि संविवेशेति। सर्वमेवेदमाप्त्वा।
 सर्वमवरुद्ध। तदेवानुप्राविशति। य एवं वेद॥१८॥

[२३]

चतुष्टय्य आपो गृह्णाति। चत्वारि वा अपां रूपाणि।
 मेघो विद्युत्। स्तनयितुर्वृष्टिः। तान्येवावरुन्धे। आतपति
 वर्षा गृह्णाति। ताः पुरस्तादुपदधाति। एता वै ब्रह्मवर्चस्या
 आपः। मुखत एव ब्रह्मवर्चसमवरुन्धे। तस्मान्मुखतो
 ब्रह्मवर्चसितरः॥१९॥

कूप्या गृह्णाति। ता दक्षिणत उपदधाति। एता वै

तेजस्विनीरापः। तेज एवास्य दक्षिणतो दधाति।
तस्मादक्षिणोऽर्धस्तेजस्वितरः। स्थावरा गृह्णाति। ताः
पश्चादुपदधाति। प्रतितिष्ठता वै स्थावराः। पश्चादेव प्रतितिष्ठति।
वहन्तीगृह्णाति॥१००॥

ता उत्तरत उपदधाति। ओजसा वा एता वहन्तीरिवोद्गतीरिव
आकूजतीरिव धावन्तीः। ओज एवास्योत्तरतो दधाति।
तस्मादुत्तरोऽर्ध ओजस्वितरः। सम्भार्या गृह्णाति। ता मध्य
उपदधाति। इयं वै सम्भार्याः। अस्यामेव प्रतितिष्ठति।
पल्वल्या गृह्णाति। ता उपरिष्ठादुपादधाति॥१०१॥

असौ वै पल्वयाः। अमुष्यामेव प्रतितिष्ठति। दिक्षूपदधाति।
दिक्षु वा आपः। अन्नं वा आपः। अद्ध्यो वा अन्नं जायते।
यदेवाद्ध्योऽन्नं जायते। तदवरुन्धे। तं वा एतमरुणाः केतवो
वातरशना ऋषयोऽचिन्वन्। तस्मादारुणकेतुकः॥१०२॥

तदेषाऽभ्यनूक्ता। केतवो अरुणासश्च। ऋषयो वातरशनाः।
प्रतिष्ठा९ शतधा हि। समाहितासो सहस्रधायसमिति।
शतशश्चैव सहस्रशश्च प्रतितिष्ठति। य एतमग्निं चिनुते। य
उचैनमेवं वेद॥१०३॥

[२४]

जा॒नु॒द॒घ्नीमु॒त्तरवे॒दीं खा॒त्वा। अ॒पां पू॒रय॑ति। अ॒पा॒५ स॑र्व॒त्वाय॑।
 पु॒ष्कर॒पर्ण॑५ रु॒क्मं पु॒रुष॑मित्यु॒प॑दधाति। तपो॒ वै पु॑ष्कर॒पर्णम्।
 स॒त्य॑५ रु॒क्मः। अ॒मृतं॒ पु॒रुषः॑। ए॒ताव॑द्वा वा॑ऽस्ति। याव॑दे॒तत्।
 याव॑दे॒वास्ति॑॥१०४॥

तदव॑रुन्धे। कूर्ममु॒प॑दधाति। अ॒पामे॒व मे॒धम॑वरुन्धे। अथो॑
 स्व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ स॒म॑ष्ट्यै। आ॒प॒मा॒पा॒मपः॑ स॒र्वाः।
 अ॒स्माद॒स्मादि॒तोऽमु॑तः। अ॒ग्निर्वा॒युश्च॒ सूर्य॑श्च। स॒ह
 स॑श्चस्कर॒र्द्धिया॑ इति॑। वा॒य्वश्वा॑ रश्मि॒प॒त॒यः। लो॒कं
 पृ॒णच्छि॒द्रं पृ॒ण॥१०५॥

यास्ति॒स्रः प॑र॒म॒जाः। इ॒न्द्रघो॑षा वो॒ वसु॑भिरे॒वाह्ये॑वेति॑।
 पश्च॑चित॒य उ॑प॒दधा॑ति। पा॒ङ्गोऽग्निः॑। यावा॑ने॒वाग्निः॑। तं चि॑नुते।
 लो॒कं पृ॒णया॑ द्वितीया॒मु॑प॒दधा॑ति। पश्च॑ प॒दा वै वि॑राट्।
 तस्या॒ वा इ॒यं पा॑दः। अ॒न्तरि॑क्षं पा॑दः। द्यौः पा॑दः। दि॒शः
 पा॑दः। प॒रोर॑जाः पा॑दः। वि॒राज्ये॑व प्र॒ति॒ति॒ष्ठति॑। य ए॒तम॑ग्निं
 चि॑नुते। य उ॑चै॒नमे॒वं वेद॑॥१०६॥

[२५]

अ॒ग्निं प्र॒णीयो॑पसमा॒धाय॑। तम॒भित॑ ए॒ता अ॒बीष्ट॑का॒ उप॑दधाति।
अ॒ग्नि॒होत्रे॑ दर्शपूर्णमा॒सयोः॑। प॒शुब॒न्धे चा॑तुर्मा॒स्येषु॑। अथो॑
आहुः। सर्वेषु॑ यज्ञ॒ऋतु॑ष्विति। अथ॑ ह स्माहारुणः
स्वा॒यम्भुवः॑। सा॒वि॒त्रः सर्वो॑ऽग्निरित्यन॑नुषङ्गं मन्यामहे। नाना॒
वा ए॒तेषां॑ वी॒र्या॑णि। कम॒ग्निं चि॑नुते॥१०७॥

स॒त्रि॒यम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः। कम॒ग्निं चि॑नुते। सा॒वि॒त्रम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः।
कम॒ग्निं चि॑नुते। ना॒चि॒के॒तम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः। कम॒ग्निं चि॑नुते।
चा॒तुर्हो॒त्रि॒यम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः। कम॒ग्निं चि॑नुते। वै॒श्वसृ॒जम॒ग्निं
चि॑न्वा॒नः। कम॒ग्निं चि॑नुते॥१०८॥

उ॒पा॒नु॒वाक्य॑मा॒शुम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः। कम॒ग्निं चि॑नुते।
इ॒ममो॑रुणकेतुकम॒ग्निं चि॑न्वा॒न इति॑। वृषा॒ वा अ॒ग्निः।
वृषा॑णौ सꣳस्फालयेत्। ह॒न्येता॑स्य य॒ज्ञः। तस्मा॒न्नानु॑षज्यः।
सो॒त्तर॑वेदिषु॑ ऋ॒तुषु॑ चिन्वीत। उ॒त्तर॑वेद्याꣳ ह्य॒ग्निश्ची॒यते॑।
प्र॒जाका॑मश्चिन्वीत॥१०९॥

प्रा॒जा॒प॒त्यो वा ए॒षोऽग्निः॑। प्रा॒जा॒प॒त्याः प्र॒जाः। प्र॒जावा॑न्
भवति। य ए॒वं वेद॑। प॒शुका॑मश्चिन्वीत। सं॒ज्ञानं॑ वा ए॒तत्
प॑शूनाम्। यदापः। प॒शूनामे॒व सं॒ज्ञाने॑ऽग्निं चि॑नुते। प॒शुमान्

भवति। य ए॒वं वेद॑॥११०॥

वृष्टि॑कामश्चिन्वीत। आपो॒ वै वृष्टिः॑। पर्जन्यो॒ वर्षु॑को भवति।
य ए॒वं वेद॑। आ॒म॒या॒वी चि॑न्वीत। आपो॒ वै भेष॑जम्।
भेष॑जमे॒वास्मै॑ करोति। सर्व॒मायु॑रेति। अ॒भि॒चर॑श्चिन्वीत।
वज्रो॒ वा आपः॑॥१११॥

वज्र॑मे॒व भ्रातृ॑व्येभ्यः प्रहरति। स्तृणु॑त ए॒नम्। तेज॑स्कामो॒
यश॑स्कामः। ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒स॒का॒मः स्व॒र्ग॒का॒मश्चिन्वीत॑। ए॒ताव॑द्वा
वा॑ऽस्ति। याव॑दे॒तत्। याव॑दे॒वास्ति॑। तद॒व॑रुन्धे। तस्यै॒तद्व॑तम्।
वर्ष॑ति॒ न धा॑वेत्॥११२॥

अ॒मृतं॑ वा आपः॑। अ॒मृत॑स्यान॒न्तरि॑त्यै। नाप्सु॑ मूत्रं॒पुरी॑षं
कु॑र्यात्। न निष्ठी॑वेत्। न वि॒वस॑नः स्नायात्। गुह्यो॒ वा
ए॒षोऽग्निः॑। ए॒तस्या॒ग्नेर॑न॒तिदा॑हाय। न पु॑ष्कर॒पर्णा॑नि हि॒र॑ण्यं
वाऽधि॑तिष्ठेत्। ए॒तस्या॒ग्नेर॑न॒भ्यारो॑हाय। न कूर्म॑स्याश्री॒यात्।
नोद॑कस्या॒घातु॑का॒न्येन॑मोद॒कानि॑ भवन्ति। अ॒घातु॑का॒ आपः॑।
य ए॒तम॒ग्निं चि॑नुते। य उ॒चैन॑मे॒वं वेद॑॥११३॥

[२६]

इ॒मानु॑कं भु॒वना॑ सीषधेमा। इन्द्र॑श्च वि॒श्वे च॑ दे॒वाः। य॒ज्ञं

च नस्तुन्वं च प्रजां च। आदित्यैरिन्द्रः सह सीषधातु।
आदित्यैरिन्द्रः सगणो मरुद्भिः। अस्माकं भूत्वविता
तनूनाम्। आप्लवस्व प्रप्लवस्व। आण्डीभवज मा मुहुः।
सुखादीन्दुःखनिधनाम्। प्रतिमुञ्चस्व स्वां पुरम्॥११४॥

मरीचयः स्वायम्भुवाः। ये शरीराण्यकल्पयन्। ते ते देहं
कल्पयन्तु। मा च ते ख्यास्म तीरिषत्। उत्तिष्ठत मा स्वप्ता।
अग्निमिच्छध्वं भारताः। राज्ञः सोमस्य तृतासः। सूर्येण
सयुजोषसः। युवां सुवासाः। अष्टाचक्रा नवद्वारा॥११५॥

देवानां पूरयोध्या। तस्यां हिरण्मयः कोशः। स्वर्गो लोको
ज्योतिषाऽऽवृतः। यो वै तां ब्रह्मणो वेद। अमृतेनऽऽवृतां
पुंरीम्। तस्मै ब्रह्म च ब्रह्मा च। आयुः कीर्तिं प्रजां ददुः।
विभ्राजमानां हरिणीम्। यशसा सम्परीवृताम्। पुरं
हिरण्मयीं ब्रह्मा॥११६॥

विवेशाऽपराजिता। पराडेत्यज्यामयी। पराडेत्यनाशकी।
इह चामुत्र चान्वेति। विद्वान्देवासुरानुभयान्। यत्कुमारी
मन्द्रयते। यद्योषिद्यत्पतिव्रता। अरिष्टं यत्किं च क्रियते।
अग्निस्तदनुवेधति। अश्रुतांसः श्रुतासश्च॥११७॥

यज्वानो॒ येऽप्ययज्वनः॑। स्वर्यन्तो॒ नापैक्षन्ते॑। इन्द्रमग्निं च॑
 ये विदुः। सिकता इव संयन्ति। रश्मिभिः समुदीरिताः।
 अस्माल्लोकादमुष्माच्च। ऋषिभिरदात्पृश्निभिः। अपेत वीत वि
 च सर्पतातः। येऽत्र स्थ पुराणा ये च नूतनाः। अहोभिरद्विरक्तु-
 भिर्यत्तम्॥११८॥

यमो ददात्ववसानमस्मै। नृ मुणन्तु नृपात्वर्यः। अकृष्टा ये
 च कृष्टजाः। कुमारीषु कनीनीषु। जारिणीषु च ये हिताः।
 रेतः पीता आण्डपीताः। अङ्गारेषु च ये हुताः। उभयान्
 पुत्रपौत्रकान्। युवेऽहं यमराजगान्। शतमिन्नु शरदः॥११९॥

अदो यद्वह्म विलबम्। पितृणां च यमस्य च।
 वरुणस्याश्विनोरग्नेः। मरुतां च विहायसाम्। कामप्रयवणं मे
 अस्तु। स ह्येवास्मि सनातनः। इति नाको ब्रह्मिश्रवो रायो
 धनम्। पुत्रानापो देवीरिहऽऽहितः॥१२०॥

[२७]

विशीर्ष्णीं गृध्रशीर्ष्णीं च। अपेतो निर्ऋतिः हथः। परिबाधः
 श्वेतकुक्षम्। निजङ्घः शबलोदरम्। स तान् वाच्यायया सह।
 अग्ने नाशय सन्दृशः। ईर्ष्यासूये बुभुक्षाम्। मन्युं कृत्यां च

दीधिरे। रथेन किं शुकावन्ता। अग्रे नाशय सन्दृशः॥१२१॥

[२८]

पुर्जन्याय प्रगायत। दिवस्पुत्राय मीढुषे। स नो
यवसमिच्छतु। इदं वचः पुर्जन्याय स्वराजै। हृदो
अस्त्वन्तरन्तद्युयोत। मयोभूर्वातो विश्वकृष्टयः सन्त्वस्मे।
सुपिप्पला ओषधीर्देवगोपाः। यो गर्भमोषधीनाम्। गवां
कृणोत्यर्वताम्। पुर्जन्यः पुरुषीणाम्॥१२२॥

[२९]

पुनर्मांमैत्विन्द्रियम्। पुनरायुः पुनर्भगः। पुनर्ब्राह्मणमैतु
मा। पुनर्द्रविणमैतु मा। यन्मेऽद्य रेतः पृथिवीमस्कान्।
यदोषधीरप्यसंरद्यदापः। इदं तत्पुनराददे। दीर्घायुत्वाय
वर्चसे। यन्मे रेतः प्रसिच्यते। यन्म आजायते पुनः। तेन
माममृतं कुरु। तेन सुप्रजसं कुरु॥१२३॥

[३०]

अद्ध्यस्तिरोऽधाऽजायत। तव वैश्रवणः सदा। तिरोऽधेहि
सपत्नान्नः। ये अपोऽश्रन्ति केचन। त्वाष्ट्रीं मायां वैश्रवणः।
रथं सहस्रवन्धुरम्। पुरुश्चक्रं सहस्राश्वम्। आस्थायायाहि

नो बलिम्। यस्मै भूतानि बलिमावंहन्ति। धनं गावो हस्ति
हिरण्यमश्वान्॥१२४॥

असाम सुमतौ यज्ञियस्य। श्रियं बिभ्रतोऽन्नमुखीं
विराजम्। सुदर्शने च क्रौञ्चे च। मैनागे च महागिरौ।
शतद्वाट्टारंगमन्ता। स॒ह्यं नगरं तव। इति मन्त्राः।
कल्पोऽत ऊर्ध्वम्। यदि बलिं हरेत्। हिरण्यनाभये
वितुदये कौबेरायायं बलिः॥१२५॥

सर्वभूताधिपतये नम इति। अथ बलिं हृत्वोपतिष्ठेत्।
क्षत्रं क्षत्रं वैश्रवणः। ब्राह्मणा वयं स्मः। नमस्ते
अस्तु मा मां हिंसीः। अस्मात्प्रविश्यान्नमद्भीति। अथ
तमग्निमादधीत्। यस्मिन्नेतत्कर्म प्रयुञ्जीत्। तिरोऽधा भूः।
तिरोऽधा भुवः॥१२६॥

तिरोऽधाः स्वः। तिरोऽधा भूर्भुवः स्वः। सर्वेषां
लोकानामाधिपत्ये सीदेति। अथ तमग्निमिन्धीत्।
यस्मिन्नेतत्कर्म प्रयुञ्जीत्। तिरोऽधा भूः स्वाहा। तिरोऽधा
भुवः स्वाहा। तिरोऽधाः स्वः स्वाहा। तिरोऽधा भूर्भुवः स्वः
स्वाहा। यस्मिन्नस्य काले सर्वा आहुतीर्हुता भवेयुः॥१२७॥

अपि ब्राह्मणमुखीनाः। तस्मिन्नहः काले प्रयुञ्जीत। परः
 सुप्तजनाद्वेपि। मास्म प्रमाद्यन्तमाध्यापयेत्। सर्वार्थाः
 सिद्ध्यन्ते। य एवं वेद। क्षुध्यन्निदमजानताम्। सर्वार्था
 न सिद्ध्यन्ते। यस्ते विघातुको भ्राता। ममान्तरहृदये
 श्रितः॥१२८॥

तस्मा इममग्रपिण्डं जुहोमि। स मेऽर्थान्मा विवंधीत्। मयि
 स्वाहा। राजाधिराजाय प्रसह्यसाहिने। नमो वयं वैश्रवणाय
 कुर्महे। स मे कामान्कामकामाय मह्यम्। कामेश्वरो वैश्रवणो
 ददातु। कुबेराय वैश्रवणाय। महाराजाय नमः। केतवो
 अरुणासश्च। ऋषयो वातरशनाः। प्रतिष्ठां शतधा हि।
 समाहितासो सहस्रधायसम्। शिवा नः शन्तमा भवन्तु।
 दिव्या आप ओषधयः। सुमृडीका सरस्वति। मा ते व्योम
 सन्दृशि॥१२९॥

[३१]

संवत्सरमेतद्व्रतं चरेत्। द्वौ वा मासौ। नियमः
 समासेन। तस्मिन्नियमविशेषाः। त्रिषवणमुदकोपस्पर्शी।
 चतुर्थकालपानभक्तः स्यात्। अहरहर्वा भैक्षमश्रीयत्।
 औदुम्बरीभिः समिद्धिरग्निं परिचरेत्। पुनर्मासैस्त्विन्द्रियमि-

त्येतेनऽनुवाकेन। उद्धृतपरिपूताभिरद्भिः कार्यं कुर्वीत॥१३०॥
 अंसश्चयवान्। अग्नये वायवे सूर्याय। ब्रह्मणे प्रजापतये।
 चन्द्रमसे नक्षत्रेभ्यः। ऋतुभ्यः संवत्सराय। वरुणायारुणायेति
 व्रतहोमाः। प्रवर्ग्यवदादेशः। अरुणाः काण्डऋषयः।
 अरण्येऽधीयीरन्। भद्रं कर्णेभिरिति द्वे जपित्वा॥१३१॥
 महानाम्नीभिरुदकं संस्पर्श्य। तमाचार्यो दद्यात्। शिवा
 नः शन्तमेत्योषधीरालुभते। सुमृडीकेति भूमिम्। एवमपवर्गे।
 धेनुर्दक्षिणा। कंसं वासंश्च क्षौमम्। अन्यद्वा शुक्लम्।
 यथाशक्ति वा। एवं स्वाध्यायधर्मेण। अरण्येऽधीयीत।
 तपस्वी पुण्यो भवति तपस्वी पुण्यो भवति॥१३२॥

[३२]

भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः। भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः।
 स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाग्ं संस्तनूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः।
 स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः।
 स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु॥

॥ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

ॐ नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम
 ओषधीभ्यः। नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते
 करोमि॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

सह वै देवानां चासुराणां च यज्ञौ प्रततावास्तां
 वयं स्वर्गं लोकमेष्यामो वयमेष्याम इति तेऽसुराः
 सन्नह्य सहसैवाचरन् ब्रह्मचर्येण तपसैव देवास्तेऽसुरा
 अमुह्युस्ते न प्राजानुस्ते पराऽभवन्ते न स्वर्गं
 लोकमायन् प्रसृतेन वै यज्ञेन देवाः स्वर्गं लोकमायन्
 प्रसृतेनासुरान् पराभावयन् प्रसृतो ह वै यज्ञोपवीतिनो
 यज्ञोऽप्रसृतोऽनुपवीतिनो यत्किं च ब्राह्मणो यज्ञोपवीत्यधीते
 यजंत एव तत्तस्माद्यज्ञोपवीत्येवाधीयीत याजयेद्यजंत वा
 यज्ञस्य प्रसृत्या अजिनं वासो वा दक्षिणत उपवीय दक्षिणं
 बाहुमुद्धरतेऽव धत्ते सव्यमिति यज्ञोपवीतमेतदेव विपरीतं
 प्राचीनावीतं संवीतं मानुषम्॥१॥

[१]

रक्षांसि ह वा पुरोऽनुवाके तपोग्रमतिष्ठन्त तान्

प्रजापतिर्वरेणोपामंत्रयत् तानि वरमवृणीतऽऽदित्यो
 नो योद्धा इति तान् प्रजापतिरब्रवीद्योधयध्वमिति
 तस्मादुत्तिष्ठन्तः ह वा तानि रक्षांस्यादित्यं योधयन्ति
 यावदस्तमन्वंगात्तानि ह वा एतानि रक्षांसि गायत्रिया-
 ऽभिमन्त्रितेनाम्भसा शाम्यन्ति तदु ह वा एते ब्रह्मवादिनः
 पूर्वाभिमुखाः सन्ध्यायां गायत्रियाऽभिमन्त्रिता आप ऊर्ध्वं
 विक्षिपन्ति ता एता आपो वज्रीभूत्वा तानि रक्षांसि
 मन्देहारुणे द्वीपे प्रक्षिपन्ति यत्प्रदक्षिणं प्रक्रमन्ति तेन
 पाप्मानम् अवधून्वन्त्युद्यन्तमस्तं यन्तम् आदित्यमभिध्यायन्
 कुर्वन् ब्राह्मणो विद्वान्सकलं भद्रमश्रुतेऽसावादित्यो ब्रह्मेति
 ब्रह्मैव सन् ब्रह्माप्येति य एवं वेद॥२॥

[२]

यद्देवा देवहेळनं देवासश्चकृमा वयम्। आदित्यास्तस्मान्मा
 मुश्चतर्तस्यर्तेन मामिता। देवा जीवनकाम्या यद्वाचाऽनृत-
 मूदिम। तस्मान्न इह मुश्चत विश्वे देवाः सजोषंसः। ऋतेन
 द्यावापृथिवी ऋतेन त्वं सरस्वति। कृतान्नः पाह्येनसो यत्किं
 चानृतमूदिम। इन्द्राग्नी मित्रावरुणौ सोमो धाता बृहस्पतिः।
 ते नो मुश्चन्त्वेनसो यदन्यकृतमारिम। सजातशंसादुत

जामिश॑सा॒ज्याय॑सः श॑सा॒दुत वा॒ कनी॑यसः। अना॑धृष्टं
देव॑कृतं॒ यदेन॑स्तस्मा॒त् त्वम॑स्मा॒ञ्जात॑वेदो मुमु॒ग्धि॥३॥

यद्वा॒चा यन्मन॑सा बा॒हुभ्या॑मू॒रुभ्या॑म॒ष्टीव॑ज्या॑ शि॒श्रैर्यद॑नृतं
चकृ॑मा व॒यम्। अ॒ग्निर्मा॒ तस्मा॑देन॑सो गार्ह॑पत्यः प्रमु॑ञ्चतु
चकृ॑म या॒नि दु॒ष्कृता॑। येन॑ त्रि॒तो अ॑र्ण॒वान्निर्ब॑भूव॒ येन॑
सूर्य॑ तम॑सो निर्मु॑मोच॑। येनेन्द्रो॑ वि॒श्वा अ॑ज॒हाद॑रा॒तीस्तेना॑हं
ज्योति॑षा ज्योति॑रान॒शान आ॑क्षि। यत्कु॑सी॒दम॑प्रती॒त्तं मये॑ह
येन॑ य॒मस्य॑ नि॒धिना॒ चरा॑मि। ए॒तत्तद॑ग्रे अ॒नृणो भ॑वामि
जीव॑न्ने॒व प्रति॑ तत्ते॑ दधामि। यन्मयि॑ मा॒ता यदा॑ पि॒पेष॑
यद॑न्तरि॑क्षं॒ यदा॑शसा॒ति॒क्रामा॑मि त्रि॒ते दे॒वा दि॒वि जा॒ता
यदा॑प॒ इमं॑ मे॒ वरु॑ण॒ तत्त्वा॑ यामि॒ त्वं नो॑ अ॒ग्रे स त्वं नो॑
अ॒ग्रे त्वम॑ग्रे अ॒यासि॑॥४॥

[३]

यददी॑व्य॒नृणम॑हं ब॒भूवादि॑त्सन्वा सञ्ज॒गर॒ जने॑भ्यः।
अ॒ग्निर्मा॒ तस्मा॑दिन्द्र॑श्च संविदा॒नौ प्रमु॑ञ्चताम्। यद्ध॑स्ता॒भ्यां
च॒कर॒ किल्बि॑षाण्य॒क्षाणां॑ व॒श्रुमु॑प॒जिघ्र॑मानः। उ॒ग्रं प॑श्या
च॒ राष्ट्र॑भृच्च॒ तान्य॑प्सरसा॒वनु॑दत्तामृ॒णानि॑। उ॒ग्रं प॑श्ये
राष्ट्र॑भृत्कि॒ल्बिषा॑णि॒ यद॑क्ष॒वृत्तम॑नु॒दत्तमे॑तत्। नेत्रं॑ ऋ॒णानृ॑णव॒

इत्स॑मानो य॒मस्य॑ लो॒के अधि॑रञ्जुराय॑। अव॑ ते हे॒ळ
उदु॑त्त॒ममि॑मं मे॒ वरु॑ण॒ तत्त्वा॑ यामि॒ त्वं नो॑ अ॒ग्रे स त्वं
नो अ॒ग्रे। सङ्कु॑सुको॒ विकु॑सुको॒ निर्ऋ॑थो यश्च॑ निस्व॒नः।
तेऽ(१)स्म॒द्यक्ष्म॑म॒नाग॑सो दू॒रादू॒रम॑चीचतम्। निर्य॑क्ष्ममचीचते
कृ॒त्यां निर्ऋ॑तिं च। तेन॒ योऽ(१)स्म॒त्समृ॑च्छातै॒ तम॑स्मै
प्रसु॑वामसि। दुःश॒ःसा॒नुश॒ःसा॒भ्यां घ॒णेना॑नुघ॒णेन॑ च।
तेना॒न्योऽ(१)स्म॒त्समृ॑च्छातै॒ तम॑स्मै प्रसु॑वामसि। सं वर्च॑सा
पय॑सा॒ सन्त॑नूभि॒रग॑न्महि॒ मन॑सा॒ सः शि॒वेन॑। त्वष्टा॑ नो
अत्र॒ विद॑धातु रा॒योऽनु॑मार्ष्टु॒ तन्वो॑(१) यद्वि॒लिष्ट॑म्॥५॥

[४]

आयु॑ष्टे वि॒श्वतो॑ दध॒दय॑म॒ग्निर्वरे॑ण्यः। पुन॑स्ते प्रा॒ण आया॑ति
परा॒यक्ष्म॑ सु॒वामि॑ ते। आ॒युर्दा॑ अ॒ग्रे ह॒विषो॑ जुषा॒णो
घृ॒तप्र॑तीको घृ॒तयो॑निरेधि। घृ॒तं पी॒त्वा मधु॑ चारु॒ गव्यं॑
पि॒तेव॑ पु॒त्रम॑भि॒रक्ष॑तादिमम्। इ॒मम॑ग्र॒ आयु॑षे वर्च॑से कृ॒धि
ति॒ग्ममो॑जो॒ वरु॑ण॒ सःशि॑शाधि। मा॒तेवा॑स्मा अदि॒ते शर्म॑
यच्छु॒ विश्वे॑ दे॒वा ज॑रद॒ष्टिर्य॑थाऽस॑त्। अ॒ग्र आयू॑षि पव॒स
आ सु॒वोर्ज॑मिषं च नः। आ॒रे बा॑धस्व दु॒च्छुना॑म्। अ॒ग्रे पव॑स्व

स्वपा॑ अ॒स्मे वर्चः॑ सु॒वीर्य॑म्। दध॑द्रु॒यिं मयि॑ पोष॑म्॥६॥

अ॒ग्नि॒र्ऋ॒षिः पव॑मानः॒ पाञ्च॑जन्यः पु॒रोहि॑तः। तमी॑महे
महा॑ग॒यम्। अ॒ग्ने जा॒तान्प्र॑णु॒दा नः स॒पत्नान्प्र॑त्यजा॒ताञ्जात॑वेदो
नुद॑स्व। अ॒स्मे दी॑दिहि सु॒मना॒ अहे॑ळ॒ञ्छर्म॑न्ते स्याम त्रि॒वरू॑थ
उ॒द्धौ। सह॑सा जा॒तान्प्र॑णु॒दा नः स॒पत्नान्प्र॑त्यजा॒ताञ्जात॑वेदो
नुद॑स्व। अधि॑ नो ब्रूहि सु॒मन॒स्यमा॑नो व॒यः॑ स्या॑म
प्र॑णु॒दा नः स॒पत्नान्। अ॒ग्ने यो नोऽभि॑तो॒ जनो॑ वृ॒को वा॒रो
जिघा॑स॒ति। ता॑स्त्वं वृ॒त्रहं॑ जहि॒ वस्व॑स्मभ्य॒माभ॑र। अ॒ग्ने
यो नोऽभि॑दास॒ति समा॑नो यश्च॒ निष्प॑तः। तं व॒यः॑ स॒मिधं॑
कृ॒त्वा तुभ्य॑म॒ग्नेऽपि॑ दध्मसि॥७॥

यो नः॑ श॒पाद॑श॒पतो॑ यश्च॒ नः॑ श॒पतः॑ श॒पात्। उ॒षाश्च॒ तस्मै॑
नि॒मृक् स॑र्वं पा॒पः॑ स॒मूह॑ताम्। यो नः॑ स॒पत्नो॑ यो र॒णो
म॒तोऽभि॑दास॒ति दे॒वाः। इ॒ध्मस्ये॑व प्र॒क्षाय॑तो॒ मा तस्यो॑च्छे॒षि
किं॑ च॒न। यो मां॑ द्वेष्टि॒ जात॑वेदो॒ यं चा॒हं द्वेष्टि॑ यश्च॒
मा॒म्। सर्वा॑ऽस्ता॒न॒ग्ने स॑न्द॒ह या॑श्चा॒हं द्वेष्टि॑ ये च॒ मा॒म्।
यो अ॒स्मभ्य॑म॒राती॒याद्य॑श्च॒ नो॑ द्वेष्ट॑ते॒ जनः॑। नि॒न्दा॒द्यो
अ॒स्मान्दि॒प्साच्च॑ सर्वा॑ऽस्ता॒न्म॒ष्म॒षा कु॑रु। स॒शितं॑ मे॒

ब्रह्म स॑शितं वी॒र्या(१)म्बलम्। स॑शितं क्ष॒त्रं मे॑ जि॒ष्णु
यस्या॒हमस्मि॑ पुरोहि॑तः। उदै॑षां बा॒हू अ॑तिर॒मुद्वर्चो॑ अथो
बलम्। क्षि॒णोमि॒ ब्रह्म॑णा॒ऽमित्रा॑नु॒न्नयामि॒ स्वा(१)म् अ॒हम्।
पुन॑र्मनः पुन॒रायु॑र्म॒ आगा॑त्पुनश्चक्षुः पुनः श्रोत्रं म॒ आगा॑त्पुनः
प्रा॒णः पुन॒राकू॑तं म॒ आगा॑त्पुनश्चित्तं पुन॒राधी॑तं म॒ आगा॑त्।
वैश्वा॒नरो॒ मेऽद॑ब्धस्तनूपा अव॑बाधतां दुरि॒तानि॒ विश्वा॑॥८॥

[५]

वैश्वा॒नराय॑ प्रतिवेदयामो यदी॑नृ॒णः स॑ङ्ग॒रो दे॒वता॑सु। स
ए॒तान्पाशा॑न् प्र॒मुच॑न् प्रवे॒द् स नो॑ मुश्चातु दुरि॒तादव॑द्यात्।
वैश्वा॒नरः प॑र्व॒यान्नः प॑वित्रैर्यत्स॑ङ्ग॒रम॑भिधावा॒म्याशाम्।
अना॑जान॒न्मन॑सा याच॑मानो यदत्रै॒नो अव॑ तत्सु॒वामि॑।
अ॒मी ये सु॒भगे॑ दि॒वि वि॒चृतौ॑ नाम॒ तार॑के। प्रे॒हामृ॑तस्य
यच्छ॑तामे॒तद्वद्ध॑क॒मोच॑नम्। विजि॑हीर्ष लो॒कान्कृ॑धि
ब॒न्धान्मु॑श्चासि बद्ध॑कम्। योने॑रिव प्रच्यु॒तो गर्भः॑ सर्वा॑न्
प॒थो अ॑नुष्व। स प्र॑जा॒नन्प्रति॑गृ॒णीत॑ वि॒द्वान्प्रजा॑प॒तिः
प्रथ॑म॒जा ऋ॒तस्य॑। अ॒स्माभि॑र्दत्तं ज॒रसः॑ प॒रस्ता॑दच्छि॒न्नं
तन्तु॑मनुसश्चरेम॥९॥

त॒तं तन्तु॑मन्वे॒के अनु॑ सञ्चर॑न्ति॒ येषां॑ द॒त्तं पि॒त्र्य॒माय॑नवत्।
 अ॒बन्ध्वे॒के द॑द॒तः प्र॑यच्छा॒दातुं॑ चेच्छ॒क्रवा॒ऽसः॑ स्व॒र्ग ए॑षाम्।
 आर॑भेथामनु स॒र॑भेथा॒ऽसमानं॑ पन्था॑मवथो घृ॒तेन॑। यद्वा॑
 पू॒तं परि॑विष्टं॒ यद॒ग्नौ तस्मै॑ गोत्रा॑येह जाया॑पती स॒र॑भेथाम्।
 यद॒न्तरि॑क्षं पृथि॒वीमु॑त द्यां यन्मा॒तरं॑ पि॒तरं॑ वा जिहि॑ऽसिम्।
 अ॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒देन॑सो गा॒र्हप॑त्य उ॒न्नो न॑ेषद्दुरि॒ता या॑नि
 च॒कृ॒म। भू॒मिर्मा॑ताऽदि॒तिर्नो॑ ज॒नित्रं॑ भ्रा॒ताऽन्तरि॑क्षम॒भि॒शस्त॑
 ए॒नः। द्यौर्नः॑ पि॒ता पि॑तृयाच्छं भ॒वासि॑ जा॒मि मि॒त्वा मा
 वि॑वि॒त्सि लो॒कात्। यत्र॑ सु॒हार्दः॑ सु॒कृतो॑ म॒दन्ते॑ वि॒हाय॑ रोगं
 त॒न्वा(१)॑ऽस्वाया॑म्। अ॒श्लो॒णाङ्गै॒रहु॑ताः स्व॒र्गे तत्र॑ प॒श्येम॑
 पि॒तरं॑ च पु॒त्रम्। यद॒न्नम॑द्व्यनृ॒तेन॑ दे॒वा दा॑स्यन्नदा॑स्यन्न॒त
 वा॑ करि॒ष्यन्। यद्दे॒वानां॑ चक्षु॒ष्यागो॑ अ॒स्ति यदे॒व किं॑
 च॑ प्र॒तिज॑ग्रा॒हम॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒दनृ॑णं कृ॒णोतु॑। यद॒न्नम॑न्नि
 बहु॒धा वि॑रूपं॒ वासो॑ हि॒र॒ण्यमु॑त गा॒म॒जाम॑विम्। यद्दे॒वानां॑
 चक्षु॒ष्यागो॑ अ॒स्ति यदे॒व किं॑ च॑ प्र॒तिज॑ग्रा॒हम॒ग्निर्मा॑
 तस्मा॒दनृ॑णं कृ॒णोतु॑। यन्म॒या मन॑सा वा॒चा कृ॑तमे॒नः
 कदा॑चन। सर्व॑स्मा॑त्तस्मा॑न्मेळि॒तो मो॒ग्धि त्व॑ हि वे॒त्थ

यथातथम्॥१०॥

[६]

वात॑र॒शना॒ ह वा ऋ॒षयः॑ श्रम॑णा ऊ॒र्ध्वम॑न्थि॒नो
ब॑भूवु॒स्तानृ॑ष॒योऽर्थ॑मा॒यु॒स्ते नि॒लाय॑मचर॒स्तेऽनु॑प्रवि॒शुः
कू॒श्मा॒ण्डानि॒ ता॒स्तेष्व॑न्वि॒न्दञ्छ्रद्ध॑या च तप॑सा च
तानृ॑ष॒योऽब्रु॑वन्क॒था नि॒लाय॑ चर॒थेति॑ त ऋ॒षीन्ब्रु॑वन्नमो॑
वोऽस्तु॒ भग॑वन्तोऽस्मिन्धा॑मि॒ केन॑ वः सपर्या॑मेति॒
तानृ॑ष॒योऽब्रु॑वन्प॒वित्रं॑ नो ब्रू॒त येना॑रे॒पसः॑ स्या॒मेति॑ त ए॒तानि॑
सू॒क्तान्य॑पश्यन् यद्वै॒वा दे॒वहे॑ळ॒नं यददी॑व्य॒नृण॑म॒हं ब॑भूवऽऽयु॑ष्टे
वि॒श्वतो॑ दध॒दित्ये॑तैराज्यं जुहु॒त वैश्वान॑राय॒ प्रति॑वेदयाम्
इत्यु॑पतिष्ठ॒त यद॑र्वा॒चीन्मे॒नो भ्रू॑णह॒त्याया॒स्तस्मा॑न्मोक्ष्यध्व॒
इति॑ त ए॒तैर॑जुहवु॒स्तेऽरे॒पसो॑ऽभवन्क॒र्मादि॑ष्वे॒तैर्जु॑ह्यात्पू॒तो
दे॒वलो॒कान्त्सम॑श्नुते॥११॥

[७]

कू॒श्मा॒ण्डैर्जु॑ह्या॒द्योऽपू॑त इ॒व म॒न्ये॑त॒ यथा॑ स्ते॒नो यथा॑
भ्रू॑ण॒हैव॑मे॒ष भ॑वति॒ योऽयो॑नौ॒ रेतः॑ सि॒ञ्चति॑ यद॑र्वा॒चीन्मे॒नो
भ्रू॑णह॒त्याया॒स्तस्मा॑न्मुच्य॒ते या॒वदे॒नो दी॒क्षामु॑पैति दी॒क्षित॑ ए॒तैः

सं॒त॒ति जु॒होति सं॒वत्स॒रं दी॑क्षि॒तो भ॑वति सं॒वत्स॒रादे॒वऽऽत्मानं॑
 पु॒नीते॒ मासं॑ दी॒क्षितो॑ भ॒वति॒ यो मा॒सः स सं॑वत्स॒रः
 सं॒वत्स॒रादे॒वऽऽत्मानं॑ पु॒नीते॒ चतु॑र्विं॒शति॑ꣳ रा॒त्रीर्दी॑क्षि॒तो
 भ॑वति॒ चतु॑र्विं॒शति॑र॒र्धमा॒साः सं॑वत्स॒रः सं॒वत्स॒रादे॒वऽऽत्मानं॑
 पु॒नीते॒ द्वाद॑श रा॒त्रीर्दी॑क्षि॒तो भ॑वति॒ द्वाद॑श मा॒साः
 सं॑वत्स॒रः सं॒वत्स॒रादे॒वऽऽत्मानं॑ पु॒नीते॒ षड्रा॑त्रीर्दी॒क्षितो॑
 भ॑वति॒ षड्वा ऋ॒तवः॑ सं॑वत्स॒रः सं॒वत्स॒रादे॒वऽऽत्मानं॑
 पु॒नीते॒ तिस्रो॑ रा॒त्रीर्दी॑क्षि॒तो भ॑वति॒ त्रि॒पदा॑ गा॒यत्री
 गा॒यत्रि॒या ए॒वऽऽत्मानं॑ पु॒नीते॒ न मा॒ꣳसम॑श्री॒यान्न
 स्त्रि॒यमु॑पे॒यान्नो॑पर्यासीत् जु॒गुप्से॑तानृ॒तात्प॒यो ब्रा॑ह्म॒णस्य॑
 व्र॒तं य॑वा॒गू रा॑ज॒न्यस्या॑मि॒क्षा वैश्य॑स्याथो॒ सौम्ये॑प्य॒ध्वर
 ए॒तद्व्र॑तं ब्रू॒याद्य॑दि म॒न्येतो॑प॒दस्या॑मी॒त्योदनं॑ धा॒नाः सक्तूँ
 घृ॒तमि॒त्यनु॑व्र॒तये॑दा॒त्मनो॑ऽनु॒पदा॑साय ॥ १२ ॥

[८]

अ॒जान् ह॒ वै पृ॒श्नीꣳस्त॒प॒स्यमा॑नान् ब्र॒ह्मं स्व॒य॒म्भ॒व॒भ्यान् र॑ष॒त्त
 ऋ॒षयो॑ऽभ॒वन्त॑दृ॒षीणा॑मृषि॒त्वं तां दे॒वता॑मु॒पा॑तिष्ठन्त
 य॒ज्ञका॑मा॒स्त ए॒तं ब्र॑ह्म॒य॒ज्ञम॑पश्यन्तमा॒हर॑न्तेना॒यज॑न्त

यदृचोऽध्यर्गीषतु ताः पर्याहुतयो देवानामभवन् यद्यजूंषि
 घृताहुतयो यत्सामानि सोमाहुतयो यदथर्वाङ्गिरसो
 मध्वाहुतयो यद्वाह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पाङ्गाथा
 नाराशंसीर्मेदाहुतयो देवानामभवन्ताभिः क्षुधं पाप्मानम-
 पाघ्नन्नपहतपाप्मानो देवाः स्वर्गं लोकमायन् ब्रह्मणः
 सायुज्यमृषयोऽगच्छन्॥१३॥

[१]

पञ्च वा एते महायज्ञाः सन्ति प्रतायन्ते सन्ति सन्तिष्ठन्ते
 देवयज्ञः पितृयज्ञो भूतयज्ञो मनुष्ययज्ञो ब्रह्मयज्ञ इति
 यदग्नौ जुहोत्यपि समिधं तद्देवयज्ञः सन्तिष्ठते यत्पितृभ्यः
 स्वधा करोत्यप्यपस्तपितृयज्ञः सन्तिष्ठते यद्भूतेभ्यो बलिं
 हरति तद्भूतयज्ञः सन्तिष्ठते यद्वाह्मणेभ्योऽन्नं ददाति
 तन्मनुष्ययज्ञः सन्तिष्ठते यत्स्वाध्यायमधीयीतैकामप्यृचं
 यजुः सामं वा तद्ब्रह्मयज्ञः सन्तिष्ठते यदृचोऽधीते पर्यसः
 कूल्या अस्य पितृन्स्वधा अभिवहन्ति यद्यजूंषि घृतस्य
 कूल्या यत्सामानि सोमं एभ्यः पवते यदथर्वाङ्गिरसो
 मधोः कूल्या यद्वाह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पाङ्गाथा
 नाराशंसीर्मेदसः कूल्या अस्य पितृन्स्वधा अभिवहन्ति

यदृचोऽधीते पयं आहुतिभिरेव तद्देवाः स्तर्पयति यद्यजूंषि
 घृताहुतिभिर्यत्सामानि सोमाहुतिभिर्यदथर्वाङ्गिरसो मध्वा-
 हुतिभिर्यद्ब्राह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्गाथां
 नाराशंसीमेदाहुतिभिरेव तद्देवाः स्तर्पयति त एनं तृप्ता
 आयुषा तेजसा वर्चसा श्रिया यशसा ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन च
 तर्पयन्ति ॥ १४ ॥

[१०]

ब्रह्मयज्ञेन यक्ष्यमाणः प्राच्यां दिशि ग्रामादछर्दिर्दर्श उदीच्यां
 प्रागुदीच्यां वोदित आदित्ये दक्षिणत उपवीयोपविश्य
 हस्ताववनिज्य त्रिराचामेद्विः परिमृज्य सकृदुपस्पृश्य
 शिरश्चक्षुषी नासिके श्रोत्रे हृदयमालभ्य यत्रिराचामति
 तेन ऋचः प्रीणाति यद्विः परिमृजति तेन यजूंषि
 यत्सकृदुपस्पृशति तेन सामानि यत्सव्यं पाणिं पादौ
 प्रोक्षति यच्छिरश्चक्षुषी नासिके श्रोत्रे हृदयमालभते
 तेनार्थर्वाङ्गिरसो ब्राह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्गाथां
 नाराशंसीः प्रीणाति दर्भाणां महदुपस्तीर्योपस्थं कृत्वा
 प्राडासीनः स्वाध्यायमधीयीतापां वा एष ओषधीनां रसो

यद्दुर्भाः सरसमेव ब्रह्म कुरुते दक्षिणोत्तरौ पाणी पादौ कृत्वा
 सपवित्रावोमिति प्रतिपद्यत एतद्वै यजुस्त्रयीं विद्यां प्रत्येषा
 वागेतत्परममक्षरं तदेतदृचाऽभ्युक्तमृचो अक्षरे परमे व्योमन्
 यस्मिन्देवा अधि विश्वे निषेदुर्यस्तन्न वेद किमृचा करिष्यति
 य इत्तद्विदुस्त इमे समांसत इति त्रीनेव प्रायुङ्क्त भूर्भुवः
 स्वरित्याहृतद्वै वाचः सत्यं यदेव वाचः सत्यं तत्प्रायुङ्क्तार्थं
 सावित्रीं गायत्रीं त्रिरन्वाह पच्छोऽर्धर्चशोऽनवान् संविता
 श्रियः प्रसविता श्रियमेवऽऽप्रोत्यथो प्रज्ञातयैव प्रतिपदा
 छन्दांसि प्रतिपद्यते॥१५॥

[११]

ग्रामे मनसा स्वाध्यायमधीयीत दिवा नक्तं वेति हं
 स्माऽऽह शौच आह्वेय उतारण्येऽबलं उत वाचोत तिष्ठन्नुत
 ब्रजन्नुताऽऽसीन उत शयानोऽधीयीतैव स्वाध्यायं तपस्वी
 पुण्यो भवति य एवं विद्वान्स्वाध्यायमधीते नमो ब्रह्मणे
 नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नमः ओषधीभ्यः। नमो वाचे
 नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते करोमि॥१६॥

[१२]

मध्यन्दिने प्रबलमधीयीतासौ खलु वावैष आदित्यो
यद्ब्राह्मणस्तस्मात्तर्हि तेऽक्षिणं तपति तदेषाऽभ्युक्ता।
चित्रं देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः। आऽप्रा
द्यावापृथिवी अन्तरिक्षं सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्चेति
स वा एष यज्ञः सद्यः प्रतायते सद्यः सन्तिष्ठते तस्य प्राक्
सायमवभृथो नमो ब्रह्मण इति परिधानीयां त्रिरन्वाहाप
उपस्पृश्य गृहानेति ततो यत्किं च ददाति सा दक्षिणा॥१७॥

[१३]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य मेघो हविर्धानं विद्युदग्निर्वर्षं
हविः स्तनयिर्बुर्वषट्कारो यदवस्फूर्जति सोऽनुवषट्कारो
वायुरात्माऽमावास्यां स्विष्टकृद्य एवं विद्वान्मेघे वर्षति
विद्योतमाने स्तनयत्यवस्फूर्जति पवमाने वायावमावास्यायां
स्वाध्यायमधीते तप एव तत्तप्यते तपो हि स्वाध्याय इत्युत्तमं
नाकं रोहत्युत्तमः समानानां भवति यावन्तं ह वा इमां
वित्तस्य पूर्णां ददत्स्वर्गं लोकं जयति तावन्तं लोकं जयति
भूयांसं चाक्षय्यं चाप पुनर्मृत्युं जयति ब्रह्मणः सायुज्यं
गच्छति॥१८॥

[१४]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य द्वावन्ध्यायौ यदात्माऽशुचिर्यद्देशः
 समृद्धिर्देवतानि य एवं विद्वान्महारात्र उषस्युदिते
 ब्रजः स्तिष्ठन्नासीनः शयानोऽरण्ये ग्रामे वा यावत्तरसः
 स्वाध्यायमधीते सर्वाल्लोकाञ्जयति सर्वाल्लोकाननृणोऽनु-
 सञ्चरति तदेषाभ्युक्ता। अनृणा अस्मिन्ननृणाः परस्मि-
 स्तृतीये लोके अनृणाः स्याम। ये देवयाना उत पितृयाणाः
 सर्वान्पथो अनृणा आक्षीयेमेत्यग्निं वै जातं पाप्मा जग्राह
 तं देवा आहुतीभिः पाप्मानमपाघ्नन्नाहुतीनां यज्ञेन यज्ञस्य
 दक्षिणाभिर्दक्षिणानां ब्राह्मणेन ब्राह्मणस्य छन्दोभिश्छन्दसा
 स्वाध्यायेनापहतपाप्मा स्वाध्यायो देवपवित्रं वा एतत्तं
 योऽनूत्सृजत्यभागो वाचि भवत्यभागो नाके तदेषाऽभ्युक्ता।
 यस्तित्याजं सखिविदः सखायं न तस्य वाच्यपि भागो
 अस्ति। यदीः शृणोत्यलकः शृणोति न हि प्रवेदं सुकृतस्य
 पन्थामिति तस्मात्स्वाध्यायोऽध्यैतव्यो यं यं क्रतुमधीते
 तेन तेनास्येष्टं भवत्यग्नेर्वायोरादित्यस्य सायुज्यं गच्छति
 तदेषाऽभ्युक्ता। ये अर्वाङ्मुत वा पुराणे वेदं विद्वाः समभितो
 वदन्त्यादित्यमेव ते परिवदन्ति सर्वे अग्निं द्वितीयं

तृतीयं च ह॒ꣳसमिति॒ यावती॒र्वै दे॒वता॒स्ताः सर्वा॑ वेद॒विदि॑
ब्राह्म॒णे व॑सन्ति॒ तस्मा॑द्ब्राह्म॒णेभ्यो॑ वेद॒विद्भ्यो॑ दि॒वे दि॒वे
नम॑स्कुर्यान्नाश्ली॒लं की॑र्तयेदे॒ता ए॒व दे॒वताः॑ प्रीणाति॥१९॥

[१५]

रिच्य॑त इ॒व वा ए॒ष प्रे॒व रिच्य॑ते॒ यो या॒जय॑ति॒ प्रति॑
वा गृ॒ह्णाति॑ या॒जय॑त्वा॒ प्रति॑गृह्य॒ वाऽन॑श्च॒न्निः स्वा॑ध्यायं
वेद॒मधी॑यीत॒ त्रिरा॒त्रं वा॑ सा॒वित्री॑ गा॒यत्री॑म॒न्वाति॑रेचयति॒ वरो॑
दक्षि॑णा॒ वरे॑णै॒व वर॑ꣳ स्पृ॒णोत्या॒त्मा हि वरः॑॥२०॥

[१६]

दुहे॑ ह॒ वा ए॒ष छ॒न्दा॑ꣳसि॒ यो या॒जय॑ति॒ स
येन॑ य॒ज्ञक्र॑तुना॑ या॒जये॑त्सोऽर॑ण्यं प॒रेत्य॑ शुचौ देशे
स्वा॑ध्यायमे॒वैन॑मधी॒यन्नासी॑त॒ तस्या॑न॒शनं॑ दी॒क्षा स्था॑नमु॒पस॑द॒
आस॑नंꣳ सु॒त्या वाग्जु॑हूर्मनं॑ उप॒भृद्धृ॑तिर्ध्रु॒वा प्रा॑णो ह॒विः
सामा॑ध्व॒र्युः स वा ए॒ष य॒ज्ञः प्रा॑णदक्षि॒णोऽन॑न्तदक्षि॒णः
समृ॑द्धतरः॥२१॥

[१७]

क॒तिधा॑व॒कीर्णी॑ प्रवि॒शति॑ चतु॒र्धेत्या॑हुर्ब्रह्मवा॒दिनो॑ म॒रुतः॑

प्राणैरिन्द्रं बलेन बृहस्पतिं ब्रह्मवर्चसेनाग्निमेवेतरेण सर्वेण
 तस्यैतां प्रायश्चित्तिं विदां चकार सुदेवः काश्यपो यो
 ब्रह्मचार्यवकिरेदमावास्यायाः रात्र्यामग्निं प्रणीयोपसमाधाय
 द्विराज्यस्योपघातं जुहोति कामावकीर्णोऽस्यवकीर्णोऽस्मि
 काम कामाय स्वाहा कामाभिर्द्रुग्धोऽस्यभिर्द्रुग्धोऽस्मि काम
 कामाय स्वाहेत्यमृतं वा आज्यममृतमेवऽऽत्मन्धत्ते
 हुत्वा प्रयताञ्जलिः कवातिर्यङ्मुग्निमभिमन्त्रयेत् सं
 माऽऽसिञ्चन्तु मरुतः समिन्द्रः सं बृहस्पतिः। सं
 माऽयमग्निः सिञ्चत्वायुषा च बलेन चऽऽयुष्मन्तं करोतु
 मेति प्रति हास्मै मरुतः प्राणान्दधति प्रतीन्द्रो बलं
 प्रति बृहस्पतिर्ब्रह्मवर्चसं प्रत्यग्निरितरत्सर्वः सर्वतनुर्भूत्वा
 सर्वमायुरेति त्रिरभिमन्त्रयेत् त्रिषत्या हि देवा योऽपूत
 इव मन्येत स इत्थं जुहुयादित्थमभिमन्त्रयेत् पुनीत
 एवऽऽत्मानमायुरेवऽऽत्मन्धत्ते वरो दक्षिणा वरेणैव वरः
 स्पृणोत्यात्मा हि वरः॥२२॥

[१८]

भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये स्वः प्रपद्ये भूर्भुवः स्वः प्रपद्ये ब्रह्म

प्रपद्ये ब्रह्मकोशं प्रपद्येऽमृतं प्रपद्येऽमृतकोशं प्रपद्ये चतुर्जालं
 ब्रह्मकोशं यं मृत्युर्नावपश्यति तं प्रपद्ये देवान् प्रपद्ये देवपुरं
 प्रपद्ये परीवृतो वरीवृतो ब्रह्मणा वर्मणाऽहं तेजसा कश्यपस्य
 यस्मै नमस्तच्छिरो धर्मो मूर्धानं ब्रह्मोत्तरा हनुर्यज्ञोऽधरा
 विष्णुरुहदयः संवत्सरः प्रजननमश्विनौ पूर्वपादावत्रिर्मध्यं
 मित्रावरुणावपरपादावग्निः पुच्छस्य प्रथमं काण्डं तत्
 इन्द्रस्ततः प्रजापतिरभयं चतुर्थं स वा एष दिव्यः शांकरः
 शिशुमारस्तः ह य एवं वेदापं पुनर्मृत्युं जयति जयति
 स्वर्गं लोकं नाध्वनि प्रमीयते नाप्सु प्रमीयते नाग्नौ प्रमीयते
 नानपत्यः प्रमीयते लघ्वान्नो भवति ध्रुवस्त्वमसि ध्रुवस्य
 क्षितमसि त्वं भूतानामधिपतिरसि त्वं भूतानां श्रेष्ठोऽसि
 त्वां भूतान्युप पर्यावर्तन्ते नमस्ते नमः सर्वं ते नमो नमः
 शिशुकुमाराय नमः ॥ २३ ॥

[१९]

नमः प्राच्यै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च
 नमो नमो दक्षिणायै दिशे याश्च देवता एतस्यां
 प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नमः प्रतीच्यै दिशे याश्च देवता

ए॒तस्यां॑ प्र॒ति॒वस॑न्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒ नमो॑ नम॒ उदी॑च्यै दि॒शे या॑श्च
 दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्र॒ति॒वस॑न्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒ नमो॑ नम॒ ऊ॒र्ध्वायै॑ दि॒शे
 या॑श्च दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्र॒ति॒वस॑न्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒ नमो॑ नमोऽध॒रायै॑
 दि॒शे या॑श्च दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्र॒ति॒वस॑न्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒ नमो॑
 नमो॑ऽवा॒न्तरा॑यै दि॒शे या॑श्च दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्र॒ति॒वस॑न्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒
 नमो॑ नमो॑ गङ्गा॒यमु॒नयो॑र्मध्ये ये॒ वस॑न्ति ते मे प्रस॒न्नात्मा॑नश्चिरं
 जी॒वितं॑ वर्ध॒यन्ति॑ नमो॑ गङ्गा॒यमु॒नयो॑र्मुनि॒भ्यश्च॒ नमो॑ नमो॑
 गङ्गा॒यमु॒नयो॑र्मुनि॒भ्यश्च॒ नमः॥ २४॥

[२०]

ॐ नमो॑ ब्र॒ह्म॑णे॒ नमो॑ अ॒स्त्व॒ग्नये॑ नमः॑ पृथि॒व्यै नम॑
 ओष॑धी॒भ्यः। नमो॑ वा॒चे नमो॑ वा॒चस्प॑तये॒ नमो॑ विष्ण॑वे बृ॒हते॑
 क॑रोमि॥

॥ ॐ शान्तिः॑ शान्तिः॑ शान्तिः॑ ॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

ॐ तच्छ्रुं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवीः
स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्।
शं नो अस्तु द्विपदे। शं चतुष्पदे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥
चित्तिः सुक्। चित्तमाज्यम्। वाग्वेदिः। आधीतं बर्हिः। केतो
अग्निः। विज्ञातमग्निः। वाक्पतिर्होता। मन उपवक्ता। प्राणो
हविः। सामाध्वर्युः। वाचस्पते विधे नामन्। विधेम ते नाम्।
विधेस्त्वमस्माकं नाम्। वाचस्पतिः सोमं पिबतु। आऽस्मासु
नृम्णन्धात्स्वाहा॥१॥

अध्वर्युः पञ्च च॥ _____ [१]

पृथिवी होता। द्यौरध्वर्युः। रुद्रोऽग्नीत्। बृहस्पतिरुपवक्ता।
वाचस्पते वाचो वीर्येण। सम्भृततमेनायक्ष्यसे। यजमानाय
वार्यम्। आसुवस्करस्मै। वाचस्पतिः सोमं पिबतु।
जजनदिन्द्रमिन्द्रियाय स्वाहा॥२॥

पृथिवी होता दश॥ _____ [२]

अग्निर्होता। अश्विनाऽध्वर्यू। त्वष्टाऽग्नीत्। मित्र उपवक्ता।
सोमः सोमस्य पुरोगाः। शुक्रः शुक्रस्य पुरोगाः। श्रतास्त

इन्द्र॑ सोमाः॑। वाता॑पेर्हवन्श्रुतः॑ स्वाहा॑॥३॥

अग्निर्होताऽष्टौ॥

[३]

सूर्य॑ ते चक्षुः॑। वात॑ प्राणः॑। द्यां पृष्ठम्। अ॒न्तरि॑क्षमा॒त्मा।
अ॒ङ्गैर्य॒ज्ञम्। पृथि॒वी५ शरी॑रैः। वाच॑स्पतेऽच्छि॑द्रया वा॒चा।
अच्छि॑द्रया जुह्वा॑। दि॒वि दे॒वावृ॒धः५ हो॒त्रा मे॒रय॑स्व स्वाहा॑॥४॥

सूर्य॑ ते नव॑॥

[४]

म॒हाह॑वि॒र्होता॑। स॒त्यह॑वि॒रध्व॑र्युः। अच्यु॑तपाजा अ॒ग्नीत्।
अच्यु॑तमना उपव॒क्ता। अ॒नाधृ॑ष्यश्चा॑प्रतिधृ॑ष्यश्च॑ य॒ज्ञस्या॑भिग॒रौ।
अ॒यास्य॑ उद्गा॒ता। वाच॑स्पते ह॒द्विधे॑ नामन्। वि॒धेम॑ ते॒ नाम॑।
वि॒धेस्त्वम॒स्माकं॑ नाम॑। वा॒चस्प॑तिः सोम॑मपात्। मा
दैव्य॑स्तन्तु॒श्छेदि॑ मा म॒नुष्यः॑। नमो॑ दि॒वे। नमः॑ पृथि॒व्यै
स्वाहा॑॥५॥

अ॒पात्री॑णि च॥

[५]

वाग्धो॑ता॑। दी॒क्षा प॒त्नी॑। वातो॑ऽध्व॒र्युः। आपो॑ऽभिग॒रः। मनो॑
ह॒विः। तप॑सि जुहोमि। भूर्भुवः॑ सुवः॑। ब्रह्म॑ स्वय॒म्भु। ब्रह्म॑णे
स्वय॒म्भुवे॑ स्वाहा॑॥६॥

वाग्धोता नवं॥ _____ [६]

ब्राह्मण एकहोता। स यज्ञः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। यज्ञश्च मे भूयात्। अग्निर्द्विहोता। स भर्ता। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। भर्ता च मे भूयात्। पृथिवी त्रिहोता। स प्रतिष्ठा॥७॥

स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। प्रतिष्ठा च मे भूयात्। अन्तरिक्षं चतुर्होता। स विष्टाः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। विष्टाश्च मे भूयात्। वायुः पञ्चहोता। स प्राणः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। प्राणश्च मे भूयात्॥८॥

चन्द्रमाः षड्होता। स ऋतून्कल्पयाति। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। ऋतवश्च मे कल्पन्ताम्। अन्नं सप्तहोता। स प्राणस्य प्राणः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। प्राणस्य च मे प्राणो भूयात्। द्यौरष्टहोता। सौऽनाधृष्यः॥९॥

स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। अनाधृष्यश्च भूयासम्। आदित्यो नवहोता। स तेजस्वी। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। तेजस्वी च भूयासम्। प्रजापतिर्दशहोता। स इन्द्रः सर्वम्। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। सर्वं च मे

भूयात्॥१०॥

प्रतिष्ठा प्राणश्च मे भूयादनाधृष्यः सर्वं च मे भूयात्॥—————[७]

अ॒ग्नि॒र्य॒जु॒र्भिः। स॒वि॒ता स्तो॒मैः। इन्द्रं॑ उक्थाम॒दैः।
मि॒त्राव॑रु॒णावा॒शिषा॑। अङ्गि॑रसो धि॒ष्णि॑यैर॒ग्नि॒भिः। म॒रुतः॑
सदो॑हवि॒र्धाना॑भ्याम्। आपः॑ प्रोक्ष॑णीभिः। ओष॑धयो ब॒र्हिषा॑।
अदि॑तिर्वेद्या॑। सोमो॑ दी॒क्षया॑॥११॥

त्वष्टे॑ध्मेन। विष्णु॑र्य॒ज्ञेन॑। वस॑व आ॒ज्येन॑। आ॒दि॒त्या
दक्षि॑णाभिः। विश्वे॑ दे॒वा ऊ॒र्जा। पू॒षा स्व॑गाका॒रेण॑। बृह॑स्पतिः
पुरो॑धया॑। प्र॒जाप॑तिरु॒द्गी॒धेन॑। अ॒न्तरि॑क्षं प॒वित्रे॑ण। वा॒युः
पात्रैः॑। अ॒ह॒ः श्रद्ध॑या॑॥१२॥

दीक्षया॑ पात्रैरेकं च॥—————[८]

सेनेन्द्र॑स्य। धेना॑ बृह॒स्पतेः॑। प॒त्न्या पू॒ष्णः। वाग्वा॒योः। दी॒क्षा
सोम॑स्य। पृ॒थि॒व्य॒ग्नेः। वसू॑नां गाय॒त्री। रु॒द्राणां॑ त्रि॒ष्टुक्।
आ॒दि॒त्यानां॑ जग॑ती। विष्णो॑रनु॒ष्टुक्॥१३॥

वरु॑णस्य वि॒राट्। य॒ज्ञस्य॑ प॒ङ्क्तिः। प्र॒जाप॑तेरनु॒मतिः॑। मि॒त्रस्य॑
श्रद्धा॑। स॒वि॒तुः प्रसू॑तिः। सूर्य॑स्य म॒रीचिः॑। च॒न्द्रम॑सो
रोहि॑णी। ऋषी॑णामरुन्ध॒ती। पर्जन्य॑स्य वि॒द्युत्। चत॑स्रो

दिशः। चतस्रोऽवान्तरदिशाः। अहश्च रात्रिश्च। कृषिश्च
वृष्टिश्च। त्विषिश्चापचितिश्च। आपश्चौषधयश्च। ऊर्क् सूनृता
च देवानां पत्नयः॥१४॥

अनुष्टुप्दिशः षट्॥ [१]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो
हस्ताभ्यां प्रतिगृह्णामि। राजा त्वा वरुणो नयतु देवि
दक्षिणेऽग्रये हिरण्यम्। तेनामृतत्वमंश्याम्। वयो दात्रे।
मयो मह्यमस्तु प्रतिग्रहीत्रे। क इदं कस्मा अदात्। कामः
कामाय। कामो दाता॥१५॥

कामः प्रतिग्रहीता। कामं समुद्रमाविश। कामेन
त्वा प्रतिगृह्णामि। कामैतत्ते। एषा ते काम दक्षिणा।
उत्तानस्त्वाङ्गीरसः प्रतिगृह्णातु। सोमाय वासः। रुद्राय गाम्।
वरुणायाम्। प्रजापतये पुरुषम्॥१६॥

मनवे तल्पम्। त्वष्ट्रेऽजाम्। पूष्णेऽविम्। निर्ऋत्या
अश्वतरगर्दभौ। हिमवतो हस्तिनम्। गन्धर्वाप्सरस्यः स्रगलं
करणे। विश्वेभ्यो देवेभ्यो धान्यम्। वाचेऽन्नम्। ब्रह्मण
ओदनम्। समुद्रायार्पः॥१७॥

उत्ता॒नाया॑ङ्गीर॒सायानः॑ । वै॒श्वान॒राय॒ रथम्॑ । वै॒श्वान॒रः
 प्र॒त्नथा॒ नाक॒मारु॑हत् । दि॒वः पृ॒ष्ठं भ॒न्द॑मानः सु॒मन्म॑भिः ।
 स पू॒र्वव॒ज्जनय॑ञ्जन्तवे॒ धनम्॑ । सु॒मान॑म॒ज्मा परि॑याति
 जागृ॑विः । राजा॑ त्वा वरु॑णो नयतु दे॒वि दक्षि॑णे वै॒श्वान॒राय॒
 रथम्॑ । तेना॑मृत॒त्वम॑श्याम् । वयो॑ दा॒त्रे । मयो॑ मह्य॑मस्तु
 प्रति॒ग्रही॒त्रे ॥ १८ ॥

क इ॒दं कस्मा॑ अ॒दात् । कामः॑ कामा॑य । कामो॑ दा॒ता ।
 कामः॑ प्रति॒ग्रही॒ता । कामः॑ स॒मुद्र॑मा वि॒श । कामे॑न
 त्वा प्रति॑गृह्णामि । कामै॒तत्ते॑ । ए॒षा ते॑ काम॒ दक्षि॑णा ।
 उत्ता॒नस्त्वा॑ङ्गीर॒सः प्रति॑गृह्णातु ॥ १९ ॥

दा॒ता पुरु॑ष॒मपः॑ प्रति॒ग्रही॒त्रे नव॑ च ॥ [१०]

सु॒वर्णं॑ घ॒र्मं परि॑वेद वे॒नम् । इन्द्र॑स्या॒त्मानं॑ द॒शधा॑ चर॑न्तम् ।
 अ॒न्तः स॑मु॒द्रे मन॑सा चर॑न्तम् । ब्र॒ह्मन्व॑वि॒न्दद्द॒शहो॑तार॒मर्णे॑ ।
 अ॒न्तः प्र॑वि॒ष्टः शा॒स्ता जना॑नाम् । एकः॑ स॒न्ब॒हुधा॑ वि॒चारः॑ ।
 श॒तः शु॒क्राणि॑ यत्रै॒कं भव॑न्ति । सर्वे॑ वे॒दा यत्रै॒कं भव॑न्ति । सर्वे॑
 हो॒ता॒रो यत्रै॒कं भव॑न्ति । सु॒मान॑सीन आ॒त्मा जना॑नाम् ॥ २० ॥

अ॒न्तः प्र॑वि॒ष्टः शा॒स्ता जना॑ना॒ः सर्वा॑त्मा । सर्वाः॑ प्र॒जा यत्रै॒कं

भवन्ति। चतुर्होतारो यत्र सम्पदं गच्छन्ति देवैः। सुमानसीन
 आत्मा जनानाम्। ब्रह्मेन्द्रमग्निं जगतः प्रतिष्ठाम्। दिव
 आत्मानं सवितारं बृहस्पतिम्। चतुर्होतारं प्रदिशोऽनु
 क्लृप्तम्। वाचो वीर्यं तपसाऽन्वविन्दत्। अन्तः प्रविष्टं
 कर्तारमेतम्। त्वष्टारं रूपाणि विकुर्वन्तं विपश्चिम्॥२१॥

अमृतस्य प्राणं यज्ञमेतम्। चतुर्होतृणामात्मानं कवयो
 निचिक्युः। अन्तः प्रविष्टं कर्तारमेतम्। देवानां बन्धु निहितं
 गुहासु। अमृतेन क्लृप्तं यज्ञमेतम्। चतुर्होतृणामात्मानं
 कवयो निचिक्युः। शतं नियुतः परिवेद विश्वा विश्ववारः।
 विश्वमिदं वृणाति। इन्द्रस्यात्मा निहितः पञ्चहोता। अमृतं
 देवानामायुः प्रजानाम्॥२२॥

इन्द्रं राजानं सवितारमेतम्। वायोरात्मानं कवयो
 निचिक्युः। रश्मिं रश्मीनां मध्ये तपन्तम्। ऋतस्य
 पदे कवयो निपान्ति। य आण्डकोशे भुवनं बिभर्ति।
 अनिर्भिण्णः सन्नथं लोकान् विचष्टे। यस्य आण्डकोशं
 शुष्ममाहुः प्राणमुल्बम्। तेन क्लृप्तोऽमृतेनाहमस्मि। सुवर्णं
 कोशं रजसा परीवृतम्। देवानां वसुधानीं विराजम्॥२३॥

अमृतस्य पूर्णान्तामुं कलां विचक्षते। पादः षड्भौतुर्न
 किलाविवित्से। येनर्तवः पञ्चधोत क्लृप्ताः। उत वा षड्धा
 मनसोत क्लृप्ताः। तः षड्भौतारमृतुभिः कल्पमानम्।
 ऋतस्य पदे कवयो निपान्ति। अन्तः प्रविष्टं कर्तारमेतम्।
 अन्तश्चन्द्रमसि मनसा चरन्तम्। सहैव सन्तं न विजानन्ति
 देवाः। इन्द्रस्यात्मानः शतधा चरन्तम्॥२४॥

इन्द्रो राजा जगतो य ईशे। सप्तहोता सप्तधा विकृतः।
 परेण तन्तुं परिषिच्यमानम्। अन्तरादित्ये मनसा चरन्तम्।
 देवानां हृदयं ब्रह्मान्वविन्दत्। ब्रह्मैतद्ब्रह्मण उज्जभार। अर्कः
 श्रोतन्तः सरिरस्य मध्ये। आ यस्मिन्सप्त परवः। मेहन्ति
 बहुलाः श्रियम्। बह्वश्वामिन्द्र गोमतीम्॥२५॥

अच्युतां बहुलाः श्रियम्। स हरिर्वसुवित्तमः। पेरुरिन्द्राय
 पिन्वते। बह्वश्वामिन्द्र गोमतीम्। अच्युतां बहुलाः श्रियम्।
 मह्यमिन्द्रो नियच्छतु। शतः शता अस्य युक्ता हरीणाम्।
 अर्वाङ्गा यातु वसुभी रश्मिरिन्द्रः। प्रमहमाणो बहुलाः
 श्रियम्। रश्मिरिन्द्रः सविता मे नियच्छतु॥२६॥

घृतं तेजो मधुमदिन्द्रियम्। मय्ययमग्निर्दधातु। हरिः पतङ्गः

पट॒री सु॒पर्णः। दि॒वि॒क्षयो॒ नभ॑सा॒ य ए॒ति। स न॒ इन्द्रः॑
काम॒वरं॑ द॒दातु। पञ्चा॑रं च॒क्रं परि॑वर्तते पृथु। हि॒र॒ण्यज्यो॑तिः
सरि॒रस्य॑ म॒ध्ये। अज॑स्रं ज्योति॒र्नभ॑सा॒ सर्प॑देति। स न॒ इन्द्रः॑
काम॒वरं॑ द॒दातु। स॒प्त यु॑ञ्जन्ति॒ रथ॑मेकचक्रम्॥२७॥

एको॒ अश्वो॑ वहति सप्तना॒मा। त्रि॒नाभिं॑ च॒क्रम॑ज॒रम॑न॒र्वम्।
येने॒मा वि॒श्वा भुव॑नानि तस्थुः। भ॒द्रं प॑श्यन्त॒ उप॑सेदुर॒ग्रे। तपो॑
दी॒क्षामृष॑यः सुव॒र्विदः॑। ततः॑ क्ष॒त्रं ब॒लमो॑ज॒श्च जा॒तम्। तद॒स्मै
दे॒वा अ॒भि स॒न्नम॑न्तु। श्वे॒तः र॒श्मिं बो॑भुज्यमा॒नम्। अ॒पां
ने॒तारं॑ भुव॑नस्य गो॒पाम्। इन्द्रं॑ निचि॑क्युः पर॒मे व्यो॑मन्॥२८॥

रोहि॑णीः पिङ्ग॒ला एक॑रूपाः। क्षर॑न्तीः पिङ्ग॒ला एक॑रूपाः।
श॒तः स॒हस्रा॑णि प्र॒युता॑नि॒ नाव्या॑नाम्। अ॒यं यः श्वे॒तो र॒श्मिः।
परि॒ सर्व॑मि॒दं जग॑त्। प्र॒जां प॒शून्ध॑नानि। अ॒स्माकं॑ ददातु।
श्वे॒तो र॒श्मिः परि॒ सर्वं॑ बभूव। सुव॒न्मह्यं॑ प॒शून् वि॒श्वरू॑पान्।
प॒त॒ङ्गम॑क्तमसुरस्य मा॒यया॑॥२९॥

हृ॒दा प॑श्यन्ति॒ मन॑सा मनी॒षिणः॑। स॒मु॒द्रे अ॒न्तः क॒वयो॑
विच॑क्षते। मरी॑चीनां प॒दमि॑च्छन्ति वे॒धसः॑। प॒त॒ङ्गो वाचं॑
मन॑सा बिभर्ति। तां ग॑न्ध॒र्वोऽव॑द॒द्गर्भे॑ अ॒न्तः। तां द्योत॑मानाः

स्व॒र्यं मनी॒षाम्। ऋ॒तस्य॑ प॒दे क॒वयो॑ निपा॑न्ति। ये ग्रा॒म्याः
प॒शवो॑ वि॒श्वरू॒पाः। वि॒रूपाः॑ सन्तो॑ बहु॒धैक॑रूपाः। अ॒ग्निस्ता॑
अ॒ग्रे प्रमु॑मोक्तु दे॒वः॥ ३०॥

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जया॑ संविदा॒नः। वी॒तः स्तु॑केस्तुके।
यु॒वम॒स्मासु॑ नियच्छ॒तम्। प्र प्र॑ य॒ज्ञप॑तिन्तिर। ये ग्रा॒म्याः
प॒शवो॑ वि॒श्वरू॒पाः। वि॒रूपाः॑ सन्तो॑ बहु॒धैक॑रूपाः। तेषा॑
सप्ता॒नामि॒ह रन्ति॑रस्तु। रा॒यस्पोषा॑य सुप्रजा॒स्त्वाय॑
सु॒वीर्या॑य। य आ॒र॒ण्याः प॒शवो॑ वि॒श्वरू॒पाः। वि॒रूपाः॑ सन्तो॑
बहु॒धैक॑रूपाः। वा॒युस्ता॑ अ॒ग्रे प्रमु॑मोक्तु दे॒वः। प्र॒जाप॑तिः
प्र॒जया॑ संविदा॒नः। इडा॑यै सृ॒प्तं घृ॒तव॑च्चराच॒रम्। दे॒वा
अ॒न्ववि॑न्द॒न्गुहा॑ हितम्। य आ॒र॒ण्याः प॒शवो॑ वि॒श्वरू॒पाः।
वि॒रूपाः॑ सन्तो॑ बहु॒धैक॑रूपाः। तेषा॑ सप्ता॒नामि॒ह रन्ति॑रस्तु।
रा॒यस्पोषा॑य सुप्रजा॒स्त्वाय॑ सु॒वीर्या॑य॥ ३१॥

आ॒त्मा जना॑नां वि॒कुर्वन्त॑ वि॒पश्चिं प्र॒जाना॑ वसु॒धाना॑ वि॒राजं॑ चरन्तं गोम॑र्तो मे नियच्छ॒त्वेक॑चक्रं
व्योम॑न्मा॒यया॑ दे॒व एक॑रूपा अ॒ष्टौ च॥ [११]

स॒हस्र॑शीर्षा पुरु॑षः। स॒हस्रा॑क्षः स॒हस्र॑पात्। स भूमिं वि॒श्वतो॑
वृ॒त्वा। अत्य॑तिष्ठद॒शाङ्गु॑लम्। पुरु॑ष ए॒वेदः॑ सर्व॑म्। यद्भू॒तं यच्च॑

भव्यम्। उ॒तामृ॑त॒त्वस्ये॑शानः। यद॒न्नैना॒तिरो॑ह॒ति। ए॒तावा॑नस्य
महि॒मा। अतो॒ ज्याया॑श्च॒ पूरु॑षः॥ ३२॥

पादो॑ऽस्य॒ विश्वा॑ भू॒तानि॑। त्रि॒पाद॑स्या॒मृतं॑ दि॒वि। त्रि॒पाद॑ध्वं
उदै॒त्पुरु॑षः। पादो॑ऽस्ये॒हाभ॑वा॒त्पुनः॑। ततो॒ विष्व॑ङ्म॒क्राम॑त्।
सा॒श॒ना॒न॒शने॑ अ॒भि। तस्मा॑द्वि॒राड॑जायत। वि॒राजो॑ अधि॒
पूरु॑षः। स जा॒तो अत्य॑रिच्यत। प॒श्चाद्भूमि॑मथो॒ पुरः॥ ३३॥

यत्पुरु॑षेण ह॒विषा॑। दे॒वा य॒ज्ञम॑त॒न्वत॑। व॒स॒न्तो
अ॒स्यासी॑दाज्यम्। ग्री॒ष्म इ॒ध्मः श॒रद्ध॑विः। स॒प्तास्या॑स॒न्परि॑-
धयः॑। त्रिः स॒प्त स॒मिधः॑ कृ॒ताः। दे॒वा यद्य॑ज्ञं त॒न्वा॒नाः।
अब॑ध्न॒न्पुरु॑षं प॒शुम्। तं य॒ज्ञं ब॒र्हिषि॑ प्रौक्षन्। पुरु॑षं
जा॒तम॑ग्र॒तः॥ ३४॥

तेन॑ दे॒वा अय॑जन्त। सा॒ध्या ऋ॑षयश्च॒ ये। तस्मा॑द्य॒ज्ञात्सर्व॑हुतः।
सम्भृ॑तं पृषदाज्यम्। प॒शूँस्ताँश्च॑क्रे वा॒य॒व्यान्।
आ॒र॒ण्यान्ग्रा॒म्याश्च॒ ये। तस्मा॑द्य॒ज्ञात्सर्व॑हुतः। ऋचः॑
सा॒मानि॑ जज्ञिरे। छ॒न्दाँसि॑ जज्ञिरे॒ तस्मा॑त्।
यजु॑स्तस्मा॑दजायत॥ ३५॥

तस्मा॑द॒श्वा अ॑जायन्त। ये के चो॒भया॑द॒तः। गा॒वो ह ज॑ज्ञिरे॒

तस्मात्। तस्माज्जाता अजावयः। यत्पुरुषं व्यदधुः। कृतिधा
व्यकल्पयन्। मुखं किमस्य कौ बाहू। कावूरू पादावुच्येते।
ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीत्। बाहू राजन्यः कृतः॥३६॥

ऊरू तदस्य यद्वैश्यः। पुद्भ्यां शूद्रो अजायत। चन्द्रमा
मनसो जातः। चक्षोः सूर्यो अजायत। मुखादिन्द्रश्चाग्निश्च।
प्राणाद्वायुरजायत। नाभ्या आसीदन्तरिक्षम्। शीर्ष्णो द्यौः
समवर्तत। पुद्भ्यां भूमिर्दिशः श्रोत्रात्। तथा लोकाः
अकल्पयन्॥३७॥

वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम्। आदित्यवर्णं तमसस्तु
पारे। सर्वाणि रूपाणि विचित्य धीरः। नामानि
कृत्वाऽभिवदन् यदास्ते। धाता पुरस्ताद्यमुदाजहार।
शक्रः प्रविद्वान्प्रदिशश्चतस्रः। तमेवं विद्वान्मृत इह भवति।
नान्यः पन्था अयनाय विद्यते। यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवाः।
तानि धर्माणि प्रथमान्यासन्। ते ह नाकं महिमानः सचन्ते।
यत्र पूर्वं साध्याः सन्ति देवाः॥३८॥

पूरुषः पुरोऽग्रतोऽजायत कृतोऽकल्पयन्नासं द्वे च (ज्यायानधि पूरुषः। अन्यत्र पुरुषः॥)॥१२॥

अद्भ्यः सम्भूतः पृथिव्यै रसाच्च। विश्वकर्मणः समवर्तताधि।

तस्य त्वष्टा विदधद्रूपमेति। तत्पुरुषस्य विश्वमाजानमग्रै।
वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम्। आदित्यवर्णं तमसः परस्तात्।
तमेवं विद्वानमृतं इह भवति। नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय।
प्रजापतिश्चरति गर्भे अन्तः। अजायमानो बहुधा
विजायते॥३९॥

तस्य धीराः परिजानन्ति योनिम्। मरीचीनां पदमिच्छन्ति
वेधसः। यो देवेभ्य आतपति। यो देवानां पुरोहितः। पूर्वो यो
देवेभ्यो जातः। नमो रुचाय ब्राह्मणे। रुचं ब्राह्मं जनयन्तः।
देवा अग्रे तदब्रुवन्। यस्त्वैवं ब्राह्मणो विद्यात्। तस्य देवा
असन्वशे। ह्रीश्च ते लक्ष्मीश्च पत्यौ। अहोरात्रे पार्श्वे। नक्षत्राणि
रूपम्। अश्विनौ व्यात्तम्। इष्टं मनिषाण। अमुं मनिषाण।
सर्वं मनिषाण॥४०॥

जायते वशं सप्त च॥—————[१३]

भर्ता सन्ध्रियमाणो बिभर्ति। एको देवो बहुधा निविष्टः। यदा
भारं तन्द्रयते स भर्तुम्। निधाय भारं पुनरस्तमेति। तमेव
मृत्युममृतं तमाहुः। तं भर्तारं तमु गोप्तारमाहुः। स भृतो
भ्रियमाणो बिभर्ति। य एनं वेद सत्येन भर्तुम्। सद्यो जातमुत

जहात्येषः। उतो जरन्तं न जहात्येकम्॥४१॥

उतो बहूनेकमहर्जहार। अतन्द्रो देवः सदमेव प्रार्थः। यस्तद्वेद
यत आबभूव। सन्धां च या९ सन्दधे ब्रह्मणैषः। रमते
तस्मिन्नुत जीर्णे शयाने। नैनं जहात्यहः सु पूर्वेषु। त्वामापो
अनु सर्वाश्चरन्ति जानतीः। वत्सं पयसा पुनानाः। त्वमग्निः
हव्यवाहः९ समिन्त्से। त्वं भर्ता मातरिश्वा प्रजानाम्॥४२॥

त्वं यज्ञस्त्वमुवेवासि सोमः। तवं देवा हवमायन्ति सर्वे।
त्वमेकोऽसि बहून्नुप्रविष्टः। नमस्ते अस्तु सुहवो म एधि।
नमो वामस्तु शृणुतः९ हवं मे। प्राणापानावजिरः९ सश्चरन्तौ।
ह्वयामि वां ब्रह्मणा तूर्तमेतम्। यो मां द्वेष्टि तं जहितं
युवाना। प्राणापानौ संविदानौ जहितम्। अमुष्यासुनामा
सङ्गसाथाम्॥४३॥

तं मे देवा ब्रह्मणा संविदानौ। वधाय दत्तं तमहः९ हनामि।
असंज्ञजान सुत आबभूव। यं यं जजान स उ गोपो अस्य।
यदा भारं तन्द्रयते स भर्तुम्। पुरास्य भारं पुनरस्तमेति। तद्वै
त्वं प्राणो अभवः। महान्भोगः प्रजापतेः। भुजः करिष्यमाणः।
यद्वेवान्प्राणयो नवः॥४४॥

एकं प्रजानाङ्गसाथां नव॥ [१४]

हरि॒ः हर॑न्त॒मनु॑यन्ति दे॒वाः। विश्व॑स्येशानं वृष॒भं म॑ती॒नाम्।
ब्रह्म॑ सरू॒पमनु॑मे॒दमा॑गात्। अय॑नं॒ मा वि॒व॑धीर्वि॒क्रम॑स्व। मा
छि॒दो मृ॒त्यो मा व॑धीः। मा मे॒ बलं॑ वि॒वृ॑हो मा प्रमो॑षीः।
प्र॒जां मा मे॑ रीरिष॒ आयु॑रुग्र। नृ॒चक्ष॑सं त्वा ह॒विषा॑ विधेम।
स॒द्यश्च॑क॒मा॒नाय॑। प्र॒वे॒पा॒नाय॑ मृ॒त्यवे॑॥४५॥

प्रा॒स्मा आ॑शा अशृ॒ण्वन्। का॒मे॒ना॒ज॒नय॑न्पुनः। का॒मे॒न मे॒
का॒म आ॑गात्। हृ॒दया॑द्धृ॒दयं॑ मृ॒त्योः। यद॒मीषा॑म॒दः प्रि॒यम्।
तदै॒तूप॒मा॒मभि॑। परं॑ मृ॒त्यो अनु॑ परे॒हि प॒न्था॑म्। यस्ते॒ स्व
इ॒तरो॑ दे॒व्याना॑त्। चक्षु॑ष्मते शृ॒ण्व॒ते ते॑ ब्रवी॒मि। मा नः॑ प्र॒जा
री॒रिषो॑ मोत वी॒रान्। प्र पू॒र्व्यं मन॑सा॒ वन्द॑मानः। नाध॑मानो
वृष॒भं च॑र॒षणी॑नाम्। यः प्र॒जाना॑मे॒क॒रा॒ण्मा॑नु॒षीणा॑म्। मृ॒त्युं
य॒जे प्र॑थ॒म॒जा॒मृ॒तस्य॑॥४६॥

मृ॒त्यवे॑ वी॒राश्च॑त्वारि॒ च॥ [१५]

त॒रणि॑र्वि॒श्वद॑र्शतो ज्योति॒ष्कृ॒द॑सि सूर्य॑। विश्व॒मा भा॑सि
रोच॑नम्। उ॒प॒या॒मगृ॑हीतोऽसि॒ सूर्या॑य त्वा॒ भ्राज॑स्वत ए॒ष ते॒
योनिः॑ सूर्या॑य त्वा॒ भ्राज॑स्वते॥४७॥

[१६]

आ प्यायस्व मदिन्तम् सोम विश्वाभिरूतिभिः। भवा नः
सप्रथस्तमः॥४८॥

[१७]

ईयुष्टे ये पूर्वतरामपश्यन् व्युच्छन्तीमुषसं मर्त्यासः।
अस्माभिरू नु प्रतिचक्ष्याऽभूदो ते यन्ति ये अपरीषु
पश्यान्॥४९॥

[१८]

ज्योतिष्मतीं त्वा सादयामि ज्योतिष्कृतं त्वा सादयामि
ज्योतिर्विदं त्वा सादयामि भास्वतीं त्वा सादयामि ज्वलन्तीं
त्वा सादयामि मल्मलाभवन्तीं त्वा सादयामि दीप्यमानां
त्वा सादयामि रोचमानां त्वा सादयाम्यजस्रां त्वा सादयामि
बृहज्ज्योतिषं त्वा सादयामि बोधयन्तीं त्वा सादयामि जाग्रतीं
त्वा सादयामि॥५०॥

[१९]

प्रयासाय स्वाहाऽऽयासाय स्वाहा वियासाय स्वाहा
संयासाय स्वाहोद्यासाय स्वाहाऽवयासाय स्वाहा शुचे

स्वाहा शोकाय॑ स्वाहा॑ तप्य॒त्वै स्वाहा॑ तप॑ते स्वाहा॑
ब्रह्म॒हत्यायै॑ स्वाहा॑ सर्व॑स्मै स्वाहा॑॥५१॥

[२०]

चित्॑ ५ सं॒न्ता॒नेन॑ भ॒वं य॒क्रा रु॒द्रन्त॑नि॒म्ना प॒शुप॑तिः
स्थू॒लहृ॒दये॑ना॒ग्निः ५ हृ॒दये॑न रु॒द्रं लो॒हि॒तेन॑ शर्वं म॒त॑स्नाभ्यां
महा॑दे॒वम॒न्तः पा॑र्श्वेनौषिष्ठ॒हनः॑ शिङ्गी॒निको॒श्याभ्या॑म्॥५२॥

[२१]

तच्छ्रुं॑ योरावृ॑णीमहे। गा॒तुं य॒ज्ञाय॑। गा॒तुं य॒ज्ञप॑तये। दैवीः॑
स्व॒स्तिर॑स्तु नः। स्व॒स्तिर्मा॑नु॒षेभ्यः॑। ऊ॒र्ध्वं जि॑गातु भेष॒जम्।
शं नो॑ अस्तु द्वि॒पदे॑। शं चतु॑ष्पदे। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

नमो वाचे या चौदिता या चानुदिता तस्यै वाचे नमो नमो
वाचे नमो वाचस्पतये नम ऋषिभ्यो मन्त्रकृद्भ्यो मन्त्रपतिभ्यो
मा मामृषयो मन्त्रकृतो मन्त्रपतयः परादुर्माहमृषीन्मन्त्रकृतो
मन्त्रपतीन्परादां वैश्वदेवीं वाचमुद्यासः शिवामदस्तां जुष्टां
देवेभ्यः शर्म मे द्यौः शर्म पृथिवी शर्म विश्वमिदं जगत्।
शर्म चन्द्रश्च सूर्यश्च शर्म ब्रह्मप्रजापती। भूतं वदिष्ये भुवनं
वदिष्ये तेजो वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये
सत्यं वदिष्ये तस्मा अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरणं
मे प्रजायै पशूनां भूयादुपस्तरणमहं प्रजायै पशूनां भूयासं
प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मधु
मनिष्ये मधु जनिष्ये मधु वक्ष्यामि मधु वदिष्यामि मधुमतीं
देवेभ्यो वाचमुद्यासः शुश्रूषेण्यां मनुष्येभ्यस्तं मा देवा अवन्तु
शोभायै पितरोऽनुमदन्तु। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

नमो वाचे या चौदिता या चानुदिता तस्यै वाचे नमो नमो
वाचे नमो वाचस्पतये नम ऋषिभ्यो मन्त्रकृद्भ्यो मन्त्रपतिभ्यो
मा मामृषयो मन्त्रकृतो मन्त्रपतयः परादुर्माहमृषीन्मन्त्रकृतो

मन्त्रपतीन्परादां वैश्वदेवीं वाचमुद्यासः शिवामदस्तां जुष्टां
 देवेभ्यः शर्म मे द्यौः शर्म पृथिवी शर्म विश्वमिदं जगत्।
 शर्म चन्द्रश्च सूर्यश्च शर्म ब्रह्मप्रजापती। भूतं वदिष्ये भुवनं
 वदिष्ये तेजो वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये
 सत्यं वदिष्ये तस्मा अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरणं
 मे प्रजायै पशूनां भूयादुपस्तरणमहं प्रजायै पशूनां भूयासं
 प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मधु
 मनिष्ये मधु जनिष्ये मधु वक्ष्यामि मधु वदिष्यामि मधुमतीं
 देवेभ्यो वाचमुद्यासः शुश्रूषेण्यां मनुष्येभ्यस्तं मा देवा अवन्तु
 शोभायै पितरोऽनुमदन्तु॥१॥

[१]

युञ्जते मन उत युञ्जते धियः। विप्रा विप्रस्य बृहतो
 विपश्चितः। वि होत्रा दधे वयुनाविदेक इत्। मही
 देवस्य सवितुः परिष्टुतिः। देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे।
 अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्यामाददे। अभिरसि
 नारिरसि। अध्वरकृद्देवेभ्यः। उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते॥२॥

देवयन्तस्त्वेमहे। उप प्रयन्तु मरुतः सुदानवः। इन्द्र प्राशूर्मवा

सचा॑। प्रैतु॑ ब्रह्म॑णस्पतिः॑। प्र दे॒व्येतु॑ सू॒नृता॑। अ॒च्छा वी॒रं न॑र्यं
प॒ङ्क्तिरा॑धसम्। दे॒वा य॒ज्ञं न॑यन्तु नः। दे॒वीं द्या॑वापृथि॒वी अ॒नु
मे म॑सा॒थाम्। ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य। म॒खस्य॑ शि॒रः॑॥३॥

म॒खाय॑ त्वा। म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्ष्णे। इ॒यत्य॑ग्रं आसीः।
ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य। म॒खस्य॑ शि॒रः॑। म॒खाय॑ त्वा। म॒खस्य॑
त्वा शी॒र्ष्णे। दे॒वीर्व॑ग्नीर॒स्य भू॒तस्य॑ प्रथमजा ऋ॒तावरीः॑।
ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य। म॒खस्य॑ शि॒रः॑॥४॥

म॒खाय॑ त्वा। म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्ष्णे। इ॒न्द्रस्यो॑जोऽसि।
ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य। म॒खस्य॑ शि॒रः॑। म॒खाय॑ त्वा। म॒खस्य॑ त्वा
शी॒र्ष्णे। अ॒ग्निजा॑ अ॒सि प्र॒जाप॑ते॒ रेतः॑। ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य। म॒खस्य॑
शि॒रः॑॥५॥

म॒खाय॑ त्वा। म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्ष्णे। आ॒युर्धे॑हि प्रा॒णं धे॑हि।
अ॒पा॒नं धे॑हि व्या॒नं धे॑हि। चक्षु॑र्धे॒हि श्रो॑त्रं धे॒हि। म॒नो धे॑हि
वाचं॑ धे॒हि। आ॒त्मानं॑ धे॒हि प्र॒तिष्ठां॑ धे॒हि। मां धे॑हि म॒यि धे॑हि।
मधु॑ त्वा मधु॒ला क॑रोतु। म॒खस्य॑ शि॒रोऽसि॑॥६॥

य॒ज्ञस्य॑ प॒दे स्थः॑। गा॒य॒त्रेण॑ त्वा॒ छन्द॑सा करोमि। त्रैष्टु॑भेन त्वा॒
छन्द॑सा करोमि। जा॒ग॒तेन॑ त्वा॒ छन्द॑सा करोमि। म॒खस्य॑

रास्नांसि। अदितिस्ते बिलं गृह्णातु। पाङ्केन छन्दसा। सूर्यस्य
हरसा श्राय। मुखोऽसि॥७॥

पुते शिरं ऋतावरीरृद्ध्यासंमद्य मुखस्य शिरः शिरः शिरोऽसि नवं च॥—————[२]

वृष्णो अश्वस्य निष्पदसि। वरुणस्त्वा धृतव्रत आधूपयतु।
मित्रावरुणयोर्ध्रुवेण धर्मणा। अर्चिषे त्वा। शोचिषे त्वा।
ज्योतिषे त्वा। तपसे त्वा। अभीमं महिना दिवम्। मित्रो
बभूव सप्रथाः। उत श्रवसा पृथिवीम्॥८॥

मित्रस्य चर्षणीधृतः। श्रवो देवस्य सानसिम्। द्युमं
चित्रश्रवस्तमम्। सिध्यै त्वा। देवस्त्वा सवितोद्वपतु।
सुपाणिः स्वङ्गुरिः। सुबाहुरुत शक्त्या। अपद्यमानः
पृथिव्याम्। आशा दिश आ पृण। उत्तिष्ठ बृहन्मव॥९॥

ऊर्ध्वस्तिष्ठद्धुवस्त्वम्। सूर्यस्य त्वा चक्षुषाऽन्वीक्षे।
ऋजवे त्वा। साधवे त्वा। सुक्षित्यै त्वा भूत्यै
त्वा। इदमहममुमामुष्यायणं विशा पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन
पर्यहामि। गायत्रेण त्वा छन्दसाऽऽच्छृणन्नि। त्रैष्टुभेन त्वा
छन्दसाऽऽच्छृणन्नि। जागतेन त्वा छन्दसाऽऽच्छृणन्नि।
छृणतु त्वा वाक्। छृणतु त्वोर्क्। छृणतु त्वा हविः। छृन्धि

वाचम्। छृन्ध्यूर्जम्। छृन्धि हविः। देवं पुरश्चर सृग्यासं
त्वा॥१०॥

पृथिवीं भवं वाख्यद्वा॥ [३]

ब्रह्मन् प्रवर्ग्येण प्रचरिष्यामः। होतर्धर्ममभिष्टुहि। अग्नीद्रौहिणौ
पुरोडाशावधिंश्रया। प्रतिप्रस्थातुर्विहर। प्रस्तोतः सामानि
गाय। यजुर्युक्तं सामभिराक्तं खन्त्वा। विश्वेदेवैरनुमतं
मरुद्भिः। दक्षिणाभिः प्रततं पारयिष्णुम्। स्तुभो वहन्तु
सुमनस्यमानम्। स नो रुचं धेह्यहणीयमानः। भूर्भुवः सुवः।
ओमिन्द्रवन्तः प्रचरत॥११॥

अहणीयमानो द्वे च॥ [४]

ब्रह्मन्प्रचरिष्यामः। होतर्धर्ममभिष्टुहि। यमाय त्वा मखाय त्वा।
सूर्यस्य हरसे त्वा। प्राणाय स्वाहा व्यानाय स्वाहाऽपानाय
स्वाहा। चक्षुषे स्वाहा श्रोत्राय स्वाहा। मनसे स्वाहा वाचे
सरस्वत्यै स्वाहा। दक्षाय स्वाहा क्रतवे स्वाहा। ओजसे
स्वाहा बलाय स्वाहा। देवस्त्वा सविता मध्वाऽनक्तु॥१२॥

पृथिवीं तपसस्त्रायस्व। अर्चिरसि शोचिरसि ज्योतिरसि
तपोऽसि। सःसीदस्व महाः असि। शोचस्व देववीतमः।

विधूममग्ने अरुषं मि॒ये॒ध्य। सृ॒ज प्र॑शस्तद॒र्श॒तम्। अ॒ञ्जन्ति॒
यं प्र॒थय॑न्तो न वि॒प्राः। व॒पाव॑न्तं ना॒ग्निना॒ तप॑न्तः। पि॒तुर्न
पु॒त्र उ॑प॒सि प्रे॑ष्ठः। आ घ॒र्मो अ॒ग्निमृ॑तय॒न्नसा॑दीत्॥१३॥

अ॒ना॒धृष्या॑ पु॒रस्ता॑त्। अ॒ग्नेरा॑धि॒पत्ये॑। आ॒यु॒र्मे दाः॑। पु॒त्रव॑ती
दक्षि॒णतः॑। इन्द्र॒स्याधि॑पत्ये। प्र॒जां मे॑ दाः। सु॒षदा॑ प॒श्चात्।
दे॒वस्य॑ सवि॒तुरा॑धि॒पत्ये॑। प्रा॒णं मे॑ दाः। आश्रु॑तिरुत्त॒रतः॑॥१४॥

मि॒त्रावरु॑णयो॒राधि॑पत्ये। श्रो॒त्रं मे॑ दाः। वि॒धृतिरु॑परि॒ष्टात्।
बृ॒हस्प॑ते॒राधि॑पत्ये। ब्र॒ह्म मे॑ दाः क्ष॒त्रं मे॑ दाः। तेजो॑ मे धा॒ वर्चो॑
मे धाः। यशो॑ मे धा॒स्तपो॑ मे धाः। मनो॑ मे धाः। मनो॒रश्वा॑ऽसि
भूरि॑पु॒त्रा। विश्वा॑भ्यो मा ना॒ष्ट्राभ्यः॑ पा॒हि॥१५॥

सू॒प॒सदा॑ मे भू॒या मा मा॑ हि॒ःसीः। तपो॑ष्व॒ग्ने अ॒न्तरा॑ः
अ॒मि॒त्रान्। तपा॒शःस॑म॒रुषः॑ पर॑स्य। तपा॑वसो चि॒किता॑नो
अ॒चित्तान्। वि ते॑ तिष्ठन्ताम॒जरा॑ अ॒यासः॑। चि॒तः स्थ॑
परि॒चितः॑। स्वाहा॑ म॒रुद्भिः॑ परि॒श्रय॑स्व। मा अ॑सि। प्र॒मा
अ॑सि। प्र॒ति॒मा अ॑सि॥१६॥

स॒म्मा अ॑सि। वि॒मा अ॑सि। उ॒न्मा अ॑सि। अ॒न्तरि॑क्षस्यान्त॒र्द्धि॒-
र॑सि। दि॒वं तप॑स॒न्नाय॑स्व। आ॒भिर्गी॑र्भिर्यदतो॑ न उ॒नम्।

आप्यायय हरिवो वर्धमानः। यदा स्तोतृभ्यो महि गोत्रा
रुजासि। भूयिष्ठभाजो अर्धं ते स्याम। शुक्रं ते अन्यद्यज्ञं
ते अन्यत्॥१७॥

विषुरूपे अहनी द्यौरिवासि। विश्वा हि माया अवसि
स्वधावः। भद्रा ते पूषन्निह रातिरस्तु। अर्हन्विभर्षि
सायंकानि धन्वा। अर्हं निष्कं यजुतं विश्वरूपम्। अर्हं
निदन्दयसे विश्वमभुवम्। न वा ओजीयो रुद्र त्वदस्ति।
गायत्रमसि। त्रैष्टुभमसि। जागंतमसि। मधु मधु मधु॥१८॥

अनक्तसादीदुत्तरतः पाहि प्रतिमा असि यजुतन्तै अन्यज्ञागतमस्येकं च॥—————[५]

दश प्राचीर्दश भासि दक्षिणा। दश प्रतीचीर्दश भास्युदीचीः।
दशोर्ध्वा भासि सुमनस्यमानः। स नो रुचं धेह्यहणीयमानः।
अग्निष्वा वसुभिः पुरस्ताद्रोचयतु गायत्रेण छन्दसा। स मां
रुचितो रोचय। इन्द्रस्त्वा रुद्रैर्दक्षिणतो रोचयतु त्रैष्टुभेन
छन्दसा। स मां रुचितो रोचय। वरुणस्त्वादित्यैः पश्चाद्रोचयतु
जागतेन छन्दसा। स मां रुचितो रोचय॥१९॥

द्युतानस्त्वा मारुतो मरुद्भिर्दुत्तरतो रोचयत्वानुष्टुभेन छन्दसा।
स मां रुचितो रोचय। बृहस्पतिस्त्वा विश्वैर्देवैरुपरिष्ठाद्रोचयतु

पाङ्क्तैर्न छन्दसा। स मां रुचितो रोचय। रोचितस्त्वं देव घर्म
 देवेष्वसि। रोचिषीयाहं मनुष्येषु। सम्राद्धर्म रुचितस्त्वं
 देवेष्वायुष्माऽस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यसि। रुचितोऽहं
 मनुष्येष्वायुष्माऽस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भूयासम्। रुगंसि।
 रुचं मयि धेहि॥२०॥

मयि रुक्। दशं पुरस्ताद्रोचसे। दशं दक्षिणा। दशं प्रत्यङ्गुः।
 दशोदङ्गुः। दशोर्ध्वो भांसि सुमनस्यमानः। स नः सम्राडिषमूर्जं
 धेहि। वाजी वाजिने पवस्व। रोचितो घर्मो रुचीय॥२१॥

रोचय धेहि नवं च॥_____ [६]

अपश्यं गोपामनिपद्यमानम्। आ च परां च पृथिभिश्चरन्तम्।
 स सध्रीचीः स विषूचीर्वसानः। आ वरीवर्ति भुवनेष्वन्तः।
 अत्र प्रावीः। मधु माध्वीभ्यां मधु माधूचीभ्याम्। अनु वां
 देववीतये। समग्निरग्निनां गत। सं देवेन सवित्रा। सः सूर्येण
 रोचते॥२२॥

स्वाहा समग्निस्तपसा गत। सं देवेन सवित्रा। सः
 सूर्येणारोचिष्ट। धर्ता दिवो विभांसि रजसः। पृथिव्या धर्ता।
 उरोरन्तरिक्षस्य धर्ता। धर्ता देवो देवानाम्। अमर्त्यस्तपोजाः।

हृदे त्वा मनसे त्वा। दिवे त्वा सूर्याय त्वा॥२३॥

ऊर्ध्वमिममध्वरं कृधि। दिवि देवेषु होत्रां यच्छ। विश्वासां
भुवां पते। विश्वस्य भुवनस्पते। विश्वस्य मनसस्पते। विश्वस्य
वचसस्पते। विश्वस्य तपसस्पते। विश्वस्य ब्रह्मणस्पते।
देवश्रूस्त्वं देव घर्म देवान्पाहि। तपोजां वाचमस्मे नियच्छ
देवायुवम्॥२४॥

गर्भो देवानाम्। पिता मतीनाम्। पतिः प्रजानाम्। मतिः
कवीनाम्। सं देवो देवेन सवित्रा यतिष्ठ। सः सूर्येणारुक्त।
आयुर्दास्त्वमस्मभ्यं घर्म वर्चोदा असि। पिता नोऽसि
पिता नो बोध। आयुर्द्धास्तनूधाः पयोधाः। वर्चोदा वरिवोदा
द्रविणोदाः॥२५॥

अन्तरिक्षप्र उरोर्वरीयान्। अशीमहि त्वा मा मा हिंसीः।
त्वमग्ने गृहपतिर्विशामसि। विश्वासां मानुषीणाम्। शतं
पुर्भिर्यविष्ठ पाह्यहंसः। समेद्धारं शतं हिमाः।
तन्द्राविणं हार्दिवानम्। इहैव रातयः सन्तु। त्वष्टीमती
ते सपेय। सुरेता रेतो दधाना। वीरं विदेय तव सन्दृशि।
माऽहं रायस्पोषेण वि योषम्॥२६॥

रोचते सूर्याय त्वा देवायुवं द्रविणोदा दधाना द्वे च॥—————[७]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो
हस्ताभ्यामाददे। अदित्यै रास्त्रासि। इड एहि। अदित एहि।
सरस्वत्येहि। असावेहि। असावेहि। असावेहि॥२७॥

अदित्या उष्णीषमसि। वायुरस्यैडः। पूषा त्वोपावसृजतु।
अश्विभ्यां प्रदापय। यस्ते स्तनः शशयो यो मयोभूः। येन
विश्वा पुष्यसि वार्याणि। यो रत्नधा वसुविद्यः सुदत्रः।
सरस्वति तमिह धातवेकः। उस्त्र घर्मः शिषः। उस्त्र घर्म
पाहि॥२८॥

घर्माय शिषः। बृहस्पतिस्त्वोपसीदतु। दानवः स्थ पेरवः।
विष्वग्वृतो लोहितेन। अश्विभ्यां पिन्वस्व। सरस्वत्यै
पिन्वस्व। पूष्णे पिन्वस्व। बृहस्पतये पिन्वस्व। इन्द्राय
पिन्वस्व। इन्द्राय पिन्वस्व॥२९॥

गायत्रोऽसि। त्रैष्टुभोऽसि। जागतमसि। सहोर्जो
भागेनोपमेहि। इन्द्राश्विना मधुनः सारघस्य। घर्म
पात वसवो यजता वट्। स्वाहा त्वा सूर्यस्य रश्मये
वृष्टिवनये जुहोमि। मधुं हविरसि। सूर्यस्य तपस्तप।

द्यावापृथिवीभ्यां त्वा परिगृह्णामि॥३०॥

अन्तरिक्षेण त्वोपयच्छामि। देवानां त्वा पितॄणामनुमतो भर्तुः
शकेयम्। तेजोऽसि। तेजोऽनु प्रेहि। दिविस्पृङ्गा मां हिंसीः।
अन्तरिक्षस्पृङ्गा मां हिंसीः। पृथिविस्पृङ्गा मां हिंसीः।
सुव॑रसि सुव॑र्मे यच्छ। दिव॑ं यच्छ दिवो मां पाहि॥३१॥

एहिं पाहि पिन्वस्व गृह्णामि नवं च॥ [८]

समुद्राय॑ त्वा वाताय॑ स्वाहा॑। सलिलाय॑ त्वा वाताय॑ स्वाहा॑।
अनाधृष्याय॑ त्वा वाताय॑ स्वाहा॑। अप्रतिधृष्याय॑ त्वा वाताय॑
स्वाहा॑। अव॑स्यवे॑ त्वा वाताय॑ स्वाहा॑। दुव॑स्वते त्वा वाताय॑
स्वाहा॑। शिमि॑द्वते त्वा वाताय॑ स्वाहा॑। अ॒ग्नये॑ त्वा वसु॑मते
स्वाहा॑। सोमा॑य त्वा रु॒द्रव॑ते स्वाहा॑। वरु॑णाय त्वाऽऽदि॒त्यव॑ते
स्वाहा॑॥३२॥

बृह॑स्पतये॑ त्वा वि॒श्वदे॑व्यावते॑ स्वाहा॑। स॒वित्रे॑ त्व॒र्भुम॑ते
वि॒भुम॑ते॑ प्र॒भुम॑ते॑ वाज॑वते॑ स्वाहा॑। य॒माय॑ त्वाऽङ्गि॑रस्वते
पि॒तृम॑ते॑ स्वाहा॑। वि॒श्वा आशा॑ दक्षिण॑सत्। वि॒श्वा
दे॒वान॑याडि॒ह। स्वाहा॑कृतस्य घ॒र्मस्य॑। मधो॑ः पिबतम॑श्विना।
स्वाहा॑ऽग्नये॑ य॒ज्ञिया॑य। शं यजु॑र्भिः। अ॒श्विना॑ घ॒र्म पा॑त॑

हार्दिवा॒नम्॥ ३३॥

अह॑र्दि॒वाभि॑रू॒तिभिः॑। अनु॑ वां द्यावा॑पृथि॒वी म॑साताम्।
स्वाहेन्द्रा॑य। स्वाहेन्द्रा॑वट्। घ॒र्मम॑पातमश्विना हार्दिवा॒नम्।
अह॑र्दि॒वाभि॑रू॒तिभिः॑। अनु॑ वां द्यावा॑पृथि॒वी अ॑म॒साताम्।
तं प्रा॒व्य यथा॑ वट्। नमो॑ दि॒वे। नमः॑ पृथि॒व्यै॥ ३४॥

दि॒वि धा॑ इ॒मं य॒ज्ञम्। य॒ज्ञमि॑मं दि॒वि धाः॑। दि॒वं गच्छ॑।
अ॒न्तरि॑क्षं गच्छ॑। पृथि॒वीं गच्छ॑। प॒ञ्च प्र॒दिशो॑ गच्छ॑।
दे॒वान्ध॑र्म॒पान्गच्छ॑। पि॒तृन्ध॑र्म॒पान्गच्छ॑॥ ३५॥

आ॒दि॒त्यव॑न्ते स्वाहा॑ हार्दिवा॒नं पृथि॒व्या अ॒ष्टौ च॑॥—————[९]

इ॒षे पी॑पिहि। ऊ॒र्जे पी॑पिहि। ब्र॒ह्म॑णे पीपिहि। क्ष॒त्राय॑ पीपिहि।
अ॒द्भ्यः पी॑पिहि। ओष॑धी॒भ्यः पी॑पिहि। वन॒स्पति॑भ्यः पीपिहि।
द्यावा॑पृथि॒वीभ्यां॑ पीपिहि। सु॒भूताय॑ पीपिहि। ब्र॒ह्मव॑र्च॒साय॑
पीपिहि॥ ३६॥

यज॑मानाय पीपिहि। मह्यं॑ ज्यैष्ठ्याय पीपिहि। त्विष्यै॑ त्वा।
द्यु॒म्नाय॑ त्वा। इन्द्रि॒याय॑ त्वा भू॒त्यै॑ त्वा। धर्मा॑ऽसि सु॒धर्मा॑ मे॒
न्य॒स्मे। ब्र॒ह्मा॑णि धारय। क्ष॒त्राणि॑ धारय। विशं॑ धारय। नेत्वा॒
वा॒तः स्क॒न्दया॑त्॥ ३७॥

अमुष्यं त्वा प्राणे सादयामि। अमुनां सह निरर्थं गच्छ।
 योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः। पूष्णे शरसे स्वाहा। ग्रावभ्यः
 स्वाहा। प्रतिरेभ्यः स्वाहा। द्यावापृथिवीभ्याः स्वाहा। पितृभ्यो
 घर्मपेभ्यः स्वाहा। रुद्राय रुद्रहोत्रे स्वाहा॥३८॥

अहर्ज्योतिः केतुनां जुषताम्। सुज्योतिर्ज्योतिषाः स्वाहा।
 रात्रिर्ज्योतिः केतुनां जुषताम्। सुज्योतिर्ज्योतिषाः स्वाहा।
 अपीपरो माऽहो रात्रियै मा पाहि। एषा ते अग्ने समित्।
 तया समिध्यस्व। आयुर्मे दाः। वर्चसा माञ्जीः। अपीपरो मा
 रात्रिया अहो मा पाहि॥३९॥

एषा ते अग्ने समित्। तया समिध्यस्व। आयुर्मे दाः।
 वर्चसा माञ्जीः। अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहा। सूर्यो
 ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहा। भूः स्वाहा। हुतं हविः। मधु
 हविः। इन्द्रतमेऽग्नौ॥४०॥

पिता नोऽसि मा मां हिंसीः। अश्यामं ते देवघर्म। मधुमतो
 वाजवतः पितुमतः। अङ्गिरस्वतः स्वधाविनः। अशीमहि त्वा
 मा मां हिंसीः। स्वाहा त्वा सूर्यस्य रश्मिभ्यः। स्वाहा त्वा
 नक्षत्रेभ्यः॥४१॥

ब्रह्मवर्चसायं पीपिहि स्कन्दयादुद्रायं रुद्रहोत्रे स्वाहाऽहो मा पाह्यग्नौ सप्त च॥—[१०]

घर्म या ते दिवि शुक्। या गायत्रे छन्दसि। या ब्राह्मणे। या हविर्द्धाने। तान्त एतेनाव यजे स्वाहा। घर्म या तेऽन्तरिक्षे शुक्। या त्रैष्टुभे छन्दसि। या राजन्ये। याऽऽग्नीध्रे। तान्त एतेनाव यजे स्वाहा॥४२॥

घर्म या ते पृथिव्यां शुक्। या जागते छन्दसि। या वैश्ये। या सदसि। तान्त एतेनाव यजे स्वाहा। अनुनोऽद्यानुमतिः। अन्विदनुमते त्वम्। दिवस्त्वा परस्पायाः। अन्तरिक्षस्य तनुवः पाहि। पृथिव्यास्त्वा धर्मणा॥४३॥

वयमनुक्रामाम सुविताय नव्यसे। ब्रह्मणस्त्वा परस्पायाः। क्षत्रस्य तनुवः पाहि। विशस्त्वा धर्मणा। वयमनुक्रामाम सुविताय नव्यसे। प्राणस्य त्वा परस्पायै। चक्षुषस्तनुवः पाहि। श्रोत्रस्य त्वा धर्मणा। वयमनुक्रामाम सुविताय नव्यसे। वल्गुरसि शं युधायाः॥४४॥

शिशुर्जनधायाः। शं च वक्षि परि च वक्षि। चतुः स्रक्तिर्नाभिर्ऋतस्य। सदो विश्वायुः शर्म सप्रथाः। अप द्वेषो अपह्वरः। अन्यद्वतस्य सश्विम। घर्मेतत्तेऽन्नमेतत्पुरीषम्। तेन

वर्धस्व चाऽऽ चं प्यायस्व। वर्धिषीमहि च वयम्। आ चं
प्यासिषीमहि॥४५॥

रन्तिर्नामांसि दिव्यो गन्धर्वः। तस्य ते पृथ्व्यविर्द्धानम्।
अग्निरध्यक्षाः। रुद्रोऽधिपतिः। समहमायुषा। सं प्राणेन। सं
वर्चसा। सं पयसा। सं गौपत्येन। स९ रायस्पोषेण॥४६॥

व्यसौ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः। अचिक्रददृषा
हरिः। महान्मित्रो न दर्शतः। स९ सूर्येण रोचते। चिदसि
समुद्रयोनिः। इन्दुर्दक्षः श्येन ऋतावा। हिरण्यपक्षः शकुनो
भुरण्युः। महान्तसधस्थे ध्रुव आनिषत्तः॥४७॥

नमस्ते अस्तु मा मां हिंसीः। विश्वावसु९ सोम गन्धर्वम्।
आपो ददृशुषीः। तदृतेनाव्यायन्। तदन्ववैत्। इन्द्रो रारहाण
आसाम्। परि सूर्यस्य परिधी९ रपश्यत्। विश्वावसुरभि तन्नो
गृणातु। दिव्यो गन्धर्वो रजसो विमानः। यद्वा घा सत्यमुत
यन्न विद्म॥४७॥

धियो हिन्वानो धियु इन्नो अव्यात्। सस्त्रिमविन्दुच्चरणे
नदीनाम्। अपावृणोदुरो अश्मंत्रजानाम्। प्रासाङ्गान्धर्वो
अमृतानि वोचत्। इन्द्रो दक्षं परिजानादहीनम्। एतत्त्वं

दैव घर्म देवो देवानुपांगाः। इदमहं मनुष्यो मनुष्यान्।
सोमपीथानुमेहि। सह प्रजया सह रायस्पोषेण। सुमित्रा न
आप ओषधयः सन्तु॥४९॥

दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुः। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः।
उद्वयं तमसस्परि। उदुत्यं चित्रम्। इममूषुत्यमस्मभ्यः
सनिम्। गायत्रं नवीयाः सम्। अग्ने देवेषु प्रवोचः॥५०॥

याऽऽग्नीध्रे तान्तं एतेनावं यजे स्वाहा धर्मणा शं युधायाः प्यासिषीमहि पोषेण निषत्तो विद्म
सन्त्वष्टौ॥

[११]

महीनां पयोऽसि विहितं देवत्रा। ज्योतिर्भा असि
वनस्पतीनामोषधीनाः रसः। वाजिनं त्वा वाजिनोऽव
नयामः। ऊर्ध्वं मनः सुवर्गम्॥५१॥

[१२]

अस्कान्द्यौः पृथिवीम्। अस्कानृषभो युवागाः। स्कन्नेमा विश्वा
भुवना। स्कन्नो यज्ञः प्रजनयतु। अस्कानजनि प्राजनि। आ
स्कन्नाज्जायते वृषा। स्कन्नात् प्रजनिषीमहि॥५२॥

[१३]

या पुरस्ताद्विद्युदापतत्। तान्तं एतेनावं यजे स्वाहा। या

दक्षिणतः। या पश्चात्। योत्तरतः। योपरिष्ठाद्विद्युदापतत्।
तान्तं एतेनाव यजे स्वाहा॥५३॥

[१४]

प्राणाय स्वाहा व्यानाय स्वाहाऽपानाय स्वाहा। चक्षुषे स्वाहा
श्रोत्राय स्वाहा। मनसे स्वाहा वाचे सरस्वत्ये स्वाहा॥५४॥

[१५]

पूष्णे स्वाहा पूष्णे शरसे स्वाहा। पूष्णे प्रपृथ्याय स्वाहा
पूष्णे नरन्धिषाय स्वाहा। पूष्णेऽङ्घ्रिणये स्वाहा पूष्णे नरुणाय
स्वाहा। पूष्णे साकेताय स्वाहा॥५५॥

[१६]

उदस्य शुष्माद्भानुर्नार्त बिभर्ति। भारं पृथिवी न भूम।
प्र शुक्रैतु देवी मनीषा। अस्मत्सुतष्टो रथो न वाजी।
अर्चन्त एके महि साममन्वत। तेन सूर्यमधारयन्। तेन
सूर्यमरोचयन्। घर्मः शिरस्तदयमग्निः। पुरीषमसि सं
प्रियं प्रजया पशुभिर्भुवत्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥५६॥

[१७]

यास्ते अग्र आर्द्रा योनयो याः कुलायिनीः। ये ते
अग्र इन्द्रवो या उ नाभयः। यास्ते अग्रे तनुव ऊर्जो
नाम। ताभिस्त्वमुभयीभिः संविदानः। प्रजाभिरग्रे द्रविणेह
सीद। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
सीद॥ ५७ ॥

[१८]

अग्निरसि वैश्वानरोऽसि। संवत्सरोऽसि परिवत्सरोऽसि।
इदावत्सरोऽसीदुवत्सरोऽसि। इद्वत्सरोऽसि वत्सरोऽसि।
तस्य ते वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वर्षाः पुच्छम्।
शरदुत्तरः पक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चितयः। अपरपक्षाः
पुरीषम्। अहोरात्राणीष्टकाः। तस्य ते मासाश्चाद्धमासाश्च
कल्पन्ताम्। ऋतवस्ते कल्पन्ताम्। संवत्सरस्ते कल्पताम्।
अहोरात्राणि ते कल्पन्ताम्। एति प्रेति वीति समित्युदिति।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवः
सीद॥ ५८ ॥

चितयो नव च॥

[१९]

भूर्भुवः सुवः। ऊर्ध्व ऊषुण ऊतये। ऊर्ध्वो नः पाह्य२हंसः।

विधुन्दद्राण॑ समने बहूनाम्। युवान्॑ सन्तं पलितो जंगार।
 देवस्य॑ पश्य काव्यं महित्वाद्या ममार॑। सह्यः॑ समान। यदृते
 चिदभि॑श्रिषः। पुरा ज॒र्तुभ्य॑ आ॒तृदः॑। सन्धा॑ता स॒न्धिं म॒घवा॑
 पुरो॒वसुः॑॥५९॥

निष्कर्ता॑ विहृतं पुनः॑। पुन॑रूर्जा सह रय्या। मा नो॑ घर्म
 व्यथि॑तो विव्यथो नः। मा नः॑ पर॒मध॑रं मा रजो॑ऽनैः।
 मोष्व॑स्मा॒ऽस्तम॑स्यन्तरा धाः॑। मा रु॒द्रिया॑सो अ॒भिगु॑र्वृधानः।
 मा नः॑ ऋतु॑भिर्हीडितेभि॒रस्मान्। द्विषा॑सुनीते मा परा॑ दाः।
 मा नो॑ रु॒द्रो निर्ऋ॑तिर्मा नो अस्ता॑। मा द्यावा॑पृथि॒वी
 ही॑डिषाताम्॥६०॥

उप॑ नो मि॒त्रावरु॑णावि॒हाव॑तम्। अ॒न्वादी॑ध्याथामि॒ह नः॑
 सखा॑या। आ॒दि॒त्यानां॑ प्रसि॑तिरहेतिः। उ॒ग्रा श॒तापा॑ष्ठा
 घ॒विषा॑ परि॑ णो वृणक्तु। इ॒मं मै वरु॑ण तत्त्वा॑ यामि। त्वं नो॑
 अ॒ग्ने स त्वं नो॑ अ॒ग्ने। त्वम॑ग्ने अ॒यासि॑। उ॒द्वयं तम॑स॒स्परि॑।
 उ॒दुत्यं चि॒त्रम्। वयः॑ सु॒पर्णाः॑॥६१॥

पुरो॒वसु॑रहीडिषाता॑ सु॒पर्णाः॑॥ [२०]

भूर्भुवः॑ सुवः॑। मयि॑ त्यदिन्द्रि॒यं म॒हत्। मयि॑ दक्षो॒ मयि॑ ऋतुः॑।

मयि धायि सुवीर्यम्। त्रिशुङ्घर्मो विभातु मे। आकूत्या
मनसा सह। विराजा ज्योतिषा सह। यज्ञेन पयसा
सह। ब्रह्मणा तेजसा सह। क्षत्रेण यशसा सह। सत्येन
तपसा सह। तस्य दोहमशीमहि। तस्य सुम्नमशीमहि।
तस्य भक्षमशीमहि। तस्य त इन्द्रेण पीतस्य मधुमतः।
उपहृतस्योपहतो भक्षयामि॥६२॥

यशसा सह षट्॥ [२१]

यास्ते अग्ने घोरास्तनुवः। क्षुच्च तृष्णा च। अस्रुक्कानाहुतिश्च।
अशनया च पिपासा च। सेदिश्वामतिश्च। एतास्ते अग्ने
घोरास्तनुवः। ताभिरमुं गच्छ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं
द्विष्मः॥६३॥

[२२]

स्त्रिक् स्त्रीहितिश्च स्निहितिश्च। उष्णा च शीता च। उग्रा च
भीमा च। सदाग्नी सेदिरनिरा। एतास्ते अग्ने घोरास्तनुवः।
ताभिरमुं गच्छ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः॥६४॥

[२३]

धुनिश्च ध्वान्तश्च ध्वनश्च ध्वनयश्च। निलिम्पश्च विलिम्पश्च
विक्षिपः॥६५॥

[२४]

उ॒ग्रश्च॒ धुनि॑श्च॒ ध्वान्त॑श्च॒ ध्वन॑श्च॒ ध्वनय॑ऽश्च। स॒हस॑ह्रा॑श्च॒
सह॑मानश्च॒ सह॑स्वा॑श्च॒ सही॑या॑श्च। ए॒त्य॒ प्रेत्य॑
वि॒क्षिपः॑॥६६॥

[२५]

अ॒होरा॒त्रे त्वोदी॑रयताम्। अ॒र्धमा॒सास्त्वोदी॑ जयन्तु।
मासा॑स्त्वा श्रपयन्तु। ऋ॒तव॑स्त्वा पचन्तु। सं॒वत्स॒रस्त्वा
हन्त्व॑सौ॥६७॥

[२६]

खट् फट् ज॒हि। छिन्धी॑ भिन्धी॑ ह॒न्धी कट्। इति॑ वाचः
क्रूरा॒णि॥६८॥

[२७]

विगा इन्द्र वि॒चर॑न्त्स्पाशयस्व। स्व॒पन्त॑मिन्द्र पशु॒मन्त॑मिच्छ।
वज्रे॑णा॒मुं बो॑धय दुर्वि॒दत्र॑म्। स्व॒पतो॑ऽस्य॒ प्रहर॑ भोज॑नेभ्यः।
अ॒ग्ने अ॒ग्निना॒ संव॑दस्व। मृ॒त्यो मृ॒त्युना॒ संव॑दस्व।
नम॑स्ते अस्तु भगवः। स॒कृत्ते॑ अ॒ग्ने नमः॑। द्विस्ते॒
नमः॑। त्रिस्ते॒ नमः॑। च॒तुस्ते॒ नमः॑। प॒ञ्चकृ॑त्वस्ते॒ नमः॑।
द॒शकृ॑त्वस्ते॒ नमः॑। श॒तकृ॑त्वस्ते॒ नमः॑। आ॒सह॑स्रकृ॒त्वस्ते॒

नमः। अ॒प॒रि॒मि॒त॒कृ॒त्वस्ते॒ नमः। नमस्ते अस्तु मा मां
हि॒ंसीः॥६९॥

त्रिस्ते नमः सप्त च॥—————[२८]

असृ॑न्मुखो रुधि॒रेणा॒व्य॑क्तः। य॒मस्य॑ दू॒तः श्व॒पा॒द्विधा॑वसि।
गृ॒ध्रः सु॒पर्णः कु॒णपं॑ निषे॑वसे। य॒मस्य॑ दू॒तः प्रहि॑तो भ॒वस्य॑
चो॒भयोः॥७०॥

—————[२९]

यदे॒तद्वृ॑क॒सो भू॒त्वा। वाग्दे॑व्यभि॒राय॑सि। द्विष॑न्तं मेऽभि॒राय॑।
तं मृ॑त्यो मृ॒त्यवे॑ नय। स आ॒र्त्या॒र्तिमा॑र्च्छ॒तु॥७१॥

—————[३०]

यदी॑षि॒तो यदि॑ वा स्वका॒मी। भ॒येडं॑को॒ वद॑ति॒ वाच॑मे॒ताम्।
तामि॑न्द्रा॒ग्नी ब्र॒ह्म॑णा संविदा॒नौ। शि॒वाम॒स्मभ्य॑ कृ॒णु॑तं
गृ॒हेषु॑॥७२॥

—————[३१]

दी॒र्घ॑मु॒खि दु॒र्ह॑णु। मा स्म॑ दक्षि॒णतो॑ व॑दः। यदि॑ दक्षि॒णतो॑
वदा॑द्विष॑न्तं मेऽव॑ बाधा॒सै॥७३॥

—————[३२]

इत्थादुलूक आपतत्। हिरण्याक्षो अयोमुखः। रक्षसां दूत
आगतः। तमितो नाशयाग्रे॥ ७४॥

[३३]

यदेतद्भूतान्यन्वाविश्य। दैवीं वाचं वदसि। द्विषतो नः परावद।
तान्मृत्यो मृत्यवे नय। त आर्त्याऽऽर्तिमाच्छन्तु। अग्निनाऽग्निः
संवदताम्॥ ७५॥

[३४]

प्रसार्य सुक्थ्यौ पतसि। सुव्यमक्षिं निपेपि च। मेहकस्य
चनाममत्॥ ७६॥

[३५]

अत्रिणा त्वा क्रिमे हन्मि। कण्वेन जुमदग्निना।
विश्वावसोर्ब्रह्मणा हतः। क्रिमीणां राजा। अप्येषां
स्थपतिरहतः। अथो माताऽथो पिता। अथो स्थूरा अथो
क्षुद्राः। अथो कृष्णा अथो श्वेताः। अथो आशातिका हताः।
श्वेताभिः सह सर्वे हताः॥ ७७॥

[३६]

आहूरावद्य। शृतस्य हविषो यथा। तत्सत्यम्। यदमुं यमस्य

जम्भयोः। आदधामि तथा हि तत्। खण्फण्मसि॥७८॥

[३७]

ब्रह्मणा त्वा शपामि। ब्रह्मणस्त्वा शपथेन शपामि। घोरेण त्वा
भृगूणां चक्षुषा प्रेक्षे। रौद्रेण त्वाङ्गिरसां मनसा ध्यायामि।
अघस्य त्वा धारया विद्धामि। अधरो मत्पदस्वाऽसौ॥७९॥

[३८]

उत्तुद शिमिजावरि। तल्पेजे तल्प उत्तुद। गिरीं रनु
प्रवेशय। मरीचीरुप सन्नुद। यावदितः पुरस्तादुदयाति
सूर्यः। तावदितोऽमुं नाशय। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं
द्विष्मः॥८०॥

[३९]

भूर्भुवः सुवो भूर्भुवः सुवो भूर्भुवः सुवः। भुवोऽद्धायि
भुवोऽद्धायि भुवोऽद्धायि। नृम्णायि नृम्णं नृम्णायि नृम्णं
नृम्णायि नृम्णम्। निधाय्यो वायि निधाय्यो वायि निधाय्यो
वायि। ए अस्मे अस्मे। सुवर्न ज्योतीः॥८१॥

[४०]

पृथिवी समित्। तामग्निः समिन्धे। साऽग्निं समिन्धे।

ताम॒ह॑ꣳ समि॑न्धे। सा मा॒ समि॑द्धा। आयु॑षा॒ तेज॑सा। वर्च॑सा
श्रि॒या। यश॑सा ब्रह्मवर्च॑सेन॑। अ॒न्नाद्ये॑न॒ समि॑न्ताꣳ स्वाहा॑।
अ॒न्तरि॑क्षꣳ स॒मित्॥८२॥

तां वा॒युः समि॑न्धे। सा वा॒युꣳ समि॑न्धे। ताम॒ह॑ꣳ समि॑न्धे।
सा मा॒ समि॑द्धा। आयु॑षा॒ तेज॑सा। वर्च॑सा श्रि॒या। यश॑सा
ब्रह्मवर्च॑सेन॑। अ॒न्नाद्ये॑न॒ समि॑न्ताꣳ स्वाहा॑। द्यौः स॒मित्।
तामा॑दित्यः समि॑न्धे॥८३॥

साऽऽदि॑त्यꣳ समि॑न्धे। ताम॒ह॑ꣳ समि॑न्धे। सा मा॒ समि॑द्धा।
आयु॑षा॒ तेज॑सा। वर्च॑सा श्रि॒या। यश॑सा ब्रह्मवर्च॑सेन॑।
अ॒न्नाद्ये॑न॒ समि॑न्ताꣳ स्वाहा॑। प्रा॒जाप॑त्या मे॑ स॒मिद॑सि
सप॑त्नक्षय॑णी। भ्रा॒तृव्य॑हा मे॑ऽसि॒ स्वाहा॑। अ॒ग्ने॑ व्रतपते व्र॒तं
च॑रिष्यामि॥८४॥

तच्छ॑केयं तन्मे॑ राध्यताम्। वायो॑ व्रतपत॒ आदि॑त्य व्रतपते।
व्र॒तानां॑ व्रतपते व्र॒तं च॑रिष्यामि। तच्छ॑केयं तन्मे॑ राध्यताम्।
द्यौः स॒मित्। तामा॑दित्यः समि॑न्धे। साऽऽदि॑त्यꣳ समि॑न्धे।
ताम॒ह॑ꣳ समि॑न्धे। सा मा॒ समि॑द्धा। आयु॑षा॒ तेज॑सा॥८५॥

वर्च॑सा श्रि॒या। यश॑सा ब्रह्मवर्च॑सेन॑। अ॒न्नाद्ये॑न॒ समि॑न्ताꣳ

स्वाहा॥ अ॒न्तरि॑क्षं स॒मित्। तां वा॒युः स॒मिन्धे। सा वा॒युः
स॒मिन्धे। ताम॒हः स॒मिन्धे। सा मा॒ स॒मिद्धा॑। आयु॑षा तेज॑सा।
वर्च॑सा श्रि॒या॥८६॥

यश॑सा ब्रह्मवर्च॑सेन॑। अ॒न्नाद्ये॑न॒ स॒मिन्ता॑ः स्वाहा॥ पृ॒थि॒वी
स॒मित्। ताम॒ग्निः स॒मिन्धे। साऽग्नि॑ः स॒मिन्धे। ताम॒हः
स॒मिन्धे। सा मा॒ स॒मिद्धा॑। आयु॑षा तेज॑सा। वर्च॑सा श्रि॒या।
यश॑सा ब्रह्मवर्च॑सेन॑॥८७॥

अ॒न्नाद्ये॑न॒ स॒मिन्ता॑ः स्वाहा॥ प्रा॒जा॒प॒त्या मे॑ स॒मिद॑सि
स॒पत्न॑क्षय॑णी। भ्रा॒तृ॒व्य॒हा मे॑ऽसि स्वाहा॥ आ॒दि॒त्य
व्रत॑पते व्र॒तम॑चारिषम्। तद॑श॒कं त॒न्मेऽरा॑धि। वा॒यो
व्रत॑पतेऽग्ने॑ व्रत॑पते। व्र॒तानां॑ व्रत॑पते व्र॒तम॑चारिषम्। तद॑श॒कं
त॒न्मेऽरा॑धि॥८८॥

स॒मि॒त्स॒मिन्धे॑ व्र॒तं च॑रिष्या॒म्यायु॑षा तेज॑सा वर्च॑सा श्रि॒या यश॑सा ब्रह्मवर्च॑सेना॒ष्टौ च॑॥-[४१]

शं नो॒ वातः॑ प॒वतां॑ मा॒तरि॑श्वा शं न॑स्तप॒तु सूर्यः॑। अहा॑नि॒शं
भ॑वन्तु नः शं रा॒त्रिः प्र॑ति॒धी॒यता॑म्। श॒मुषा॑ नो व्यु॑च्छ॒तु
श॒मा॒दि॒त्य उदे॑तु नः। शि॒वा नः॑ श॒न्त॑मा भव सु॒मृडी॑का
स॒र॑स्व॒ति। मा ते॒ व्यो॑म स॒न्द॒शि। इडा॑यै वास्त्व॑सि

वास्तुमद्वास्तुमन्तो भूयास्म मा वास्तोश्छित्स्मह्यवास्तुः
 स भूयाद्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। प्रतिष्ठासि
 प्रतिष्ठावन्तो भूयास्म मा प्रतिष्ठायाश्छित्स्मह्यप्रतिष्ठः स
 भूयाद्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। आ वात वाहि भेषजं
 वि वात वाहि यद्रपः। त्वं हि विश्वभेषजो देवानां दूत
 ईयसे। द्वाविमौ वातौ वात आ सिन्धोरा परावतः॥८९॥

दक्षं मे अन्य आवातु परान्यो वातु यद्रपः। यद्दो वातते
 गृहोऽमृतस्य निधिर्हितः। ततो नो देहि जीवसे ततो
 नो धेहि भेषजम्। ततो नो मह आवह वात आवातु
 भेषजम्। शम्भूर्मयोभूर्नो हृदे प्र ण आयूँषि तारिषत्।
 इन्द्रस्य गृहोऽसि तं त्वा प्रपद्ये सगुः साश्वः। सह यन्मे
 अस्ति तेन। भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये सुवः प्रपद्ये भूर्भुवः
 सुवः प्रपद्ये वायुं प्रपद्येऽनांतां देवतां प्रपद्येऽश्मानमाखणं
 प्रपद्ये प्रजापतेर्ब्रह्मकोशं ब्रह्म प्रपद्य ओं प्रपद्ये। अन्तरिक्षं
 म उर्वन्तरं बृहदग्रयः पर्वताश्च यया वातः स्वस्त्या
 स्वस्तिमान्तया स्वस्त्या स्वस्तिमानसानि। प्राणापानौ
 मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मां हासिष्टं मयि मेधां मयि

प्र॒जां म॒य्य॒ग्नि॒स्तेजो॑ दधातु मयि॑ मे॒धां मयि॑ प्र॒जां मयीन्द्र॑
इन्द्रि॒यं द॑धातु मयि॑ मे॒धां मयि॑ प्र॒जां मयि॑ सूर्यो॒ भ्राजो॑
दधातु॥ ९० ॥

द्यु॒भि॒र॒क्तु॒भिः॑ परि॑पात॒म॒स्मान॑रि॒ष्टेभि॑र॒श्विना॒ सौभ॑गेभिः। तन्नो॑
मि॒त्रो वरु॑णो मा॒मह॑न्ता॒मदि॑तिः सिन्धुः॑ पृथि॒वी उ॒त द्यौः। कया॑
नश्चि॒त्र आ भु॑व॒दूती॒ स॒दावृ॑धः स॒खा। कया॑ शचि॑ष्ठया वृ॒ता।
कस्त्वा॑ स॒त्यो म॒दानां॑ म॒हि॒ष्ठो मत्स॑दन्ध॒सः। दृ॒ढाचि॑दा॒रुजे॒
वसु॑। अ॒भी षु णः॑ स॒खीना॑मवि॒ता ज॑रितृ॒णाम्। श॒तं
भ॒वा॒स्य॒तिभिः॑। वयं॑ सु॒पर्णा॑ उप॒सेदु॑रिन्द्रं प्रि॒यमे॑धा ऋष॑यो
नाध॑मानाः। अप॑ ध्वा॒न्तमूर्णु॑हि पू॒र्धि चक्षु॑र्मुमु॒ग्ध्य॑स्मान्निधये॒व
ब॒द्धान्॥ ९१ ॥

शं नो॑ दे॒वीर॒भिष्ट॑य॒ आपो॑ भवन्तु पी॒तये॑। शं यो॒र॒भि॒स्र॑वन्तु
नः। ईशा॑ना॒ वार्या॑णां क्षय॑न्तीश्च॒र॒षणी॑नाम्। अ॒पो या॑चामि
भे॒ष॒जम्। सु॒मि॒त्रा न॒ आप॒ ओष॑धयः सन्तु दु॒र्मि॒त्रास्त॑स्मै
भूया॑सु॒र्योऽस्मान्द्वेष्टि॑ यं च॑ व॒यं द्वि॒ष्मः। आपो॑ हि ष्ठा
म॒योभु॑व॒स्ता न॑ ऊ॒र्जे द॑धातन। म॒हे र॑णा॒य चक्ष॑से। यो वः
शि॒वत॑मो॒ रस॑स्तस्य॑ भाजयते॒ह नः॑। उ॒श॒तीरि॑व मा॒तरः॑।

तस्मा॒ अरं॑ ग॒माम॒ वो॒ यस्य॒ क्षया॑य॒ जिन्व॑थ॥९२॥

आपो॑ ज॒नय॑था च नः। पृथि॒वी शा॒न्ता साऽग्नि॑ना
 शा॒न्ता सा मे॑ शा॒न्ता शुच॑ः शमयतु। अ॒न्तरि॑क्षः
 शा॒न्तं तद्वा॒युना॑ शा॒न्तं तन्मे॑ शा॒न्तः शुच॑ः शमयतु।
 द्यौः शा॒न्ता साऽऽदि॒त्येन॑ शा॒न्ता सा मे॑ शा॒न्ता शुच॑ः
 शमयतु। पृथि॒वी शा॒न्तिर॒न्तरि॑क्षः शा॒न्तिर्द्यौः॑ शा॒न्तिर्दि॒शः
 शा॒न्तिर॒वान्तर॑दि॒शः शा॒न्तिर॒ग्निः शा॒न्तिर्वा॒युः शा॒न्तिरा॒दि॒त्यः
 शा॒न्तिश्च॒न्द्रमाः॑ शा॒न्तिर्नक्ष॑त्राणि शा॒न्तिरा॒पः शा॒न्तिरोष॑धयः
 शा॒न्तिर्व॒नस्प॑तयः शा॒न्तिर्गोः॑ शा॒न्तिर॒जा शा॒न्तिर॒श्वः शा॒न्तिः
 पु॒रुषः॑ शा॒न्तिर्ब्र॑ह्म शा॒न्तिर्ब्रा॑ह्मणः शा॒न्तिः शा॒न्तिरे॒व शा॒न्तिः
 शा॒न्तिर्मे॑ अस्तु शा॒न्तिः। तया॒हः शा॒न्त्या॑ स॒र्वशा॒न्त्या॑ मह्यं
 द्वि॒पदे॑ चतु॒ष्पदे॑ च शा॒न्तिं करो॑मि शा॒न्तिर्मे॑ अस्तु शा॒न्तिः। एह॒
 श्रीश्च॑ ह्रीश्च॒ धृति॑श्च॒ तपो॑ मे॒धा प्र॑ति॒ष्ठा श्र॒द्धा स॒त्यं ध॑र्मश्चै॒तानि॑
 मो॒त्तिष्ठ॑न्त॒मनू॑त्तिष्ठन्तु मा माः॑ श्रीश्च॑ ह्रीश्च॒ धृति॑श्च॒ तपो॑ मे॒धा
 प्र॑ति॒ष्ठा श्र॒द्धा स॒त्यं ध॑र्मश्चै॒तानि॑ मा मा हा॑सिषुः। उ॒दायु॑षा
 स्वा॒युषो॑दोष॑धीनाः॑ र॒सेनो॑त्प॒र्जन्य॑स्य शुष्मे॒णोद॑स्था॒ममृ॑ताः॑
 अ॒नु। तच्च॑क्षुर्दे॒वहि॑तं पु॒रस्ता॑च्छु॒क्रमु॑च्चरत्। पश्ये॑म श॒रदः॑

श॒तं जी॒वेम॑ श॒रदः॑ श॒तं नन्दा॑म श॒रदः॑ श॒तं मोदा॑म
 श॒रदः॑ श॒तं भवा॑म श॒रदः॑ श॒त९ शृ॒णवा॑म श॒रदः॑ श॒तं
 प्र॒ब्र॒वाम॑ श॒रदः॑ श॒तम॑जी॒ताः स्याम॑ श॒रदः॑ श॒तं ज्यो॑क्
 सूर्यं दृ॒शे। य उ॒द॑गा॒न्म॒हतोऽर्ण॑वा॒द्वि॒भ्राज॑मानः सरि॒रस्य॑
 म॒ध्या॒त्स मां वृ॒षभो॑ लो॒हिता॒क्षः सूर्यो॑ वि॒प॒श्चिन्मन॑सा पु॒नातु॑।
 ब्र॒ह्म॒ण॒श्चो॒त॒न्यसि॑ ब्र॒ह्म॒ण आ॒णी स्थो॑ ब्र॒ह्म॒ण आ॒व॒प॒न॒मसि॑
 धा॒रि॒तेयं पृ॑थि॒वी ब्र॒ह्म॒णा म॒ही धा॑रि॒तमे॑नेन म॒हद॑न्त॒रि॒क्षं
 दि॒वं दा॑धार पृथि॒वी९ स॒दे॒वां यद॑हं वेद॒ तद॑हं धा॒रया॑णि
 मा म॒द्वेदोऽधि॑वि॒स्र॑सत्। मे॒धा॒म॒नी॒षे मा॒वि॑श॒ता९ स॒मीची॑
 भू॒तस्य॑ भ॒व्य॒स्याव॑रु॒ध्यै स॒र्व॒मायु॑रया॒णि स॒र्व॒मायु॑रया॒णि।
 आ॒भि॒र्गी॒र्भिर्य॑दतो॒ न ऊ॒न॒मा॒प्या॑यय हरि॒वो वर्ध॑मानः। य॒दा
 स्तो॒तृभ्यो॑ म॒हि गो॒त्रा रु॒जासि॑ भूयिष्ठ॒भाजो॑ अ॒ध ते॑ स्याम।
 ब्र॒ह्म प्रा॒वादि॑ष्म॒ तन्नो॑ मा हा॑सीत्। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒
 शान्तिः॑ ॥ ९३ ॥

परा॒वतो॑ दधातु ब॒द्धां जि॒न्व॑थ दृ॒शे स॒प्त च॑ ॥ [४२]

नमो॑ वा॒चे या चो॑दि॒ता या चानु॑दि॒ता तस्यै॑ वा॒चे नमो॑ नमो॑
 वा॒चे नमो॑ वा॒चस्प॑तये॒ नम॑ ऋषि॑भ्यो मन्त्र॑कृ॒द्भ्यो मन्त्र॑पति॒भ्यो

मा मामृषं॑यो म॒त्र॒कृ॒तो म॒त्र॒प॒त॑यः परा॑दु॒र्माह॑मृषी॑न्म॒त्र॒कृ॒तो
 म॒त्र॒प॒ती॒न्परा॑दां वैश्व॑दे॒वीं वाच॑मु॒द्यास॑ ५ शि॒वाम॑द॒स्तां जुष्टा॑
 दे॒वेभ्यः॑ शर्म॑ मे द्यौः शर्म॑ पृथि॒वी शर्म॑ वि॒श्वमि॑दं जगत्।
 शर्म॑ च॒न्द्रश्च॑ सू॒र्यश्च॑ शर्म॑ ब्र॒ह्म॒प्रजा॑प॒ती। भू॒तं व॑दिष्ये भुव॑नं
 वदिष्ये तेजो॑ वदिष्ये यशो॑ वदिष्ये तपो॑ वदिष्ये ब्र॒ह्म वदिष्ये
 स॒त्यं व॑दिष्ये तस्मा॑ अ॒हमि॑दमु॒प॒स्तर॑णमु॒प॒स्तृ॒ण उप॒स्तर॑णं
 मे प्र॒जायै॑ पशू॒नां भू॒यादु॑प॒स्तर॑णम॒हं प्र॒जायै॑ पशू॒नां भू॒यासं॑
 प्राणा॑पानौ मृ॒त्योर्मा॑ पातं प्राणा॑पानौ मा मां हा॒सिष्टं॑ मधुं
 म॒निष्ये॑ मधुं ज॒निष्ये॑ मधुं वक्ष्यामि॑ मधुं वदिष्यामि॑ मधु॑मतीं
 दे॒वेभ्यो॑ वाच॑मु॒द्यास॑ ५ शुश्रू॑षे॒ण्या म॒नुष्ये॑भ्य॒स्तं मा दे॒वा अ॑वन्तु
 शो॒भायै॑ पि॒तरोऽनु॑मदन्तु। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

ॐ शं नस्तन्नो मा हासीत्॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥
 देवा वै सत्रमांसत। ऋद्धिपरिमितं यशस्कामाः। तैऽब्रुवन्।
 यन्नः प्रथमं यशं ऋच्छात्। सर्वेषां नस्तत्सहासदिति। तेषां
 कुरुक्षेत्रं वेदिरासीत्। तस्यै खाण्डवो दक्षिणार्द्ध आसीत्।
 तूर्ध्वमुत्तरार्द्धः। परीणञ्जघनार्द्धः। मरुवं उत्करः॥१॥

तेषां मुखं वैष्णवं यशं आर्च्छत्। तन्न्यंकामयत।
 तेनापाक्रामत्। तं देवा अन्वायन्। यशोऽवरुरुत्समानाः।
 तस्यान्वागतस्य। सव्याद्धनुरजायत। दक्षिणादिषवः।
 तस्मादिषुधन्वं पुण्यजन्म। यज्ञजन्मा हि॥२॥

तमेकं सन्तम्। बहवो नाभ्यधृष्णुवन्। तस्मादेकमिषुधन्वि-
 नम्। बहवोऽनिषुधन्वा नाभिधृष्णुवन्ति। सोऽस्मयत। एकं
 मा सन्तं बहवो नाभ्यधर्षिषुरिति। तस्य सिष्मियाणस्य
 तेजोऽपाक्रामत्। तद्देवा ओषधीषु न्यमृजुः। ते श्यामाका
 अभवन्। स्मयाका वै नामैते॥३॥

तत्स्मयाकानां स्मयाकत्वम्। तस्माद्दीक्षितेनापिगृह्यं
 स्मेतव्यम्। तेजसो धृत्यै। स धनुः प्रतिष्कभ्यातिष्ठत्। ता

उपदीकां अब्रुवन्वरं वृणामहे। अथ व इमं रन्धयाम। यत्र
क्व च खनाम। तदपोऽभितृणदामेति। तस्मादुपदीका यत्र
क्व च खनन्ति। तदपोऽभितृन्दन्ति॥४॥

वारैवृतुं ह्यासाम्। तस्य ज्यामप्यादन्। तस्य
धनुर्विप्रवेमाणं शिर उदवर्तयत्। तद्वावापृथिवी
अनुप्रावर्तत। यत् प्रावर्तत। तत्प्रवर्ग्यस्य प्रवर्ग्यत्वम्।
यद्वा(४)इत्यपतत्। तद्घर्मस्य घर्मत्वम्। महतो
वीर्यमपत्तदिति। तन्महावीरस्य महावीरत्वम्॥५॥

यदस्याः समभरन्। तत्सम्राज्ञः सम्राट्त्वम्। तं स्तुतं
देवतास्त्रेधा व्यगृह्णत। अग्निः प्रातः सवनम्। इन्द्रो माध्यं
दिनं सवनम्। विश्वेदेवास्तृतीयसवनम्। तेनापशीर्णा यज्ञेन
यजमानाः। नाशिषोऽवारुन्धत। न सुवर्गं लोकमभ्यजयन्।
ते देवा अश्विनावब्रुवन्॥६॥

भिषजौ वै स्थः। इदं यज्ञस्य शिरः प्रतिधत्तमिति।
तावब्रूतां वरं वृणावहे। ग्रह एव नावत्रापि गृह्यतामिति।
ताभ्यामेतमाश्विनमगृह्णन्। तावेतद्यज्ञस्य शिरः प्रत्यधत्ताम्।
यत्प्रवर्ग्यः। तेन सशीर्णा यज्ञेन यजमानाः। अवाशिषो-

ऽरुन्धत। अ॒भि सु॒व॒र्गं लो॒कम॑जयन्। यत्प्र॑व॒र्ग्यं प्र॒वृण॑क्ति।
 य॒ज्ञस्यै॒व तच्छि॑रः प्र॒ति॑दधाति। तेन॒ सशी॑र्ष्णा य॒ज्ञेन॒
 यज॑मानः। अवा॒शिषो॑ रुन्धे। अ॒भि सु॒व॒र्गं लो॒कं ज॑यति।
 तस्मा॑देष आ॒श्विन॑प्रवया इव। यत्प्र॑व॒र्ग्यः॥७॥

उत्क॑रो ह॑ँते तृ॒न्दन्ति॑ महा॒वीर॑त्वम॒ब्रुव॑न्नजयन्त्सु॒प्तं च॥—————[१]

सा॒वि॒त्रं जु॑होति॒ प्र॒सू॒त्यै। च॒तु॒र्गृ॒ही॒तेन॑ जुहोति। च॒तु॒ष्पा॒दः
 प॒शवः॑। प॒शून्वा॒व॑रुन्धे। च॒त॒स्रो दि॑शः। दि॒क्ष्वे॒व प्र॒ति॑तिष्ठति।
 छ॒न्दा॑ँसि दे॒वेभ्यो॑ऽपा॒क्राम॑न्। न वो॑ऽभा॒गानि॑ ह॒व्यं
 व॑क्ष्याम॒ इति॑। तेभ्य॑ ए॒तच्च॑तु॒र्गृ॒ही॒तम॑धारयन्। पु॒रो॒नु॒वा॒क्या॒यै
 या॒ज्या॒यै॥८॥

दे॒वता॑यै वष॒ट्कारा॑य। यच्च॑तु॒र्गृ॒ही॒तं जु॑होति। छ॒न्दा॑ँस्ये॒व
 तत् प्री॑णाति। ता॒न्य॑स्य प्री॒तानि॑ दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यं व॑हन्ति।
 ब्र॒ह्म॒वा॒दि॒नो व॑दन्ति। हो॒त॒व्यं दी॑क्षितस्य॒ गृ॒हा(३)इ॒ न
 हो॒त॒व्या(३)मि॑ति। ह॒वि॒र्वै दी॑क्षितः। य॒ज्जु॑हुयात्। ह॒विष्कृ॑तं
 यज॑मानम॒ग्नौ प्र॑द॒ध्यात्। यन्न॑ जु॒हुयात्॥९॥

य॒ज्ञप॑रु॒रन्तरि॑यात्। य॒जुरे॒व व॑देत्। न ह॒विष्कृ॑तं यज॑मानम॒ग्नौ
 प्र॑दधाति। न य॒ज्ञप॑रु॒रन्तरे॑ति। गा॒य॒त्री छ॒न्दा॑ँस्यत्य॑मन्यत।

तस्यै वषट्कारोऽभ्यय्य शिरोऽच्छिनत्। तस्यै द्वेधा रसः
परापतत्। पृथिवीमर्द्धः प्राविशत्। पशूनर्द्धः। यः पृथिवीं
प्राविशत्॥१०॥

स खदिरोऽभवत्। यः पशून्। सोऽजाम्। यत्खादिर्यग्भिर्भ-
वति। छन्दसामेव रसेन यज्ञस्य शिरः सम्भरति। यदौदुम्बरी।
ऊर्वा उदुम्बरः। ऊर्जैव यज्ञस्य शिरः सम्भरति। यद्वैष्णवी।
तेजो वै वेणुः॥११॥

तेजसैव यज्ञस्य शिरः सम्भरति। यद्वैकङ्कती। भा
एवावरुन्धे। देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्यग्निमादत्ते
प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू
आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। वज्रं इव वा एषा।
यदग्निः। अग्निरसि नारिरसीत्याह शान्त्यै॥१२॥

अध्वरुकृद्देवेभ्य इत्याह। यज्ञो वा अध्वरः। यज्ञकृद्देवेभ्य
इति वावैतदाह। उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इत्याह। ब्रह्मणैव
यज्ञस्य शिरोऽच्छैति। प्रेतु ब्रह्मणस्पतिरित्याह। प्रेत्यैव
यज्ञस्य शिरोऽच्छैति। प्र देव्येतु सूनृतेत्याह। यज्ञो वै
सूनृता। अच्छा वीरं नर्यं पङ्क्तिराधसमित्याह॥१३॥

पाङ्क्तो हि यज्ञः। देवा यज्ञं नयन्तु न इत्याह। देवानेव यज्ञनियः
 कुरुते। देवीं द्यावापृथिवीं अनु मे म॑साथामित्याह।
 आभ्यामेवानुमतो यज्ञस्य शिरः सम्भरति। ऋद्ध्यासमृद्ध
 मुखस्य शिर इत्याह। यज्ञो वै मुखः। ऋद्ध्यासमृद्ध यज्ञस्य
 शिर इति वावैतदाह। मखाय त्वा मुखस्य त्वा शीर्ष्ण
 इत्याह। निर्दिश्यैवैनद्धरति॥१४॥

त्रिर्हरति। त्रय इमे लोकाः। एभ्य एव लोकेभ्यो यज्ञस्य
 शिरः सम्भरति। तूष्णीं चतुर्थं हरति। अपरिमितादेव
 यज्ञस्य शिरः सम्भरति। मृत्खनादग्रे हरति। तस्मान्मृत्खनः
 करुण्यतरः। इयत्यग्रं आसीरित्याह। अस्यामेवाद्धम्बद्वारं
 यज्ञस्य शिरः सम्भरति। ऊर्जं वा एतं रसं पृथिव्या
 उपदीका उद्दिहन्ति॥१५॥

यद्वल्मीकम्। यद्वल्मीकवपा सम्भारो भवति। ऊर्जमेव रसं
 पृथिव्या अवरुन्धे। अथो श्रोत्रमेव। श्रोत्रं ह्येतत्पृथिव्याः।
 यद्वल्मीकः। अबधिरो भवति। य एवं वेद। इन्द्रो वृत्राय
 वज्रमुदयच्छत्। स यत्र यत्र पराक्रमत॥१६॥

तन्नाद्धियत। स पूतीकस्तम्बे पराक्रमत। सोऽद्धियत।

सोऽब्रवीत्। ऊ॒तिं वै मे॑ धा॒ इति॑। तदू॒तीका॑नामू॒तीक॑त्वम्।
यदू॒तीका॑ भव॑न्ति। य॒ज्ञायै॑वोतिं द॑धति। अ॒ग्नि॒जा अ॑सि
प्र॒जाप॑ते॒ रेत॒ इत्या॑ह। य ए॒व रसः॑ प॒शून्प्रावि॑शत्॥१७॥

तमे॒वाव॑रुन्धे। प॒ञ्चैते॑ सं॒म्भारा॑ भव॑न्ति। पाङ्क्तो॑ य॒ज्ञः। यावा॑ने॒व
य॒ज्ञः। तस्य॑ शि॒रः सम्भ॑रति। यद्ग्रा॒म्याणां॑ प॒शूनां॑ च॒र्मणा॑
स॒म्भरे॑त्। ग्रा॒म्यान्प॒शूञ्छु॑चाऽर्प॑येत्। कृ॒ष्णाजि॒नेन॑ सम्भ॑रति।
आ॒र॒ण्याने॒व प॒शूञ्छु॑चा॒र्पय॑ति। तस्मा॑त्स॒माव॑त्प॒शूनां॑
प्र॒जाय॑मानानाम्॥१८॥

आ॒र॒ण्याः प॒शवः॑ कनी॑या॒सः। शु॒चा ह्य॑ताः। लो॒म॒तः
स॒म्भरे॑ति। अतो॒ ह्य॑स्य॒ मेध्य॑म्। परि॒गृह्या॑ य॑न्ति।
रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै। ब॒हवो॑ हर॑न्ति। अप॑चितिमे॒वास्मि॑न्दधति।
उद्ध॑ते॒ सिक॑तोपो॒प्ते परि॑श्रिते॒ निद॑धति॒ शान्त्यै॑। मद॑न्तीभि॒रुप॑
सृ॒जति॑॥१९॥

तेज॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति। मधुं॑ त्वा मधु॒ला क॑रो॒त्वित्या॑ह।
ब्रह्म॑णै॒वास्मि॑न्तेजो॑ दधाति। यद्ग्रा॒म्याणां॑ पात्रा॑णां क॒पालैः॑
स॒सृ॑जेत्। ग्रा॒म्याणि॑ पात्रा॑णि शु॒चाऽर्प॑येत्। अ॒र्मक॑पा॒लैः
स॒सृ॑जति। ए॒तानि॑ वा अ॒नुप॑जीवनी॒यानि॑। तान्ये॒व

शु॒चार्प॑यति। शर्करा॑भिः स॒सृज॑ति धृ॒त्यै॑। अथो॑ श॒न्त्वाय॑।
 अ॒ज॒लो॒मैः स॒सृज॑ति। ए॒षा वा अ॒ग्नेः प्रि॒या त॒नूः। यद॒जा।
 प्रि॒ययै॒वैनं॑ त॒नुवा॒ स॒सृज॑ति। अथो॑ तेज॑सा। कृ॒ष्णाजि॒नस्य॑
 लो॒मभिः॑ स॒सृज॑ति। य॒ज्ञो वै कृ॒ष्णाजि॒नम्। य॒ज्ञेनै॒व य॒ज्ञः
 स॒सृज॑ति॥ २०॥

याज्या॑यै न जुहु॑यादविशद्वेणुः शान्त्यै॑ प॒ङ्क्तिरा॑धस॒मित्या॑ह हरति दिहन्ति प॒राक्र॑म॒तावि॑शत्
 प्र॒जाय॑मानाना॑ सृजति श॒न्त्वाया॑ष्टो च॥ [२]

परि॑श्रिते करोति। ब्र॒ह्मव॑र्च॒सस्य॑ परि॑गृहीत्यै। न कु॒र्वन्न॑भि
 प्रा॑ण्यात्। यत्कु॒र्वन्न॑भि प्रा॑ण्यात्। प्रा॒णाञ्छु॑चार्पयेत्। अ॒प॒हाय॑
 प्रा॑णि॒ति। प्रा॒णानां॑ गोपी॒थाय॑। न प्र॑व॒र्ग्यं चादि॒त्यं चान्तर॑यात्।
 यद॑न्तर॑यात्। दु॒श्चर्मा॑ स्यात्॥ २१॥

तस्मा॒न्नान्तरा॑य्यम्। आ॒त्मनो॑ गोपी॒थाय॑। वेणु॑ना करोति।
 तेजो॑ वै वेणुः। तेजः॑ प्र॒व॒र्ग्यः। तेज॑सै॒व तेजः॑ सम॑र्द्धयति।
 म॒खस्य॑ शिरोऽसीत्या॑ह। य॒ज्ञो वै म॒खः। तस्यै॒तच्छि॑रः।
 यत्प्र॑व॒र्ग्यः॥ २२॥

तस्मा॑दे॒वमा॑ह। य॒ज्ञस्य॑ प॒दे स्थ॑ इत्या॑ह। य॒ज्ञस्य॑ ह्ये॒ते

पदे। अथो प्रतिष्ठित्यै। गायत्रेण त्वा छन्दसा करोमीत्याह।
छन्दोभिरेवैनं करोति। त्र्युद्धिं करोति। त्रयं इमे लोकाः।
एषां लोकानामाप्त्यै। छन्दोभिः करोति॥२३॥

वीर्यं वै छन्दांसि। वीर्येणैवैनं करोति। यजुषा बिलं करोति
व्यावृत्यै। इयं तं करोति। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मितम्।
इयं तं करोति। यज्ञपुरुषा सम्मितम्। इयं तं करोति। एतावद्वै
पुरुषे वीर्यम्। वीर्यसम्मितम्॥२४॥

अपरिमितं करोति। अपरिमितस्यावरुद्धौ। परिग्रीवं
करोति धृत्यै। सूर्यस्य हरसा श्रायेत्याह। यथायजुरेवैतत्।
अश्वशकेन धूपयति। प्राजापत्यो वा अश्वः सयोनित्वाय।
वृष्णो अश्वस्य निष्पदसीत्याह। असौ वा आदित्यो
वृषाऽश्वः। तस्य छन्दांसि निष्पत्॥२५॥

छन्दोभिरेवैनं धूपयति। अर्चिषे त्वा शोचिषे त्वेत्याह। तेजं
एवास्मिन्दधाति। वारुणोऽभीद्धः। मैत्रियोपैति शान्त्यै। सिद्धौ
त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्। देवस्त्वा सवितोद्वपत्वित्याह।
सवितृप्रसूत एवैनं ब्रह्मणा देवताभिरुद्वपति। अपद्यमानः
पृथिव्यामाशा दिश आपृणेत्याह॥२६॥

तस्माद्दग्निः सर्वा दिशोऽनु विभाति। उत्तिष्ठ बृहन्मवोर्ध्वस्तिष्ठ
 ध्रुवस्त्वमित्याह प्रतिष्ठित्यै। ईश्वरो वा एषोऽन्धो भवितोः।
 यः प्रवर्ग्यमन्वीक्षते। सूर्यस्य त्वा चक्षुषाऽन्वीक्ष इत्याह।
 चक्षुषो गोपीथाय। ऋजवे त्वा साधवे त्वा सुक्षित्यै त्वा
 भूत्यै त्वेत्याह। इयं वा ऋजुः। अन्तरिक्षं साधु। असौ
 सुक्षितिः॥२७॥

दिशो भूतिः। इमानेवास्मै लोकान्कल्पयति। अथो
 प्रतिष्ठित्यै। इदमहममुमामुष्यायणं विशा पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन
 पर्यूहामीत्याह। विशैवेन पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन पर्यूहति। विशेति
 राजन्यस्य ब्रूयात्। विशैवेन पर्यूहति। पशुभिरिति वैश्यस्य।
 पशुभिरेवेन पर्यूहति। असुर्य पात्रमनाच्छृणम्॥२८॥

आच्छृणत्ति। देवत्राकः। अजक्षीरेणाऽऽच्छृणत्ति। परमं वा
 एतत्पयः। यदजक्षीरम्। परमेणैवेन पयसाऽऽच्छृणत्ति।
 यजुषा व्यावृत्त्यै। छन्दोभिराच्छृणत्ति। छन्दोभिर्वा एष
 क्रियते। छन्दोभिरेव छन्दाः स्याच्छृणत्ति। छन्धि
 वाचमित्याह। वाचमेवावरुन्धे। छन्ध्यूर्जमित्याह।
 ऊर्जमेवावरुन्धे। छन्धि हविरित्याह। हविरेवाकः।

देव॑ पुरश्चर॑ स॒ध्यास॒न्त्वेत्या॑ह। य॒था॒य॒जुरे॒वैतत्॥ २९॥

स्याद्यत् प्रवर्ग्यंश्छन्दांभिः करोति वीर्यसम्मितं छन्दांसि निष्पत्पृणेत्याह
सुक्षितिरनच्छृणुच्छन्दांस्त्याच्छृणुत्यष्टौ च॥ [३]

ब्रह्म॒न्प्रच॑रिष्यामो॒ होत॑र्ध॒र्मम॒भिष्टु॑हीत्या॑ह। ए॒ष वा ए॒तर्हि॑
बृह॒स्पतिः॑। यद्व॒ह्मा। तस्मा॑ ए॒व प्र॑ति॒प्रोच्य॑ प्रच॑रति।
आ॒त्मनोऽना॑त्यै। य॒माय॑ त्वा म॒खाय॑ त्वेत्या॑ह। ए॒ता वा
ए॒तस्य॑ दे॒वताः॑। ताभि॑रे॒वैन॑ सम॑र्द्धयति। म॒दन्ती॑भिः
प्रोक्ष॑ति। तेजं॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति॥ ३०॥

अ॒भिपूर्वं॑ प्रोक्ष॑ति। अ॒भिपूर्वमे॒वास्मि॑न्तेजो॑ दधाति। त्रिः
प्रोक्ष॑ति। त्र्या॑वृद्धि॒ यज्ञः॑। अथो॑ मेध्य॒त्वाय॑। होताऽन्वा॑ह।
रक्ष॑साम॒पंह॑त्यै। अन॑वानम्। प्रा॒णाना॑ सन्त॑त्यै। त्रि॒ष्टुभः॑
स॒तीर्गा॑य॒त्रीरि॒वान्वा॑ह॥ ३१॥

गा॒य॒त्रो हि प्रा॑णः। प्रा॒णमे॒व यज॑माने दधाति। सन्त॑त॒मन्वा॑ह।
प्रा॒णाना॑म॒न्नाद्य॑स्य सन्त॑त्यै। अथो॑ रक्ष॑साम॒पंह॑त्यै।
यत्प॑रि॒मिता॑ अनु॒ब्रूयात्। प॑रि॒मित॒मवरु॑न्धीत। अ॒प॑रि॒मिता॑
अन्वा॑ह। अ॒प॑रि॒मित॒स्यावरु॑द्धौ। शिरो॒ वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑॥ ३२॥

यत्प्र॑वर्ग्यः। ऊ॒र्ध्व॒ञ्जः। यन्मौ॒ञ्जो वे॒दो भ॑वति। ऊ॒र्जै॒व

य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः॑ सम॑र्द्धयति। प्रा॒णा॒हुती॑र्जु॒होति॑। प्रा॒णाने॒व
यज॑माने दधाति। स॒प्त जु॑होति। स॒प्त वै शी॑र्ष॒ण्याः॑
प्रा॒णाः। प्रा॒णाने॒वास्मि॑न्दधाति। दे॒वस्त्वा॑ स॒विता॑
म॒ध्वा॑ऽन॒क्तित्या॑ह॥ ३३॥

तेज॑सै॒वैन॑मनक्ति। पृ॒थि॒वीं तप॑स॒स्त्राय॑स्वेति॒ हिर॑ण्य॒मुपा॑स्यति।
अ॒स्या अन॑तिदाहाय। शि॒रो वा ए॒तद्य॑ज्ञस्य॑। यत्प्र॑व॒र्ग्यः॑।
अ॒ग्निः सर्वा॑ दे॒वताः॑। प्र॒ल॒वाना॑दी॒प्योपा॑स्यति। दे॒वता॑स्वे॒व
य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः॑ प्रति॑दधाति। अ॒प्रति॑शीर्णा॒ग्रं भव॑ति।
ए॒तद्व॑र्हि॒रह्ये॑षः॥ ३४॥

अ॒र्चि॒रसि॑ शो॒चिर॑सीत्या॑ह। तेज॑ ए॒वास्मि॑न्ब्रह्मवर्च॑सं द॑धाति।
स॒सी॑दस्व म॒हा॒सी॒त्या॑ह। म॒हान् ह्ये॑षः। ब्र॒ह्मवा॑दिनो
वद॑न्ति। ए॒ते वाव॑ त ऋ॒द्विजः॑। ये द॑र्शपूर्णमा॒सयोः॑। अथ॑
क॒था होता॑ यज॑मानायाऽऽशिषो॒ नाशा॑स्तु इति॑। पु॒रस्ता॑दाशीः
खलु॑ वा अ॒न्यो य॒ज्ञः। उ॒परि॑ष्ठादाशीर॒न्यः॥ ३५॥

अ॒ना॒धृष्या॑ पु॒रस्ता॑दिति॒ यदे॑तानि॒ यजू॑ष्या॑ह। शी॒र्ष॒त ए॒व
य॒ज्ञस्य॑ यज॑मान आ॒शिषो॑ऽव॒रुन्धे॑। आयुः॑ पु॒रस्ता॑दाह। प्र॒जां
दक्षि॑णतः। प्रा॒णं प॒श्चात्। श्रोत्र॑मुत्त॒रतः॑। वि॒धृति॑मु॒परि॑ष्ठात्।

प्राणानेवासमै समीचो दधाति। ईश्वरो वा एष
दिशोऽनून्मदितोः। यं दिशोऽनु व्यास्थापयन्ति॥३६॥

मनोरश्वासि भूरिपुत्रेतीमामभिमृशति। इयं वै मनोरश्वा
भूरिपुत्रा। अस्यामेव प्रतितिष्ठत्यनुन्मादाय। सूपसदा मे
भूया मा मां हिंसीरित्याहाहिंसायै। चितः स्थ परिचित
इत्याह। अपचितिमेवास्मिन्दधाति। शिरो वा एतद्यज्ञस्य।
यत्प्रवर्ग्यः। असौ खलु वा आदित्यः प्रवर्ग्यः। तस्य मरुतो
रश्मयः॥३७॥

स्वाहा मरुद्भिः परिश्रयस्वेत्याह। अमुमेवादित्यः रश्मिभिः
पर्यूहति। तस्मादसावादित्योऽमुष्मिल्लोके रश्मिभिः पर्यूढः।
तस्माद्राजा विशा पर्यूढः। तस्माद्भामणीः संजातैः पर्यूढः।
अग्नेः सृष्टस्य यतः। विकङ्कतं भा आर्च्छत्। यद्वैकङ्कताः
परिधयो भवन्ति। भा एवावरुन्धे। द्वादश भवन्ति॥३८॥

द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरमेवावरुन्धे। अस्ति
त्रयोदश मास इत्याहुः। यत्रयोदशः परिधिर्भवति।
तेनैव त्रयोदशं मासमवरुन्धे। अन्तरिक्षस्यान्तर्द्धिरसीत्याह
व्यावृत्त्यै। दिवं तपसस्त्रायस्वेत्युपरिष्ठाद्धिरण्यमधि निदधाति।

अमुष्या अनंतिदाहाय। अथो आभ्यामेवैनमुभयतः
परिगृह्णाति। अरुहन् बिभर्षि सायंकानि धन्वेत्याह॥३९॥

स्तौत्येवैनमेतत्। गायत्रमसि त्रैष्टुभमसि जागंतमसीति
ध्वित्राण्यादत्ते। छन्दोभिरेवैनान्यादत्ते। मधु मध्विति धूनीति।
प्राणो वै मधु। प्राणमेव यजमाने दधाति। त्रिः परियन्ति।
त्रिवृद्धि प्राणः। त्रिः परियन्ति। त्र्यावृद्धि यज्ञः॥४०॥

अथो रक्षसामपंहत्यै। त्रिः पुनः परियन्ति। षट्थसम्पद्यन्ते।
षड्वा ऋतवः। ऋतुष्वेव प्रतितिष्ठन्ति। यो वै घर्मस्य प्रियां
तनुवमाक्रामति। दुश्कर्मा वै स भवति। एष ह वा अस्य प्रियां
तनुवमाक्रामति। यत् त्रिः परीत्य चतुर्थ पर्येति। एताः ह
वा अस्योग्रदेवो राजनिराचक्राम॥४१॥

ततो वै स दुश्कर्माऽभवत्। तस्मात्त्रिः परीत्य न चतुर्थं
परीयात्। आत्मनो गोपीथाय। प्राणा वै ध्वित्राणि।
अव्यतिषङ्गं धून्वन्ति। प्राणानामव्यतिषङ्गाय कृष्यै। विनिषद्य
धून्वन्ति। दिक्ष्वेव प्रतितिष्ठन्ति। ऊर्ध्वं धून्वन्ति। सुवर्गस्य
लोकस्य समष्ट्यै। सर्वतो धून्वन्ति। तस्मादयः सर्वतः
पवते॥४२॥

दधाती॒वान्वा॑ह॒ य॒ज्ञस्या॑हैष॒ उपरि॑ष्टादाशीर॒न्यो व्या॑स्थापय॑न्ति र॒श्मयो॑ भवन्ति॒ धन्वेत्या॑ह॒ य॒ज्ञश्च॑क्राम॒
सम॑ष्ट्यै द्वे च॥ _____ [४]

अ॒ग्नि॒ष्ट्वा वसु॑भिः पु॒रस्ता॑द्रोचयतु गाय॒त्रेण॒ छन्द॑सेत्या॒ह।
अ॒ग्निरे॒वैनं॑ वसु॑भिः पु॒रस्ता॑द्रोचयति गाय॒त्रेण॒ छन्द॑सा।
समा॑रुचि॒तो रो॑चयेत्या॒ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑माशा॒स्ते। इन्द्र॑स्त्वा
रु॒द्रैर्दक्षि॑ण॒तो रो॑चयतु त्रैष्टु॑भेन॒ छन्द॑सेत्या॒ह। इन्द्र॑ ए॒वैनं॑
रु॒द्रैर्दक्षि॑ण॒तो रो॑चयति त्रैष्टु॑भेन॒ छन्द॑सा। समा॑रुचि॒तो
रो॑चयेत्या॒ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑माशा॒स्ते। वरु॑णस्त्वाऽऽदि॒त्यैः
प॒श्चाद्रो॑चयतु जाग॑तेन॒ छन्द॑सेत्या॒ह। वरु॑ण ए॒वैनं॑मादि॒त्यैः
प॒श्चाद्रो॑चयति जाग॑तेन॒ छन्द॑सा॥ ४३ ॥

समा॑रुचि॒तो रो॑चयेत्या॒ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑माशा॒स्ते। द्युता॑नस्त्वा
मा॒रुतो॑ म॒रुद्भि॑रुत्तर॒तो रो॑चय॒त्वानु॑ष्टुभेन॒ छन्द॑सेत्या॒ह।
द्युता॑न ए॒वैनं॑ मा॒रुतो॑ म॒रुद्भि॑रुत्तर॒तो रो॑चय॒त्वानु॑ष्टुभेन॒
छन्द॑सा। समा॑रुचि॒तो रो॑चयेत्या॒ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑माशा॒स्ते।
बृह॑स्पति॒स्त्वा वि॒श्वैर्दे॒वैरु॒परि॑ष्टाद्रोचयतु पाङ्के॑न॒ छन्द॑सेत्या॒ह।
बृह॑स्पति॒रे॒वैनं॑ वि॒श्वैर्दे॒वैरु॒परि॑ष्टाद्रोचयति पाङ्के॑न॒ छन्द॑सा।
समा॑रुचि॒तो रो॑चयेत्या॒ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑माशा॒स्ते॥ ४४ ॥

रोचि॒तस्त्वं दे॒व घ॒र्म दे॒वेष्वसी॑त्याह। रोचि॒तो ह्येष दे॒वेषु॑।
 रोचि॒षी॒याहं म॑नु॒ष्ये॒ष्वित्या॑ह। रोच॑त ए॒वैष म॑नु॒ष्येषु॑। स॒म्रा॒ड्घ॒र्म
 रुचि॒तस्त्वं दे॒वेष्वायु॑ष्मा॒स्तेज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒स्यसी॑त्याह।
 रुचि॒तो ह्येष दे॒वेष्वायु॑ष्मा॒स्तेज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒सी। रुचि॒तोऽहं
 म॑नु॒ष्ये॒ष्वायु॑ष्मा॒स्तेज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒सी भू॒यास॑मित्याह।
 रुचि॒त ए॒वैष म॑नु॒ष्ये॒ष्वायु॑ष्मा॒स्तेज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒सी
 भ॑वति। रु॒गंसि॒ रुचं॑ मयि॒ धेहि॑ मयि॒ रुगि॑त्याह।
 आशि॒षमे॒वैता॒माशा॑स्ते। तं यदे॒तैर्य॒जुर्भि॑ररोचयित्वा। रुचि॒तो
 घ॒र्म इति॑ प्रब्रूयात्। अरो॑चुकोऽध्व॒र्युः स्यात्। अरो॑चुको
 यज॑मानः। अथ॒ यदे॒नमे॒तैर्य॒जुर्भी॑ रोचयित्वा। रुचि॒तो घ॒र्म
 इति॑ प्राह॑। रोचु॑कोऽध्व॒र्युर्भव॑ति। रोचु॑को यज॑मानः॥४५॥

प॒श्चाद्रौच॑यति॒ जाग॑तेन॒ छन्द॑सा॒ पाङ्के॑न॒ छन्द॑सा॒ समा॑रुचि॒तो रोच॑येत्या॒हाशि॒षमे॒वैता॒माशा॑स्ते
 शास्तेऽष्टौ च॥

[५]

शिरो॒ वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑। यत् प्र॑व॒र्ग्यः। ग्री॒वा उ॑प॒सदः॑।
 पु॒रस्ता॑दुप॒सदा॑ प्र॒वर्ग्यं प्र॑वृ॒णक्ति॑। ग्री॒वास्वे॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः
 प्र॑ति॒दधा॑ति। त्रिः प्र॑वृ॒णक्ति॑। त्रयं इ॒मे लो॒काः। ए॒भ्य ए॒व
 लो॒केभ्यो॑ य॒ज्ञस्य॑ शिरोऽव॑रुन्धे। षट्त्स॒म्पद्य॑न्ते। षड्वा

ऋतवः॥४६॥

ऋतुभ्य एव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। द्वादशकृत्वः प्रवृणक्ति।
द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरादेव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे।
चतुर्विंशतिः सम्पद्यन्ते। चतुर्विंशतिरर्द्धमासाः।
अर्द्धमासेभ्य एव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। अथो खलु।
सकृदेव प्रवृज्यः। एकं हि शिरः॥४७॥

अग्निष्टोमे प्रवृणक्ति। एतावान् वै यज्ञः। यावानग्निष्टोमः।
यावानेव यज्ञः। तस्य शिरः प्रतिदधाति। नोक्थ्यै प्रवृज्यात्।
प्रजा वै पशवं उक्थानि। यदुक्थ्यै प्रवृज्यात्। प्रजां पशूनस्य
निर्दहेत्। विश्वजिति सर्वपृष्ठे प्रवृणक्ति॥४८॥

पृष्ठानि वा अच्युतं च्यावयन्ति। पृष्ठैरेवास्मा अच्युतं
च्यावयित्वाऽवरुन्धे। अपश्यं गोपामित्याह। प्राणो वै गोपाः।
प्राणमेव प्रजासु वियातयति। अपश्यं गोपामित्याह। असौ
वा आदित्यो गोपाः। स हीमाः प्रजा गोपायति। तमेव
प्रजानां गोप्तरं कुरुते। अनिपद्यमानमित्याह॥४९॥

न ह्येष निपद्यते। आ च परां च पृथिभिश्चरन्तमित्याह।
आ च ह्येष परां च पृथिभिश्चरति। स सध्रीचीः स

विषूचीर्वसान् इत्याह। सुधीचींश्च ह्येष विषूचीश्च वसानः
 प्रजा अभि विपश्यति। आवरीवर्ति भुवनेष्वन्तरित्याह। आ
 ह्येष वरीवर्ति भुवनेष्वन्तः। अत्र प्रावीर्मधु माध्वीभ्यां मधु
 माधूचीभ्यामित्याह। वासन्तिकावेवास्मा ऋतू कल्पयति।
 समग्निरग्निना गतेत्याह॥५०॥

ग्रेष्मावेवास्मा ऋतू कल्पयति। समग्निरग्निना गतेत्याह।
 अग्निर्ह्येषोऽग्निना सङ्गच्छते। स्वाहा समग्निस्तपसा
 गतेत्याह। पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभिगृणाति। धर्ता दिवो
 विभासि रजसः पृथिव्या इत्याह। शारदावेवास्मा ऋतू
 कल्पयति॥५१॥

दिवि देवेषु होत्रा यच्छेत्याह। होत्राभिरेवेमाँल्लोकान्त्सन्द-
 धाति। विश्वासां भुवां पतु इत्याह। हैमन्तिकावेवास्मा
 ऋतू कल्पयति। देवश्रूस्त्वं देव घर्म देवान्पाहीत्याह।
 शैशिरावेवास्मा ऋतू कल्पयति। तपोजां वाचमस्मे नियच्छ
 देवायुवमित्याह। या वै मेध्या वाक्। सा तपोजाः।
 तामेवावरुन्धे॥५२॥

गर्भो देवानामित्याह। गर्भो ह्येष देवानाम्। पिता

मंतीनामित्याह। प्रजा वै मृतयः। तासामेष एव पिता। यत्
प्रवर्ग्यः। तस्मादेवमाह। पतिः प्रजानामित्याह। पतिर्ह्येष
प्रजानाम्। मतिः कवीनामित्याह॥५३॥

मतिर्ह्येष कवीनाम्। सं देवो देवेन सवित्रा यतिष्ठ
स९ सूर्येणारुक्तेत्याह। अमुं चैवादित्यं प्रवर्ग्यं च
स९शास्ति। आयुर्दास्त्वमस्मभ्यं घर्म वर्चोदा असीत्याह।
आशिषमेवैतामाशास्ते। पिता नोऽसि पिता नो बोधेत्याह।
बोधयत्येवैनम्। न वै तेऽवकाशा भवन्ति। पत्न्यै दशमः।
नव् वै पुरुषे प्राणाः॥५४॥

नाभिर्दशमी। प्राणानेव यजमाने दधाति। अथो दशाक्षरा
विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमवरुन्धे। यज्ञस्य
शिरोऽच्छिद्यत। तद्देवा होत्राभिः प्रत्यदधुः। ऋत्विजोऽवेक्षन्ते।
एता वै होत्राः। होत्राभिरेव यज्ञस्य शिरः प्रतिदधाति॥५५॥

रुचितमवेक्षन्ते। रुचिताद्वै प्रजापतिः प्रजा असृजत।
प्रजाना९ सृष्ट्यै। रुचितमवेक्षन्ते। रुचिताद्वै पर्जन्यो
वर्षति। वर्षुकः पर्जन्यो भवति। सं प्रजा एधन्ते।
रुचितमवेक्षन्ते। रुचितं वै ब्रह्मवर्चसम्। ब्रह्मवर्चसिनो

भवन्ति॥५६॥

अ॒धी॒यन्तोऽवे॑क्षन्ते। सर्व॒मायु॑र्यन्ति। न पत्यवे॑क्षेत।
यत्पत्य॑वेक्षेत। प्रजा॑येत। प्र॒जां त्व॑स्यै निर्द॑हेत्। यन्नावे॑क्षेत।
न प्रजा॑येत। नास्यै॑ प्र॒जां निर्द॑हेत्। ति॒र॒स्कृत्य॑ यजु॑र्वाचयति।
प्रजा॑यते। नास्यै॑ प्र॒जां निर्द॑हति। त्वष्टी॑मती ते सपे॒येत्या॑ह।
सपा॒द्धि प्र॒जाः प्र॒जाय॑न्ते॥५७॥

ऋतवो हि शिरः सर्वपृष्ठे प्रवृणुक्त्यनिपद्यमानमित्याह गतेत्याह शारदावेवास्मां ऋतू कल्पयति
रुन्धे कवीनामित्याह प्राणाः प्रतिदधाति भवन्ति वाचयति चत्वारि च॥—————[६]

दे॒वस्य॑ त्वा सवि॒तुः प्र॑स॒व इति॑ रश॒नामाद॑त्ते प्रसू॑त्यै।
अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मित्या॑ह। अ॒श्विनौ हि दे॒वाना॑मध्व॒र्यू
आस्ता॑म्। पू॒ष्णो हस्ता॑भ्या॒मित्या॑ह यत्यै॑। आ॒ददे॑ऽदित्यै
रा॒स्नाऽसी॑त्या॑ह यजु॑ष्कृत्यै। इ॒ड ए॒ह्यदि॑त ए॒हि
स॒र॒स्व॒त्येही॑त्या॑ह। ए॒तानि॑ वा अ॒स्यै दे॒वना॑मानि॑।
दे॒वना॑मैरे॒वैना॑माह्व॑यति। असा॒वेह्य॑सा॒वेह्य॑सा॒वेही॑त्या॑ह।
ए॒तानि॑ वा अ॒स्यै मनु॑ष्यना॒मानि॑॥५८॥

म॒नु॒ष्य॒नामैरे॒वैना॑माह्व॑यति। षट्थ॑सम्पद्यन्ते। षड्वा ऋ॒तवः॑।
ऋ॒तुभि॑रे॒वैना॑माह्व॑यति। अ॒दित्या॑ उ॒ष्णीष॑म॒सीत्या॑ह।

यथायजुरेवैतत्। वायुरस्यैड इत्याह। वायुदेवत्यो वै वत्सः।
पूषा त्वोपावसृजत्वित्याह। पौष्णा वै देवतया पशवः॥५९॥

स्वयैवैनं देवतयोपावसृजति। अश्विभ्यां प्रदापयेत्याह।
अश्विनौ वै देवानां भिषजौ। ताभ्यामेवास्मै भेषजं करोति।
यस्ते स्तनः शशाय इत्याह। स्तौत्येवैनान्। उस्त्रं घर्मः
शिःषोस्त्रं घर्मं पाहि घर्माय शिःषेत्याह। यथा ब्रूयादमुष्मै
देहीति। तादृगेव तत्। बृहस्पतिस्त्वोप सीदत्वित्याह॥६०॥

ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवैनानमुपसीदति। दानवः स्थ
पेरव इत्याह। मेध्यानेवैनान्करोति। विष्वग्वृतो लोहितेनेत्याह
व्यावृत्त्यै। अश्विभ्यां पिन्वस्व सरस्वत्यै पिन्वस्व पूष्णे
पिन्वस्व बृहस्पतये पिन्वस्वेत्याह। एताभ्यो ह्येषा देवताभ्यः
पिन्वते। इन्द्राय पिन्वस्वेन्द्राय पिन्वस्वेत्याह। इन्द्रमेव
भागधेयेन समर्द्धयति। द्विरिन्द्रायेत्याह॥६१॥

तस्मादिन्द्रो देवतानां भूयिष्ठभाक्तमः। गायत्रोऽसि त्रैष्टुभोऽसि
जागृतमसीति शफोपयमानादत्ते। छन्दोभिरेवैनानादत्ते।
सहोर्जो भागेनोपमेहीत्याह। ऊर्ज एवैनं भागमकः।
अश्विनौ वा एतद्यज्ञस्य शिरः प्रतिदधतावब्रूताम्।

आ॒वा॒भ्या॑मे॒व पूर्वा॑भ्यां॒ वष॑ट्क्रियाता॒ इति॑ । इन्द्रा॑श्विना॒ मधु॑नः
सार॒घस्ये॑त्या॒ह । अ॒श्विभ्या॑मे॒व पूर्वा॑भ्यां॒ वष॑ट्करोति । अथो॑
अ॒श्विना॑वे॒व भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्द्धयति ॥ ६२ ॥

घ॒र्म पा॑त॒ वस॑वो॒ यज॑ता॒ वडि॑त्या॒ह । वसू॑ने॒व भा॑ग॒धेये॑न॒
सम॑र्द्धयति । यद्व॑षट्कुर्यात् । या॒तया॑माऽस्य॒ वष॑ट्कारः स्या॑त् । यन्न
व॑षट्कुर्यात् । रक्षा॑सि॒ यज्ञ॑ ह॒न्युः । वडि॑त्या॒ह । प॒रोक्ष॑मे॒व
व॑षट्करोति । नास्य॑ या॒तया॑मा॒ वष॑ट्कारो भव॑ति । न य॒ज्ञः
रक्षा॑सि घ्नन्ति ॥ ६३ ॥

स्वाहा॑ त्वा॒ सूर्य॑स्य॒ रश्म॑ये॒ वृष्टि॑वन॒ये जु॒होमी॑त्या॒ह । यो वा
अ॒स्य पु॒ण्यो र॒श्मिः । स वृष्टि॑वनिः । तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति ।
मधु॑ ह॒विर॒सीत्या॑ह । स्व॒दय॑त्ये॒वैनम् । सूर्य॑स्य॒ तप॑स्त॒पेत्या॑ह ।
य॒थाय॑जु॒रेवै॑तत् । द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑ त्वा॒ परि॑गृह्णामीत्या॒ह ।
द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑मे॒वैनं॑ परि॑गृह्णाति ॥ ६४ ॥

अ॒न्तरि॑क्षेण॒ त्वोप॑यच्छामीत्या॒ह । अ॒न्तरि॑क्षेणै॒वैनमु॑पयच्छति ।
न वा ए॒तं म॑नु॒ष्यो भ॑र्तुम॒र्हति॑ । दे॒वानां॑ त्वा पि॒तृणा॑मनु॒मतो॑
भ॑र्तुः श॒केय॑मि॒त्याह॑ । दे॒वैरे॒वैनं॑ पि॒तृभि॑रनु॒मत॑ आद॑त्ते । वि

वा ए॒नमे॒तद॑र्द्धयन्ति। यत्प॒श्चात्प्र॑वृज्यं पु॒रो जुह्व॑ति। तेजो॑ऽसि
तेजो॑ऽनु॒ प्रेही॑त्या॒ह। तेजं॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति। दि॒वि॒स्पृङ्गा
मा॑ हि॒५सी॒रन्त॑रि॒क्षस्पृ॑ङ्गा मा॑ हि॒५सीः॑ पृथि॒विस्पृ॑ङ्गा मा॑
हि॒५सी॒रित्या॑हाहि॒५सा॑यै॥६५॥

सु॒व॒रसि॑ सु॒व॒र्मे यच्छ॑ दि॒वं यच्छ॑ दि॒वो मा॑ पा॒हीत्या॑ह।
आ॒शिष॑मे॒वैता॑माशा॑स्ते। शि॒रो वा ए॒तद्य॑ज्ञस्य॑। यत्प्र॑वृ॒र्ग्यः।
आ॒त्मा वा॒युः। उ॒द्यत्य॑ वा॒तना॑मान्या॒ह। आ॒त्मन्ने॒व य॑ज्ञस्य॒
शि॒रः प्र॑ति॒दधा॑ति। अ॒न॒वान॑म्। प्रा॒णाना॒॑५ स॒न्तत्यै॑।
पश्चा॑ह॥६६॥

पा॒ङ्क्तो य॑ज्ञः। या॒वा॒ने॒व य॑ज्ञः। तस्य॒ शि॒रः प्र॑ति॒दधा॑ति। अ॒ग्नये॑
त्वा॒ वसु॑मते॒ स्वा॑हेत्या॒ह। अ॒सौ वा आ॑दि॒त्योऽग्नि॑र्वसु॑मान्।
तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। सो॒मा॒य त्वा रु॒द्रव॑ते॒ स्वा॑हेत्या॒ह।
च॒न्द्रमा॒ वै सो॒मो रु॒द्रवा॑न्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। वरु॑णाय
त्वाऽऽदि॒त्यव॑ते॒ स्वा॑हेत्या॒ह॥६७॥

अ॒प्सु वै वरु॑ण आ॒दि॒त्यवा॑न्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति।
बृ॒ह॒स्प॒तये॒ त्वा वि॒श्वदे॑व्यावते॒ स्वा॑हेत्या॒ह। ब्र॒ह्म वै
दे॒वानां॑ बृ॒ह॒स्प॒तिः। ब्र॒ह्मणै॒वैनं॑ जुहोति। स॒वि॒त्रे त्व॑र्भु॒मते॑

विभुमते॑ प्रभुमते॑ वाज॑वते॒ स्वाहेत्या॑ह। स॒व॒त्स॒रो वै
 स॒वि॒त॒र्भु॒मान् वि॒भु॒मान्प्र॑भुमान् वाज॑वान्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑
 जुहोति। य॒माय॒ त्वाऽङ्गि॑रस्वते पितृमते॒ स्वाहेत्या॑ह। प्रा॒णो
 वै य॒मोऽङ्गि॑रस्वान्पितृमान्॥६८॥

तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। ए॒ताभ्यं॑ ए॒वैनं॑ दे॒वता॑भ्यो जुहोति।
 द॒श स॒म्प॑द्यन्ते। द॒शाक्ष॑रा वि॒राट्। अ॒न्नं वि॒राट्।
 वि॒राजै॑वान्नाद्यमव॑रुन्धे। रौहि॑णाभ्यां॒ वै दे॒वाः सु॑व॒र्गं
 लो॒कमा॑यन्। तद्रौ॑हिण्यो रौहि॑ण॒त्वम्। यद्रौ॑हिणौ भव॑तः।
 रौहि॑णाभ्यामे॒व तद्य॑ज॒मानः॑ सुव॒र्गं लो॒कमे॑ति। अ॒ह॒र्ज्योतिः॑
 के॒तुना॑ जुष॒ताꣳ सु॒ज्यो॒ति॒र्ज्योति॑षाꣳ स्वाहा रात्रि॒र्ज्योतिः॑
 के॒तुना॑ जुष॒ताꣳ सु॒ज्यो॒ति॒र्ज्योति॑षाꣳ स्वाहेत्या॑ह।
 आ॒दि॒त्यमे॒व तद॑मुष्मि॑ल्लोकेऽह्ना॑ प॒रस्ता॑द्वा॒धार। रात्रि॑या
 अ॒वस्ता॑त्। तस्मा॑द॒सावा॑दि॒त्योऽमुष्मि॑ल्लोकेऽहो॒रात्रा॑भ्यां
 धृ॒तः॥६९॥

मनुष्यनामानि पशवः सीदत्वित्याहेन्द्रायेत्याहार्द्धयति घ्नन्ति गृह्णात्यहिꣳसायै पञ्चाऽहादित्यवन्ते
 स्वाहेत्याह पितृमानेति चत्वारि च॥

[७]

विश्वा॒ आशा॑ दक्षिण॒सदि॒त्याह॑। वि॒श्वाने॒व दे॒वान्प्री॑णाति।

अथो॒ दुरि॑ष्ट्या ए॒वैनं॑ पाति। विश्वा॑ दे॒वान॑याडि॒हेत्या॑ह।
 विश्वा॑ने॒व दे॒वान्भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्द्धयति। स्वाहा॑कृतस्य घ॒र्मस्य॑
 मधोः॑ पिबतमश्वि॒नेत्या॑ह। अ॒श्विना॑वे॒व भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्द्धयति।
 स्वाहा॑ऽग्नये॑ य॒ज्ञिया॑य॒ शं यजु॑र्भिरि॒त्याह॑। अ॒भ्ये॑वैनं॑ घारयति।
 अथो॒ ह॒विरे॒वाकः॑॥ ७०॥

अ॒श्विना॑ घ॒र्म पा॑त॒ः हा॑र्दि॒वान॑महर्दि॒वाभि॑रू॒तिभि॑रि॒त्याह॑।
 अ॒श्विना॑वे॒व भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्द्धयति। अनु॑ वां द्यावा॑पृथि॒वी
 म॑सा॒तामि॒त्याहा॑नु॒मत्यै॑। स्वाहे॑न्द्रा॒य स्वाहे॑न्द्रा॒वडि॒त्याह॑।
 इन्द्रा॑य॒ हि पु॒रो हू॒यते॑। आ॒श्राव्या॑ह घ॒र्मस्य॑ य॒जेति॑।
 वष॑ट्कृते जुहोति। रक्ष॑साम॒पह॑त्यै। अनु॑यजति स्व॒गाकृ॑त्यै।
 घ॒र्मम॑पातमश्वि॒नेत्या॑ह॥ ७१॥

पूर्व॑मे॒वोदि॒तम्। उत्त॑रेणा॒भिगृ॑णाति। अनु॑ वां द्यावा॑पृथि॒वी
 अ॑म॒साता॒मि॒त्याहा॑नु॒मत्यै॑। तं प्रा॒व्यं यथा॑व॒ण्णमो॑ दि॒वे
 नमः॑ पृथि॒व्या इ॒त्याह॑। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्। दि॒विधा॑ इ॒मं य॒ज्ञं
 य॒ज्ञमि॑मं दि॒विधा॑ इ॒त्याह॑। सु॒वर्ग॑मे॒वैनं॑ लो॒कं ग॑मयति। दि॒वं
 गच्छा॑न्तरि॒क्षं गच्छ॑ पृथि॒वीं ग॒च्छेत्या॑ह। ए॒ष्वे॒वैनं॑ लो॒केषु॑
 प्रति॑ष्ठापयति। पञ्च॑ प्र॒दिशो॑ ग॒च्छेत्या॑ह॥ ७२॥

दिक्ष्वैवैनं प्रतिष्ठापयति। देवान्धर्मपान्नाच्छ पितृन्धर्मपान्नाच्छे-
त्याह। उभयैष्वेनं प्रतिष्ठापयति। यत्पिन्वते। वर्षुकः
पर्जन्यो भवति। तस्मात्पिन्वमानः पुण्यः। यत्प्राङ्पिन्वते।
तद्देवानाम्। यदक्षिणा। तत्पितृणाम्॥ ७३॥

यत्प्रत्यक्। तन्मनुष्याणाम्। यदुदङ्। तद्बुद्धाणाम्।
प्राञ्चमुदञ्चं पिन्वयति। देवत्राकः। अथो खलु। सर्वा
अनु दिशः पिन्वयति। सर्वा दिशः समेधन्ते। अन्तःपरिधि
पिन्वयति॥ ७४॥

तेजसोऽस्कन्दाय। इषे पीपिहूर्जे पीपिहीत्याह।
इषमेवोर्जं यजमाने दधाति। यजमानाय पीपिहीत्याह।
यजमानायैवैतामाशिषमाशास्ते। मह्यं ज्यैष्ठ्याय पीपिहीत्याह।
आत्मन एवैतामाशिषमाशास्ते। त्विष्यै त्वा द्युम्नाय त्वेन्द्रियाय
त्वा भूत्यै त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्। धर्मासि सुधर्मा मे
न्यस्मे ब्रह्माणि धारयेत्याह॥ ७५॥

ब्रह्मन्नेवैनं प्रतिष्ठापयति। नेत्वा वातः स्कन्दयादिति
यद्यभिचरेत्। अमुष्यं त्वा प्राणे सादयाम्यमुना सह निरर्थं
गच्छेति ब्रूयाद्यं द्विष्यात्। यमेव द्वेष्टि। तेनैनं सह निरर्थं

गमयति। पूष्णे शरसे स्वाहेत्याह। या एव देवता हुतभागाः।
ताभ्य एवैनं जुहोति। गावभ्यः स्वाहेत्याह। या एवान्तरिक्षे
वाचः॥ ७६॥

ताभ्य एवैनं जुहोति। प्रतिरेभ्यः स्वाहेत्याह। प्राणा वै
देवाः प्रतिराः। तेभ्य एवैनं जुहोति। द्यावापृथिवीभ्यां
स्वाहेत्याह। द्यावापृथिवीभ्यामेवैनं जुहोति। पितृभ्यो
घर्मपेभ्यः स्वाहेत्याह। ये वै यज्वानः। ते पितरो घर्मपाः।
तेभ्य एवैनं जुहोति॥ ७७॥

रुद्राय रुद्रहोत्रे स्वाहेत्याह। रुद्रमेव भागधेयेन समर्द्धयति।
सर्वतः समनक्ति। सर्वत एव रुद्रं निरवदयते। उदञ्चं
निरस्यति। एषा वै रुद्रस्य दिक्। स्वायामेव दिशि रुद्रं
निरवदयते। अप उपस्पृशति मेध्यत्वाय। नान्वीक्षेत।
यदन्वीक्षेत॥ ७८॥

चक्षुरस्य प्रमायुकं स्यात्। तस्मान्नान्वीक्ष्यः। अपीपरो
माऽहो रात्रियै मा पाह्येषा ते अग्ने समित्तया समिध्यस्वायुर्मे
दा वर्चसा माऽऽञ्जीरित्याह। आयुरेवास्मिन्वर्चो दधाति।
अपीपरो मा रात्रिया अहो मा पाह्येषा ते अग्ने

स॒मि॒त्तया॒ समि॑ध्य॒स्वाऽऽयु॑र्मे दा॒ वर्च॑सा माऽऽञ्जी॒रित्या॑ह।
 आयु॑रे॒वास्मि॒न्वर्चो॑ दधाति। अ॒ग्निज्यो॑ति॒ज्योति॑र॒ग्निः
 स्वाहा॒ सूर्यो॑ ज्योति॒ज्योतिः॑ सूर्यः॒ स्वाहे॑त्या॒ह।
 य॒था॒य॒जुरे॒वैतत्। ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। हो॒त॒व्यम॒ग्निहो॒त्रा(३)न
 हो॒त॒व्या(३)मि॒ति॥ ७९॥

यद्य॒जुषा॑ जुहुयात्। अय॑थापूर्वमाहु॑ती जुहुयात्। यन्न
 जुहुयात्। अ॒ग्निः परा॑भवेत्। भूः स्वाहे॑त्ये॒व हो॒त॒व्यम्।
 य॒था॒पूर्वमाहु॑ती जुहोति। ना॒ग्निः परा॑भवति। हु॒तः ह॒विर्मधु॑
 ह॒विरि॑त्या॒ह। स्व॒दय॑त्ये॒वैनम्। इन्द्र॑तमे॒ऽग्रावि॑त्या॒ह॥ ८०॥

प्रा॒णो वा इन्द्र॑तमो॒ऽग्निः। प्रा॒ण ए॒वैन॑मिन्द्र॑तमे॒ऽग्नौ जु॑होति।
 पि॒ता नो॑ऽसि मा॒ मां हि॑ःसी॒रित्या॒हाहि॑ःसायै। अ॒श्याम॑
 ते दे॒व घ॑र्म मधु॑मतो॒ वाज॑वतः पि॒तुम॑त् इत्या॒ह।
 आ॒शिष॑मे॒वैता॑माशा॒स्ते। स्व॒धा॒विनो॑ऽशी॒महि॑ त्वा॒ मा मां
 हि॑ःसी॒रित्या॒हाहि॑ःसायै। तेज॑सा॒ वा ए॒ते व्य॑ध्यन्ते। ये
 प्र॒व॒र्ग्येण॑ चर॑न्ति। प्राश्न॑न्ति। तेज॑ ए॒वात्म॑न्दध॑ते॥ ८१॥

सं॒व॒त्सरं॑ न मा॒ः सम॑श्जीयात्। न रा॒मामु॑पेयात्। न मृ॒न्मये॑न
 पि॒बेत्। नास्य॑ रा॒म उच्छि॑ष्टं पि॒बेत्। तेज॑ ए॒व तत्स॑ऽश्य॑ति।

दे॒वा॒सु॒राः सं॒य॑त्ता आ॒सन्। ते दे॒वा वि॒ज॒य॒मु॒प॒य॑न्तः। वि॒भ्राजि॑
सौ॒र्ये ब्र॒ह्म॒स॒न्त्य॑दधत। यत्किं च॑ दि॒वाकी॒र्त्यम्। तदे॒तेनै॒व
व्र॒तेना॑गोपायत्। तस्मा॑दे॒तद्वृ॒तं चा॒र्यम्। तेज॑सो गोपी॒थाय॑।
तस्मा॑दे॒तानि॒ यजू॑ँषि वि॒भ्राजः॑ सौ॒र्यस्ये॒त्याहुः॑। स्वाहा॑ त्वा
सू॒र्यस्य॑ र॒श्मिभ्य॑ इति॑ प्रा॒तः स॑ँसा॒दय॑ति। स्वाहा॑ त्वा
नक्ष॑त्रेभ्य॒ इति॑ सा॒यम्। ए॒ता वा ए॒तस्य॑ दे॒वताः॑। ताभि॑रे॒वैन॑ँ
सम॑र्द्धयति॥८२॥

अ॒र॒श्मिने॒त्याह॑ प्र॒दिशो॑ ग॒च्छे॒त्याह॑ पि॒तृणा॑म॒न्तःप॑रि॒धि पि॑न्वयति धा॒रये॒त्याह॑ वाचो॑ घ॒र्मपा॑स्तेभ्यं
ए॒वैन॑ जु॒होत्य॑न्वी॒क्षेत॑ होत॒व्या(३)मि॒त्य॒ग्नावि॒त्याह॑ दधतेऽगोपायत्सप्त च॥ [८]

घ॒र्म या ते॑ दि॒वि शु॒गिति॑ ति॒स्र आहु॑तीर्जुहोति।
छ॒न्दो॑भिरे॒वास्यै॒भ्यो लो॒केभ्यः॑ शुच॒मव॑ यजते। इ॒यत्य॑ग्रे
जुहोति। अथे॒यत्यथे॑यति। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। अ॒नु
नोऽद्या॑नु॒मति॑रि॒त्या॒हानु॑मत्यै। दि॒वस्त्वा॑ पर॒स्पाया॑
इत्या॑ह। दि॒व ए॒वेमाँल्लो॒कान्दा॑धार। ब्र॒ह्मण॑स्त्वा पर॒स्पाया॑
इत्या॑ह॥८३॥

ए॒ष्वेव॑ लो॒केषु॑ प्र॒जा दा॑धार। प्रा॒णस्य॑ त्वा पर॒स्पाया॑
इत्या॑ह। प्र॒जास्वे॒व प्रा॒णान्दा॑धार। शिरो॒ वा ए॒तद्य॑ज्ञस्य॑।

यत्प्रवर्ग्यः। अ॒सौ खलु॒ वा आ॑दि॒त्यः प्र॑वर्ग्यः। तं यद्वक्षि॑णा
प्र॒त्यश्च॒मुद॑श्चमु॒द्वासये॑त्। जि॒ह्वं य॒ज्ञस्य॒ शिरो॑ हरेत्।
प्राश्च॒मुद्वास॑यति। पु॒रस्ता॑दे॒व य॒ज्ञस्य॒ शिरः॒ प्रति॑दधाति॥८४॥

प्राश्च॒मुद्वास॑यति। तस्मा॑द॒सावा॑दि॒त्यः पु॒रस्ता॑दुदे॒ति।
श॒फोप॒यमा॑न्ध॒वित्रा॑णि धृ॒ष्टी इ॒त्यन्व॑वहरन्ति। सा॒त्मा न॑मे॒वैन॑
सत॑नुं करोति। सा॒त्मा ऽमु॒ष्मिँल्लो॒के भ॑वति। य ए॒वं वेद॑।
औदु॑म्बराणि भवन्ति। ऊ॒र्वा उ॑दु॒म्बरः। ऊ॒र्जमे॒वावरु॑न्धे।
व॒र्त्मना॒ वा अ॒न्वित्य॑॥८५॥

य॒ज्ञः रक्षा॑सि जिघा॑सन्ति। साम्ना॑ प्र॒स्तोता॑ ऽन्ववैति।
साम॒ वै र॑क्षो॒हा। रक्ष॑साम॒पह॑त्यै। त्रि॒र्निध॑नमु॒पैति॑। त्रयं॑ इ॒मे
लो॒काः। ए॒भ्य ए॒व लो॒केभ्यो॒ रक्षा॑ ऽस्य॒पह॑न्ति। पु॒रुषः॑ पु॒रुषो॑
नि॒धन॑मु॒पैति॑। पु॒रुषः॑ पु॒रुषो॑ हि र॑क्ष॒स्वी। रक्ष॑साम॒पह॑त्यै॥८६॥

यत्पृ॑थि॒व्यामु॑द्वासये॑त्। पृ॒थि॒वीः शु॒चा ऽर्प॑येत्। यद॒प्सु। अ॒पः
शु॒चा र्प॑येत्। यदोष॑धीषु। ओष॑धीः शु॒चा ऽर्प॑येत्। यद्वन॑स्प॒र्तिषु॑।
व॒नस्प॑र्ती॒च्छु॒चा र्प॑येत्। हि॒र॒ण्यं नि॒धायो॑द्वासयति। अ॒मृतं॑ वै
हि॒र॒ण्यम्॥८७॥

अमृतं एवैनं प्रतिष्ठापयति। वल्गुरसि शं युधाया इति
 त्रिः परिषिञ्चन्येति। त्रिवृद्धा अग्निः। यावानेवाग्निः।
 तस्य शुचं शमयति। त्रिः पुनः पर्येति। षट्थसम्पद्यन्ते।
 षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवास्य शुचं शमयति। चतुः
 सक्तिर्नाभिर्ऋतस्येत्याह॥८८॥

इयं वा ऋतम्। तस्या एष एव नाभिः। यत् प्रवर्ग्यः।
 तस्मादेवमाह। सदो विश्वायुरित्याह। सदो हीयम्। अप द्वेषो
 अप ह्वर इत्याह भ्रातृव्यापनुत्यै। घर्मेतत्तेऽन्नमेतत्पुरीषमिति
 दध्ना मधुमिश्रेण पूरयति। ऊर्वा अन्नाद्यं दधि।
 ऊर्जैवैनमन्नाद्येन समर्द्धयति॥८९॥

अनशनायुको भवति। य एवं वेद। रन्तिर्नामांसि दिव्यो गन्धर्व
 इत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानं रन्ति बन्धुतां व्याचष्टे।
 समहमायुषा सं प्राणेनेत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते। व्यसौ
 योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्याह। अभिचार एवास्यैषः।
 अचिक्रदद्वृषा हरिरित्याह। वृषा ह्येषः॥९०॥

वृषा हरिः। महान्मित्रो न दर्शत इत्याह। स्तौत्येवैनमेतत्।
 चिदसि समुद्रयोनिरित्याह। स्वामेवैनं योनिं गमयति।

नमस्ते अस्तु मा मां हिंसीरित्याहाहिंसायै। विश्वावसुं
सोम गन्धर्वमित्याह। यदेवास्यं क्रियमाणस्यान्तर्यन्ति।
तदेवास्यैतेनाप्याययति। विश्वावसुरभि तन्नो गृणात्वित्याह॥११॥

पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभि गृणाति। धियो हिन्वानो धिय इन्नो
अव्यादित्याह। ऋतूनेवास्मै कल्पयति। प्राऽऽसां गन्धर्वो
अमृतानि वोचदित्याह। प्राणा वा अमृताः। प्राणानेवास्मै
कल्पयति। एतत्त्वं देव घर्म देवो देवानुपागा इत्याह। देवो
ह्येष सं देवानुपैति। इदमहं मनुष्यो मनुष्यानित्याह॥१२॥

मनुष्यो हि। एष सन्मनुष्यानुपैति। ईश्वरो वै
प्रवर्ग्यमुद्वासयन्। प्रजां पशून्त्सोमपीथमनुद्वासः सोमं
पीथानुमेहि। सह प्रजया सह रायस्पोषेणेत्याह। प्रजामेव
पशून्त्सोमपीथमात्मन्धत्ते। सुमित्रा न आप ओषधयः
सन्त्वित्याह। आशिषमेवैतामाशांस्ते। दुर्मित्रास्तस्मै
भूयासुर्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्याह।
अभिचार एवास्यैषः। प्र वा एषोऽस्माल्लोकाच्च्यवते। यः
प्रवर्ग्यमुद्वासयति। उदुत्यं चित्रमिति सौरीभ्यामृग्भ्यां पुनरेत्य

गार्हपत्ये जुहोति। अयं वै लोको गार्हपत्यः। अस्मिन्नेव
लोके प्रतितिष्ठति। असौ खलु वा आदित्यः सुवर्गो लोकः।
यत्सौरी भवतः। तेनैव सुवर्गाल्लोकान्नैति॥१३॥

ब्रह्मणस्त्वा परस्पाया इत्याह दधात्यन्वित्यं रक्षस्वी रक्षसामपंहत्यै वै हिरण्यमाहार्द्धयति ह्येष
गृणात्वित्याह मनुष्यानित्याहास्यैषोऽष्टौ च॥—————[९]

प्रजापतिं वै देवाः शुक्रं पयोऽदुहन्। तदेभ्यो न व्यभवत्।
तदग्निर्व्यकरोत्। तानि शुक्रियाणि सामान्यभवन्। तेषां
यो रसोऽत्यक्षरत्। तानि शुक्रयजूंष्यभवन्। शुक्रियाणां
वा एतानि शुक्रियाणि। सामपयसं वा एतयोरन्यत्।
देवानामन्यत्पयः। यद्गोः पयः॥१४॥

तत्साम्नः पयः। यदजायै पयः। तद्देवानां पयः।
तस्माद्यत्रैतैर्यजुर्भिश्चरन्ति। तत्पयसा चरन्ति। प्रजापतिमेव
तत्पयसाऽन्नाद्येन समर्द्धयन्ति। एष ह त्वै साक्षात्प्रवर्ग्यं
भक्षयति। यस्यैवं विदुषः प्रवर्ग्यः प्रवृज्यते। उत्तरवेद्यामुद्वास-
येत्तेजस्कामस्य। तेजो वा उत्तरवेदिः॥१५॥

तेजः प्रवर्ग्यः। तेजसैव तेजः समर्द्धयति। उत्तरवेद्यामुद्वासये-
दन्नकामस्य। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः।

मुखमुत्तरवेदिः। शीर्ष्णेव मुखं सन्ध्यात्यन्नाद्याय।
अन्नाद एव भवति। यत्र खलु वा एतमुद्वासितं वयांसि
पर्यासते। परि वै तां समां प्रजा वयांस्यसते॥९६॥

तस्मादुत्तरवेद्यामेवोद्वासयेत्। प्रजानां गोपीथाय। पुरो
वा पश्चाद्वोद्वासयेत्। पुरस्ताद्वा एतज्ज्योतिरुदेति।
तत्पश्चान्निम्रोचति। स्वामेवैनं योनिमनूद्वासयति। अपां
मध्य उद्वासयेत्। अपां वा एतन्मध्याज्ज्योतिरजायत।
ज्योतिः प्रवर्ग्यः। स्वयैवैनं योनौ प्रतिष्ठापयति॥९७॥

यं द्विष्यात्। यत्र स स्यात्। तस्यां दिश्युद्वासयेत्। एष
वा अग्निर्वैश्वानरः। यत्प्रवर्ग्यः। अग्निनैवैनं वैश्वानरेणाभि
प्रवर्तयति। औदुम्बर्यां शाखायामुद्वासयेत्। ऊर्वा
उदुम्बरः। अन्नं प्राणः। शुग्धर्मः॥९८॥

इदमहममुष्यामुष्यायणस्य शुचा प्राणमपि दहामीत्याह।
शुचैवास्य प्राणमपि दहति। ताजगार्तिमाच्छति। यत्र
दर्भा उपदीकसन्तताः स्युः। तदुद्वासयेद्वृष्टिकामस्य। एता
वा अपामनूज्झावर्यो नाम। यद्दर्भाः। असौ खलु वा
आदित्य इतो वृष्टिमुदीरयति। असावेवास्मा आदित्यो वृष्टिं

नियच्छति। ता आपो नियता धन्वना यन्ति॥११॥

गोः पयं उत्तरवेदिंरांसते स्थापयति घर्मो यन्ति॥—————[१०]

प्रजापतिः सम्भ्रियमाणः। सम्राट्सम्भृतः। घर्मः प्रवृक्तः।
महावीर उद्भासितः। असौ खलु वावैष आदित्यः। यत्प्रवर्ग्यः।
स एतानि नामान्यकुरुत। य एवं वेद। विदुरेनं नाम्ना।
ब्रह्मवादिनो वदन्ति॥१००॥

यो वै वसीयाँसं यथानाममुपचरति। पुण्यातिं वै स तस्मै
कामयते। पुण्यातिमस्मै कामयन्ते। य एवं वेद। तस्मादेवं
विद्वान्। घर्म इति दिवाऽऽचक्षीत। सम्राडिति नक्तम्। एते
वा एतस्य प्रिये तनुवौ। एते अस्य प्रिये नामनी। प्रिययैवैनं
तनुवौ॥१०१॥

प्रियेण नाम्ना समर्द्धयति। कीर्तिरस्य पूर्वागच्छति
जनतामायतः। गायत्री देवेभ्योऽपाक्रामत्। तां देवाः
प्रवर्ग्येणैवानु व्यभवन्। प्रवर्ग्येणाप्नुवन्। यच्चतुर्विंशतिकृत्वः
प्रवर्ग्यं प्रवृणक्ति। गायत्रीमेव तदनु विभवति। गायत्रीमाप्नोति।
पूर्वाऽस्य जनं यतः कीर्तिर्गच्छति। वैश्वदेवः सँसन्नः॥१०२॥
वसंवः प्रवृक्तः। सोमोऽभिकीर्यमाणः। आश्विनः

पयस्यानीयमाने। मारुतः कथन्। पौष्ण उदन्तः।
सारस्वतो विष्यन्दमानः। मैत्रः शरो गृहीतः। तेज उद्यतः।
वायुर्हियमाणः। प्रजापतिरहूयमानो वाग्धुतः॥१०३॥

असौ खलु वावैष आदित्यः। यत्प्रवर्ग्यः। स एतानि
नामान्यकुरुत। य एवं वेद। विदुरेनं नाम्ना। ब्रह्मवादिनो
वदन्ति। यन्मृन्मयमाहुतिं नाश्नुतेऽथ। कस्मादिषोऽश्नुत
इति। वागेष इति ब्रूयात्। वाच्येव वाचं दधाति॥१०४॥

तस्मादश्नुते। प्रजापतिर्वा एष द्वादशधा विहितः।
यत्प्रवर्ग्यः। यत्प्रागवकाशेभ्यः। तेन प्रजा असृजत।
अवकाशैर्देवासुरानसृजत। यदूर्ध्वमवकाशेभ्यः। तेनान्नम-
सृजत। अन्नं प्रजापतिः। प्रजापतिर्वावैषः॥१०५॥

वदन्ति तनुवा सॄसंज्ञो हूयमानो वाग्धुतो दधात्येषः॥ [११]

सविता भूत्वा प्रथमेऽहन्प्रवृज्यते। तेन कामा॑ एति।
यद्वितीयेऽहन्प्रवृज्यते। अग्निर्भूत्वा देवानेति। यत्तृतीयेऽहन्प्र-
वृज्यते। वायुर्भूत्वा प्राणानेति। यच्चतुर्थेऽहन्प्रवृज्यते।
आदित्यो भूत्वा रश्मीनेति। यत्पञ्चमेऽहन्प्रवृज्यते। चन्द्रमा
भूत्वा नक्षत्राण्येति॥१०६॥

यत्षष्ठेऽहं॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। ऋ॒तुर्भू॒त्वा सं॑वत्स॒रमे॑ति। यत्सप्त॑मेऽहं॑न्प्र-
वृ॒ज्यते॑। धा॒ता भू॒त्वा श॑क्क॒रीमे॑ति। यदष्ट॑मेऽहं॑न्प्रवृ॒ज्यते॑।
बृह॑स्पति॒र्भूत्वा गा॑य॒त्रीमे॑ति। यन्न॑वमेऽहं॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। मि॒त्रो
भू॒त्वा त्रि॒वृतं॑ इ॒माँल्लो॒काने॑ति। यद॑शमेऽहं॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। वरु॑णो
भू॒त्वा वि॒राज॑मेति॥१०७॥

यदे॑काद॒शेऽहं॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। इन्द्रो॑ भू॒त्वा त्रि॒ष्टुभ॑मेति।
यद्वा॑द॒शेऽहं॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। सोमो॑ भू॒त्वा सु॒त्यामे॑ति।
यत्पु॑रस्ता॒दुप॒सदा॑ प्रवृ॒ज्यते॑। तस्मा॑दि॒तः परा॑ङ्मूँल्लो॒काङ्-
स्तप॑न्नेति। यदु॒परि॑ष्टादुप॒सदा॑ प्रवृ॒ज्यते॑। तस्मा॑द॒मुतो॒र्वा-
ङ्मूँल्लो॒काङ्स्तप॑न्नेति। य ए॒वं वेद॑। ऐ॒व त॑पति॥१०८॥

नक्षत्राण्येति विराजमेति तपति॥ [१२]

ॐ शं न॒स्तन्नो॒ मा हा॑सीत्॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥ षष्ठः प्रश्नः ॥

ॐ सन्त्वा॑ सि॒ञ्चामि॒ यजुषा॑ प्र॒जामायु॑र्धनं च॥ ॐ शान्तिः॒
शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

प॒रे॒युवा॑ꣳसं प्र॒वतो॑ म॒हीरनु॑ ब॒हुभ्यः॒ पन्था॑मनपस्पशानम्।
वै॒व॒स्व॒तꣳ स॒ङ्गम॑नं जना॑नां य॒मꣳ राजा॑नꣳ ह॒विषा॑
दुवस्यत। इ॒दं त्वा॒ वस्त्रं॑ प्रथ॑मन्वाग॒न्नपै॑तदूह॒ यदि॒हाबि॑भः
पु॒रा। इ॒ष्टा॒पूर्त॑मनु॒ सम्प॑श्य॒ दक्षि॑णां॒ यथा॑ ते द॒त्तं ब॑हुधा
विब॑न्धुषु। इ॒मौ यु॑नज्मि ते व॒ह्नी अ॑सुनी॒थाय॑ वो॒ढवै॑।
याभ्या॑ य॒मस्य॒ सादे॑नꣳ सु॒कृतां॑ चापि॑ गच्छ॒तात्। पू॒षा
त्वे॒तश्चा॑वयतु प्रवि॒द्वानन॑ष्टपशु॒र्भुवन॑स्य गो॒पाः। स त्वै॒तेभ्यः॒
परि॑ददात्पि॒तृभ्यो॒ऽग्नि॑र्दे॒वेभ्यः॒ सुवि॑दत्रै॒भ्यः। पू॒षेमा॑ आशा॒
अनु॑वेद॒ सर्वाः॒ सो अ॒स्माꣳ अ॒भय॑तमेन नेषत्। स्व॒स्ति॒दा
अ॒घृणिः॒ सर्व॑वी॒रोऽप्र॑युच्छन्पु॒र ए॑तु प्रवि॒द्वान्॥१॥

आयु॑र्वि॒श्वायुः॒ परि॑पासति त्वा पू॒षा त्वा॑ पातु प्रप॑थे पु॒रस्ता॑त्।
यत्रा॑स॒ते सु॒कृतो॑ यत्र॒ ते य॒युस्तत्र॑ त्वा दे॒वः स॑वि॒ता द॑धातु।
भुवन॑स्य पत इ॒दꣳ ह॒विः। अ॒ग्नये॑ रयि॒मते॒ स्वाहा॑। पु॒रुष॑स्य
सया॑वर्यपेद॒घानि॑ मृज्महे। यथा॑ नो अत्र॒ नाप॑रः पु॒रा ज॒रस॒

आयन्ति। पुरुषस्य सयावरि वि ते प्राणमसि स्रसम्। शरीरेण
महीमिहि स्वधयेहि पितृनुप प्रजयाऽस्मानिहावह। मैवं माऽ
स्ता प्रियेऽहं देवी सती पितृलोकं यदैषि। विश्ववारा नभसा
संव्ययन्त्युभौ नो लोकौ पयसाऽभ्याववृत्स्व॥२॥

इयं नारी पतिलोकं वृणाना निपद्यत उप त्वा मर्त्य
प्रेतम्। विश्वं पुराणमनु पालयन्ती तस्यै प्रजां द्रविणं चेह
धेहि। उदीर्ष्व नार्यभि जीवलोकमितासुमेतमुपशेष एहि।
हस्तग्राभस्य दिधिषोस्त्वमेतत्पत्युर्जनित्वमभि सम्बभूव।
सुवर्णं हस्तादाददाना मृतस्य श्रियै ब्रह्मणे तेजसे बलाय।
अत्रैव त्वमिह वयं सुशेवा विश्वाः स्पृधो अभिमातीर्जयेम।
धनुरहस्तादाददाना मृतस्य श्रियै क्षत्रायौजसे बलाय। अत्रैव
त्वमिह वयं सुशेवा विश्वाः स्पृधो अभिमातीर्जयेम। मणिं
हस्तादाददाना मृतस्य श्रियै विशे पुष्ट्यै बलाय। अत्रैव
त्वमिह वयं सुशेवा विश्वाः स्पृधो अभिमातीर्जयेम॥३॥

इममग्रे चमसं मा विजीह्वरः प्रियो देवानामुत सोम्यानाम्।
एष यश्चमसो देवपानस्तस्मिन्देवा अमृता मादयन्ताम्।
अग्नेर्वर्म परि गोभिर्व्ययस्व सं प्रोर्णुष्व मेदसा पीवसा

च। नेत्वा धृष्णुर्हरसा जर्हृषाणो दधद्विधक्ष्यन्पर्यङ्ग्याते।
 मैनमग्ने विदहो माऽभिषोचो माऽस्य त्वचं चिक्षिपो
 मा शरीरम्। यदा शृतं कुरवो जातवेदोऽथैमेनं
 प्रहिणुतात्पितृभ्यः। शृतं यदा कुरसि जातवेदोऽथैमेनं
 परिदत्तात्पितृभ्यः। यदा गच्छात्यसुनीतिमेतामथा देवानां
 वशनीर्भवाति। सूर्यं ते चक्षुर्गच्छतु वातमात्मा द्यां च
 गच्छ पृथिवीं च धर्मणा। अपो वां गच्छ यदि तत्र ते
 हितमोषधीषु प्रतितिष्ठा शरीरैः। अजो भागस्तपसा तं
 तपस्व तं ते शोचिस्तपतु तं ते अर्चिः। यास्ते शिवास्तनुवो
 जातवेदस्ताभिर्वहेम५ सुकृतां यत्र लोकाः। अयं वै
 त्वमस्मादधि त्वमेतदयं वै तदस्य योनिरसि। वैश्वानुरः पुत्रः
 पित्रे लोककृज्जातवेदो वहैम५ सुकृतां यत्र लोकाः॥४॥

विद्वानभ्याववृत्स्वाभिमांतीर्जयेम शरीरैश्चत्वारि च॥ [१]

य एतस्य पथो गोप्तारस्तेभ्यः स्वाहा य एतस्य पथो
 रक्षितारस्तेभ्यः स्वाहा य एतस्य पथोभिरक्षितारस्तेभ्यः
 स्वाहाऽऽख्यात्रे स्वाहाऽपाख्यात्रे स्वाहाऽभिलालपते
 स्वाहाऽपलालपते स्वाहाऽग्रये कर्मकृते स्वाहा यमत्र

नाधीमस्तस्मै स्वाहा॥ यस्तं इध्मं जुभरत्सिष्विदानो मूर्धानं
 वात तपते त्वाया। दिवो विश्वस्मात्सीमघायत उरुष्यः।
 अस्मात्त्वमधि जातोऽसि त्वदयं जायतां पुनः। अग्नये
 वैश्वानराय सुवर्गाय लोकाय स्वाहा॥५॥

य एतस्य त्वत्पञ्च॥ [२]

प्र केतुना बृहता भात्यग्निराविर्विश्वानि वृषभो रोरवीति।
 दिवश्चिदन्तादुप मामुदानडुपामुपस्थे महिषो ववर्ध। इदं
 त एकं पर ऊत एकं तृतीयेन ज्योतिषा संविशस्व।
 संवेशनस्तनुवै चारुरेधि प्रियो देवानां परमे सधस्थे।
 नाके सुपर्णमुप यत्पतन्तः हृदा वेनन्तो अभ्यचक्षत त्वा।
 हिरण्यपक्षं वरुणस्य दूतं यमस्य योनौ शकुनं भुरण्युम्।
 अतिद्रव सारमेयौ श्वानौ चतुरक्षौ शबलौ साधुना पथा।
 अथा पितृन्सुविदत्राः अपीहि यमेन ये सधमादं मदन्ति।
 यौ ते श्वानौ यमरक्षितारौ चतुरक्षौ पथिरक्षौ नृचक्षसा।
 ताभ्याः राजन्परि देह्येनः स्वस्ति चास्मा अनमीवं च
 धेहि॥६॥

उरुणसावसुतृपावुलुम्बलौ यमस्य दूतौ चरतो वशाः अनु।

तावस्मभ्यं दृशये सूर्याय पुनर्दत्ता वसुमद्येह भद्रम्। सोम
 एकैभ्यः पवते घृतमेक उपासते। येभ्यो मधु प्रधावति
 तांश्चिदेवापि गच्छतात्। ये युध्यन्ते प्रधनेषु शूरांसो ये
 तनुत्यजः। ये वा सहस्रदक्षिणास्तांश्चिदेवापि गच्छतात्।
 तपसा ये अनाधृष्यास्तपसा ये सुवर्गताः। तपो ये
 चक्रिरे महत्तांश्चिदेवापि गच्छतात्। अश्मन्वती रेवतीः
 सः रभध्वमुत्तिष्ठत् प्रतरता सखायः। अत्रा जहाम ये
 असन्नशेवाः शिवान् वयमभि वाजानुत्तरेम॥७॥

यद्वै देवस्य सवितुः पवित्रं सहस्रधारं विततमन्तरिक्षे।
 येनापुनादिन्द्रमनार्तमार्त्ये तेनाहं माः सर्वतनुं पुनामि। या
 राष्ट्रात्पन्नादप यन्ति शाखा अभिमृता नृपतिमिच्छमानाः।
 धातुस्ताः सर्वाः पवनेन पूताः प्रजयास्मान्नय्या वर्चसा
 सः सृजाथ। उद्वयं तमसस्परि पश्यन्तो ज्योतिरुत्तरम्।
 देवं देवत्रा सूर्यमगन्म ज्योतिरुत्तमम्। धाता पुनातु सविता
 पुनातु। अग्नेस्तेजसा सूर्यस्य वर्चसा॥८॥

धेह्युत्तरेमाष्टौ च॥

[३]

यन्ते अग्निममन्थाम वृषभायेव पक्तवे। इमन्तः शमयामसि

क्षीरेण चोदकेन च। यन्त्वमग्ने समदहस्त्वमु निर्वापया पुनः।
 क्याम्बूरत्र जायतां पाकदूर्वा व्यल्कशा। शीतिके शीतिकावति
 ह्लादुके ह्लादुकावति। मण्डूक्या सुसङ्गमयेमः स्वग्निः शमय।
 शं ते धन्वन्या आपः शमु ते सन्त्वनूक्याः। शं ते समुद्रिया
 आपः शमु ते सन्तु वर्ष्याः। शं ते स्रवन्तीस्तनुवे शमु ते सन्तु
 कूप्याः। शन्ते नीहारो वर्षतु शमु पृष्ठाऽवशीयताम्॥९॥

अव सृज पुनरग्ने पितृभ्यो यस्त आहुतश्चरति स्वधाभिः।
 आयुर्वसान उप यातु शेषः सङ्गच्छतां तनुवा जातवेदः।
 सङ्गच्छस्व पितृभिः सः स्वधाभिः समिष्टापूर्तेन परमे
 व्योमन्। यत्र भूम्यै वृणसे तत्र गच्छ तत्र त्वा देवः
 संविता दधातु। यत्ते कृष्णः शकुन आतुतोद पिपीलः
 सर्प उत वा श्वापदः। अग्निष्टद्विश्वादनृणं कृणोतु सोमश्च
 यो ब्राह्मणमाविवेश। उत्तिष्ठातस्तनुवः सम्भरस्व मेह
 गात्रमवहा मा शरीरम्। यत्र भूम्यै वृणसे तत्र गच्छ तत्र
 त्वा देवः संविता दधातु। इदं त एकं पर ऊत एकं
 तृतीयेन ज्योतिषा संविशस्व। संवेशनस्तनुवै चारुरेधि
 प्रियो देवानां परमे सधस्थे। उत्तिष्ठ प्रेहि प्रद्रवौकः कृणुष्व

पर॒मे व्यो॑मन्। य॒मेन॒ त्वं य॒म्यां संवि॑दानोत्त॒मं नाक॑मधि
 रोहे॑मम्। अश्म॑न्वती रेवती॒र्यद्वै दे॒वस्य॑ सवि॒तुः प॒वित्रं॑ या
 रा॒ष्ट्रात्प॒न्नादु॒द्वयं॑ तम॑स॒स्परि॑ धा॒ता पु॑नातु। अ॒स्मात्त्वमधि॑
 जा॒तोऽस्य॑यं त्वदधि॑जायताम्। अ॒ग्नये॑ वैश्वान॒राय॑ सुव॒र्गाय॑
 लो॒काय॒ स्वाहा॑॥१०॥

अवशीयता५ सधस्थे पञ्च च॥ [४]

आया॑तु दे॒वः सु॒मना॑भिरू॒तिभि॑र्य॒मो ह॑वे॒ह प्र॑य॒ताभि॑र॒क्ता।
 आसी॑दता५ सुप्र॒यते॑ह ब॒र्हिष्य॑र्जाय जा॒त्यै मम॑ शत्रु॒हत्यै॑।
 य॒मे इ॒व य॑त॒माने॒ यदै॑तं प्रवा॑म्भर॒न्मानु॑षा दे॒वय॑न्तः।
 आसी॑दत॒ः स्व॑मु॒ लोकं॑ वि॒दाने॑ स्वा॒स॒स्थे भ॑वत॒मिन्द॑वे
 नः। य॒माय॑ सोम॑ः सु॒नुत॑ य॒माय॑ जुहु॒ता ह॒विः। यम॑ः
 ह॒ यज्ञो॑ गच्छत्य॒ग्निदू॑तो अर॑ङ्क॒तः। य॒माय॑ घृ॒तव॑द्ध॒विर्जु॑होत
 प्र च॑ तिष्ठत। स नो॑ दे॒वेष्वाय॑मदी॒र्घमा॑युः प्र जी॒वसे॑।
 य॒माय॑ मधु॑मत्त॒मः राज्ञे॑ ह॒व्यं जु॑होतन। इ॒दं नम॑ ऋषि॒भ्यः
 पू॒र्वजे॑भ्यः पू॒र्वेभ्यः॑ पथि॒कृद्भ्यः॑॥११॥

योऽस्य॒ कौष्ठ॒ जग॑तः पार्थि॒वस्यै॑कं इ॒द्वशी॑। य॒मं
 भ॑ङ्ग्य॒श्रवो॑ गा॒य॒ यो रा॑जान॒परो॒ध्यः। य॒मङ्गाय॑ भ॑ङ्ग्य॒श्रवो॑ यो

राजा॑न॒प॒रो॒ध्यः। येना॒पो न॒द्यौ ध॒न्वा॒नि येन॒ द्यौः पृ॒थि॒वी
 दृ॒ढा। हि॒र॒ण्य॒क॒क्ष्यान् सु॒धुरान् हि॒र॒ण्य॒क्षान॑यः श॒फान्।
 अ॒श्वान॑न॒श्यतो॑ दा॒नं य॒मो रा॑जाभि॒ तिष्ठ॑ति। य॒मो दा॑धार
 पृथि॒वीं य॒मो वि॒श्वमि॑दं जग॑त्। य॒माय॒ सर्व॑मि॒त्र॒स्थे यत्
 प्रा॒णद्वा॒युर॑क्षि॒तम्। यथा॒ पञ्च॒ यथा॒ षड॒था पञ्च॑ द॒श॒र्ष॒यः।
 य॒मं यो वि॑द्या॒त्स ब्रू॒याद्य॒थैक ऋ॑षिर्वि॒जान॑ते॥१२॥

त्रि॒क॒द्रु॒केभिः॑ प॒त॒ति ष॒डुर्वी॒रेक॑मि॒द्वह॑त्। गा॒य॒त्री
 त्रि॒ष्टु॒च्छ॒न्दा॑सि॒ सर्वा॑ ता य॒म आ॑हि॒ता। अ॒ह॒र॒ह॒र्नय॑मानो
 गा॒मश्च॑ पु॒रुषं॑ जग॑त्। वैव॑स्वतो॒ न तृ॑प्यति॒ पञ्च॑भि॒र्मान॑वैर्य॒मः।
 वैव॑स्वते॒ वि॒वि॒च्यन्ते॒ यमे॒ राज॑नि॒ ते ज॒नाः। ये
 चे॒ह स॒त्येने॑च्छन्ते॒ य उ॒ चानृ॑तवादि॒नः। ते रा॑ज॒न्नि॒ह
 वि॒वि॒च्यन्ते॒ऽथा य॑न्ति॒ त्वा॒मुप॑। दे॒वाश्च॒ ये न॑म॒स्यन्ति॒
 ब्रा॒ह्म॒णाश्चा॑प॒चित्य॑ति। यस्मि॑न्वृ॒क्षे सु॑प॒ला॒शे दे॒वैः स॒म्पि॒ब॑ते
 य॒मः। अत्रा॑ नो वि॒श॒पतिः॑ पि॒ता पु॑रा॒णा अ॒नु॒वे॒नति॑॥१३॥

प॒थि॒कृ॒द्भ्यो वि॑जान॒तेऽनु॑ वे॒नति॑॥ [५]

वै॒श्वान॑रे॒ ह॒वि॒रि॒दं जु॑होमि॒ सा॒ह॒स्र॒मु॒त्स॑ श॒तधा॑रमे॒तम्।
 तस्मि॑न्ने॒ष पि॒तरं॑ पि॒ताम॒हं प्र॑पि॒ताम॒हं बि॒भ॒र॒त्पि॒न्व॑माने।

द्रप्सश्चस्कन्द पृथिवीमनु द्यामिमं च योनिमनु यश्च पूर्वः।
 तृतीयं योनिमनु सञ्चरन्तं द्रप्सं जुहोम्यनु सप्त होत्राः।
 इमं संमुद्रं शतधारमुत्सव्यच्यमानं भुवनस्य मध्ये।
 घृतं दुहानामदितिं जनायाग्ने मा हिंसीः परमे व्योमन्।
 अपेत वीत वि च सर्पतातो येऽत्र स्थ पुराणा ये च
 नूतनाः। अहोभिरद्विरक्तुभिर्व्यक्तं यमो ददात्ववसानमस्मै।
 सवितैतानि शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थ आदधे।
 तेभिर्युज्यन्तामघ्नियाः॥१४॥

शुनं वाहाः शुनं नाराः शुनं कृषतु लाङ्गलम्। शुनं वरत्रा
 बध्यन्तां शुनमष्टामुदिङ्गय शुनासीरा शुनमस्मासु धत्तम्।
 शुनासीराविमां वाचं यद्विवि चक्रथुः पयः। तेनेमामुप
 सिञ्चतम्। सीते वन्दामहे त्वाऽर्वाचीं सुभगे भव। यथा
 नः सुभगा संसि यथा नः सुफला संसि। सवितैतानि
 शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थ आदधे। तेभिरदिते शं भव।
 विमुच्यध्वमघ्निया देवयाना अतारिष्म तमसस्पा रमस्य।
 ज्योतिरापाम सुवरगन्म॥१५॥

प्र वाता वान्ति पतयन्ति विद्युत् उदोषधीर्जिहते पिन्वते

सुवः। इरा विश्वस्मै भुवनाय जायते यत्पर्जन्यः पृथिवीं
 रेतसाऽवति। यथा यमाय हार्म्यमवपन्पञ्च मानवाः। एवं
 वपामि हार्म्यं यथासाम जीवलोके भूरयः। चितः स्थ परिचितं
 ऊर्ध्वचितः श्रयध्वं पितरो देवता। प्रजापतिर्वः सादयतु तया
 देवतया। आप्यायस्व सन्तैः॥१६॥

अग्निः अंगम् सप्त च॥ [६]

उत्ते तन्नोमि पृथिवीं त्वत्परीमं लोकं निदधन्मो अहं
 रिषम्। एताः स्थूणां पितरो धारयन्तु तेऽत्रा यमः
 सादनात्ते मिनोतु। उपसर्प मातरं भूमिमेतामुरुव्यचसं
 पृथिवीं सुशेवाम्। ऊर्णम्रदा युवतिर्दक्षिणावत्येषा त्वा
 पातु निर्ऋत्या उपस्थैः। उल्लश्चस्व पृथिवि मा विबाधिथाः
 सूपायनास्मै भव सूपवश्चना। माता पुत्रं यथासिचाभ्येनं
 भूमि वृणु। उल्लश्चमाना पृथिवी हि तिष्ठसि सहस्रं मितं
 उप हि श्रयन्ताम्। ते गृहासो मधुश्चुतो विश्वाहास्मै शरणाः
 सन्त्वत्र। एणीर्धाना हरिणीरर्जुनीः सन्तु धेनवः। तिलवत्सा
 ऊर्जमस्मै दुहाना विश्वाहा सन्त्वनपस्फुरन्तीः॥१७॥

एषा ते यमसादने स्वधा निधीयते गृहे। अक्षितिर्नाम ते

असौ। इदं पितृभ्यः प्रभरेम बर्हिर्देवेभ्यो जीवन्तु उत्तरं
भरेम। तत्त्वमारोहासो मेघ्यो भवं यमेन त्वं यम्या संविदानः।
मा त्वा वृक्षौ सम्बाधिष्ठां मा माता पृथिवि त्वम्। पितृन्
हि यत्र गच्छास्येधांसं यमराज्ये। मा त्वा वृक्षौ सम्बाधेथां
मा माता पृथिवी मही। वैवस्वतः हि गच्छासि यमराज्ये
विराजसि। नळं प्लवमारोहैतं नळेन पथोऽन्विहि। स त्वं
नळप्लवो भूत्वा सन्तरं प्रतरोत्तरं॥१८॥

सवितैतानि शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थ आदधे। तेभ्यः
पृथिवि शं भवा। षड्भौता सूर्यं ते चक्षुर्गच्छतु वातमात्मा द्यां
च गच्छ पृथिवीं च धर्मणा। अपो वां गच्छ यदि तत्र ते
हितमोषधीषु प्रतितिष्ठा शरीरैः। परं मृत्यो अनुपरेहि पन्थां
यस्ते स्व इतरो देवयानात्। चक्षुष्मते शृण्वते ते ब्रवीमि मा
नः प्रजाः रीरिषो मोत वीरान्। शं वातः शः हि ते घृणिः
शमु ते सन्त्वोषधीः। कल्पन्तां मे दिशः शग्माः। पृथिव्यास्त्वां
लोके सादयाम्यमुष्य शर्मासि पितरो देवता। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु तया देवतया। अन्तरिक्षस्य त्वा दिवस्त्वा दिशां त्वा
नाकस्य त्वा पृष्ठे ब्रध्नस्य त्वा विष्टपे सादयाम्यमुष्य शर्मासि

पितॄं देवतां॥ प्रजापतिस्त्वा सादयतु तया देवतया॥१९॥

अ॒पूप॒वा॑न्धृ॒तवा॑ऽश्च॒रुरेह॑ सी॒दतू॑त्त॒भ्रुवन्॑ पृ॒थि॒वीं द्या॑मु॒तोपरि॑।
यो॒नि॒कृतः॑ पथि॒कृतः॑ स॒पर्य॑त॒ ये दे॒वानां॑ घृ॒तभा॑गा इ॒ह स्थ॑।
ए॒षा ते॑ यम॒साद॑ने स्व॒धा नि॒धी॑यते गृ॒हेऽसौ॑। द॒शाक्ष॑रा
तां र॑क्षस्व॒ तां गो॑पायस्व॒ तां ते॒ परि॑द॒दामि॑ तस्यां
त्वा मा द॑भ॒न्पि॒तरो॑ दे॒वतां॥ प्रजा॑प॒तिस्त्वा सा॑दयतु तया
दे॒वत॑या। अ॒पूप॒वा॑ञ्छृ॒तवा॑न् क्षी॒रवा॑न् दधि॒वान्मधु॑माऽश्च॒रुरेह॑
सी॒दतू॑त्त॒भ्रुवन्॑ पृ॒थि॒वीं द्या॑मु॒तोपरि॑। यो॒नि॒कृतः॑ पथि॒कृतः॑
स॒पर्य॑त॒ ये दे॒वानां॑ शृ॒तभा॑गाः क्षी॒रभा॑गा दधि॒भागा॑ मधु॒भागा॑
इ॒ह स्थ॑। ए॒षा ते॑ यम॒साद॑ने स्व॒धा नि॒धी॑यते गृ॒हेऽसौ॑।
श॒ताक्ष॑रा स॒हस्रा॑क्ष॒रायु॑ताक्ष॒राऽच्यु॑ताक्ष॒रा तां र॑क्षस्व॒ तां
गो॑पायस्व॒ तां ते॒ परि॑द॒दामि॑ तस्यां त्वा मा द॑भ॒न्पि॒तरो॑
दे॒वतां॥ प्रजा॑प॒तिस्त्वा सा॑दयतु तया दे॒वत॑या॥२०॥

अन॑पस्फुरन्तीरु॒त्तरं॑ दे॒वत॑या द्वे च॥ [७]

ए॒तास्ते॑ स्व॒धा अ॒मृताः॑ करोमि यास्ते॑ धा॒नाः प॑रि॒किरा॑म्यत्र।
तास्ते॑ य॒मः पि॒तृभिः॑ संवि॒दानो॑ऽत्र धे॒नूः का॑म॒दुघाः॑
करोतु। त्वाम॑र्जुनौष॒धीनां॑ पयो॑ ब्र॒ह्माण॑ इ॒द्विदुः॑। तासां॑ त्वा

मध्यादाददे चरुभ्यो अपिधातवे। दूर्वाणां स्तुम्बमाहरैतां
 प्रियतमां मम। इमां दिशं मनुष्याणां भूयिष्ठानु वि रोहतु।
 काशानां स्तुम्बमाहर रक्षसामपहत्यै। य एतस्यै दिशः
 पुराभवन्नघायवो यथा तेनाभवान्पुनः। दर्भाणां स्तुम्बमाहर
 पितृणामोषधीं प्रियाम्। अन्वस्यै मूलं जीवादनु काण्डमथो
 फलम्॥२१॥

लोकं पृण ता अस्य सूददोहसः। शं वातः शं हि ते
 घृणिः शमु ते सन्त्वोषधीः। कल्पन्तां ते दिशः सर्वाः।
 इदमेव मेतोऽपराभार्तिमाराम काञ्चन। तथा तदश्विभ्यां कृतं
 मित्रेण वरुणेन च। वरणो वारयादिदं देवो वनस्पतिः। आत्यै
 निर्ऋत्यै द्वेषाच्च वनस्पतिः। विधृतिरसि विधारयास्मदघा
 द्वेषांसि शमि शमयास्मदघा द्वेषांसि यव यवयास्मदघा
 द्वेषांसि। पृथिवीं गच्छान्तरिक्षं गच्छ दिवं गच्छ दिशो
 गच्छ सुवर्गच्छ सुवर्गच्छ दिशो गच्छ दिवं गच्छान्तरिक्षं
 गच्छ पृथिवीं गच्छाऽऽपो वा गच्छ यदि तत्र ते हितमोषधीषु
 प्रतितिष्ठा शरीरैः। अश्मन्वती रेवतीर्यद्वै देवस्य सवितुः पवित्रं
 या राष्ट्रात्पन्नादुद्वयं तमसस्परि धाता पुनातु॥२२॥

फलं पुनातु॥

[८]

आ रोहताऽऽयुर्जरसं गृणाना अनुपूर्वं यतमाना यतिष्ठ।
 इह त्वष्टा सुजनिमा सुरत्नौ दीर्घमायुः करतु जीवसे वः।
 यथाऽहान्यनुपूर्वं भवन्ति यथर्तव ऋतुभिर्यन्ति क्लृप्ताः। यथा
 न पूर्वमपरो जहात्येवा धातरायूँषि कल्पयैषाम्। न हि ते
 अग्ने तनुवै क्रूरं चकार मर्त्यैः। कपिर्बभस्ति तेजनं पुनर्जरायु
 गौरिव। अपं नः शोशुचदधमग्ने शुशुध्या रयिम्। अपं नः
 शोशुचदधं मृत्यवे स्वाहा। अनङ्गाहमन्वारभामहे स्वस्तये।
 स न इन्द्र इव देवेभ्यो वह्निः सम्पारणो भव॥२३॥

इमे जीवा वि मृतैराववर्तिन्नभूद्भद्रा देवहूतिं नो अद्य।
 प्राञ्जोगामानृतये हसाय द्राघीय आयुः प्रतरां दधानाः।
 मृत्योः पदं योपयन्तो यदैम द्राघीय आयुः प्रतरां दधानाः।
 आप्यायमानाः प्रजया धनेन शुद्धाः पूता भवथ यज्ञियासः।
 इमं जीवेभ्यः परिधिं दधामि मा नोऽनुगादपरो अर्धमेतम्।
 शतं जीवन्तु शरदः पुरूचीस्तिरो मृत्युं दद्महे पर्वतेन।
 इमा नारीरविधवाः सुपत्नीराञ्जनेन सर्पिषा सम्मृशन्ताम्।
 अनश्रवो अनमीवाः सुशेवा आरोहन्तु जनयो योनिमग्ने।

यदाञ्जनं त्रैककुदं जातं हिमवतस्परि। तेनामृतस्य
मूलेनारातीर्जम्भयामसि। यथा त्वमुद्भिन्नत्स्योषधे पृथिव्या
अधि। एवमिम उद्भिन्दन्तु कीर्त्या यशसा ब्रह्मवर्चसेन।
अजोऽस्यजास्मदघा द्वेषांसि यवोऽसि यवयास्मदघा
द्वेषांसि॥ २४॥

भव जम्भयामसि त्रीणि च॥ _____ [९]

अपं नः शोशुचदधमग्रे शुशुध्या रयिम्। अपं नः
शोशुचदधम्। सुक्षेत्रिया सुगातुया वंसूया च यजामहे। अपं
नः शोशुचदधम्। प्रयद्भिन्दिष्ठ एषां प्रास्माकांसश्च सूरयः।
अपं नः शोशुचदधम्। प्रयदग्नेः सहस्वतो विश्वतो यन्ति
सूरयः। अपं नः शोशुचदधम्। प्रयत्ते अग्ने सूरयो जायेमहि
प्र ते वयम्। अपं नः शोशुचदधम्॥ २५॥

त्वं हि विश्वतोमुख विश्वतः परिभूरसि। अपं नः
शोशुचदधम्। द्विषो नो विश्वतोमुखाऽति नावेवं पारया।
अपं नः शोशुचदधम्। स नः सिन्धुमिव नावयाति
पर्षा स्वस्तये। अपं नः शोशुचदधम्। आपः प्रवणादिव
यतीरपास्मत्स्यन्दतामघम्। अपं नः शोशुचदधम्।
उद्वनादुदकानीवापास्मत्स्यन्दतामघम्। अपं नः शोशुचदधम्।

आ॒न॒न्दाय॑ प्र॒मो॒दाय॑ पु॒न॒रागा॑ः स्वान्गृ॒हान्। अप॑ नः
शो॒शु॒च॒द॒धम्। न वै तत्र॑ प्र॒मी॒यते॑ गौ॒र॒श्वः पु॒रु॒षः प॒शुः। यत्रे॒दं
ब्र॒ह्म क्रि॒यते॑ परि॒धि॒र्जी॒व॒नाय॑कमप॑ नः शो॒शु॒च॒द॒धम्॥२६॥

अ॒धम॑धं च॒त्वारि॑ च॥

[१०]

अप॑श्याम यु॒व॒ति॒मा॒च॒र॒न्तीं मृ॒ताय॑ जी॒वां प॑रिणी॒यमा॑नाम्।
अ॒न्धेन॑ या तम॑सा प्रावृ॒ताऽसि॑ प्राची॒मवा॑ची॒मव॑यन्नरि॒ष्ट्यै।
मयै॑तां मा॒ऽस्तां भ्रि॒यमा॑णा दे॒वी स॒ती पि॑तृलो॒कं यदै॑षि।
वि॒श्ववा॑रा नभ॑सा संव्य॑यन्त्यु॒भौ नो॑ लो॒कौ प॒यसा॑ऽऽवृ॒णीहि॑।
रयि॑ष्ठाम॒ग्निं मधु॑मन्तमृ॒र्मि॒णमूर्जः॑ सन्तं त्वा प॒यसो॑प॒
स॒स॒देम॑। स॒ र॒य्या स॒मु वर्च॑सा सच॑स्वा नः स्व॒स्तये॑।
ये जी॒वा ये च॑ मृ॒ता ये जा॒ता ये च॑ ज॒न्त्याः। तेभ्यो॑
घृ॒तस्य॑ धा॒रयि॑तुं मधु॑धारा व्यु॒न्दती॑। मा॒ता रु॒द्राणां॑ दुहि॒ता
वसू॑नाः स्वसा॑दि॒त्याना॑ममृ॒तस्य॑ नाभिः॑। प्र॒णु॒वोच॑ चि॒क्रि॒तुषे॑
जना॑य॒ मागा॑मना॒गाम॑दि॒तिं व॑धिष्ट। पिब॑तू॒दकं॑ तृणा॑न्यत्तु।
ओमु॑त्सृजत॥२७॥

व॒धिष्ट॑ द्वे च॑॥

[११]

सन्त्वा॑ सि॒ञ्चामि॑ यजु॒षां प्र॒जामा॑यु॒र्धनं॑ च॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒

शान्तिः॥

सुमङ्गलीरियं वधूरिमां९ संमेत पश्यत। सौभाग्यमस्यै
 दत्त्वायाथास्तं वि परेतन। इमां त्वमिन्द्र मीढ्वः सुपुत्रां९
 सुभगां॑ कुरु। दशा॑स्यां पुत्राना धेहि पतिमेकादशं कृधि॥
 आवहन्ती वितन्वाना। कुर्वाणा चीरमात्मनः। वासां९सि
 मम गावंश्च। अन्नपाने च सर्वदा। ततो॑ मे श्रियमावह।
 ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥ सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावल्ली ॥

शं नो मि॒त्रः शं वरु॑णः। शं नो भव॑त्व॒र्य॒मा। शं न॒ इन्द्रो॑
बृह॑स्पतिः। शं नो वि॒ष्णुरु॑रु॒क्र॒मः। नमो॑ ब्रह्म॑णे। नम॑स्ते वा॒यो।
त्वमे॒व प्र॒त्यक्षं॑ ब्रह्मा॑सि। त्वमे॒व प्र॒त्यक्षं॑ ब्रह्म॑ वदिष्यामि। ऋ॒तं
वदि॑ष्यामि। स॒त्यं वदि॑ष्यामि। तन्मा॑मवतु। तद्व॒त्कार॑मवतु।
अव॑तु माम्। अव॑तु व॒त्कारम्। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥१॥

स॒त्यं वदि॑ष्यामि पञ्च॑ च॥ _____ [१]

शीक्षां व्याख्यास्या॒मः। वर्णः॑ स्वरः। मात्रा॒ बलम्। सामं॑
सन्ता॒नः। इत्यु॒क्तः शी॑क्षाध्या॒यः॥२॥

शीक्षां पञ्च॑॥ _____ [२]

स॒ह नो॑ यशः। स॒ह नो॑ ब्रह्मव॒र्च॒सम्। अथा॑तः स॒ंहिता॒या
उप॑निषदं व्याख्यास्या॒मः। पञ्च॑स्वधि॒कर॑णेषु। अधि॒लोक॑मधि॒
ज्यौति॑षमधि॒विद्य॑मधि॒प्रज॑मध्या॒त्मम्। ता॒ महा॑स॒ंहिता
इ॒त्याच॑क्षते। अथा॑धि॒लोक॑म्। पृथि॒वी पूर्वरू॑पम्।
द्यौरु॑त्तररूपम्। आका॑शः स॒न्धिः॥३॥

वायुः॑ स॒न्धान॑म्। इत्य॑धि॒लोक॑म्। अथा॑धि॒ज्यौति॑षम्। अग्निः॑
पूर्वरू॑पम्। आदि॒त्य उत्तर॑रूपम्। आपः॑ स॒न्धिः। वैद्युतः॑

सन्धानम्। इत्यधिज्योतिषम्। अथाधिविद्यम्। आचार्यः
पूर्वरूपम्॥ ४॥

अन्तेवास्युत्तररूपम्। विद्या सन्धिः। प्रवचनं सन्धानम्।
इत्यधिविद्यम्। अथाधिप्रजम्। माता पूर्वरूपम्।
पितोत्तररूपम्। प्रजा सन्धिः। प्रजननं सन्धानम्।
इत्यधिप्रजम्॥ ५॥

अथाध्यात्मम्। अधराहनुः पूर्वरूपम्। उत्तराहनुरुत्तररूपम्।
वाक्सन्धिः। जिह्वा सन्धानम्। इत्यध्यात्मम्। इतीमा
महासंहिताः। य एवमेता महासंहिता व्याख्याता वेद।
सन्धीयते प्रजया पशुभिः। ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन सुवर्ग्येण
लोकेन॥ ६॥

सन्धिराचार्यः पूर्वरूपमित्यधिप्रजं लोकेन॥ [३]

यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपः। छन्दोभ्योऽध्यमृतात्सम्बभूव। स
मेन्द्रो मेधया स्पृणोतु। अमृतस्य देवधारणो भूयासम्। शरीरं
मे विचर्षणम्। जिह्वा मे मधुमत्तमा। कर्णाभ्यां भूरि विश्रुवम्।
ब्रह्मणः कोशोऽसि मेधयापिहितः। श्रुतं मे गोपाय। आवहन्ती
वितन्वाना॥ ७॥

कुर्वाणा चीरमात्मनः। वासांसि मम गावश्च। अन्नपाने च
 सर्वदा। ततो मे श्रियमावह। लोमशां पशुभिः सह स्वाहा।
 आ मां यन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा। वि मां ऽऽयन्तु ब्रह्मचारिणः
 स्वाहा। प्र मां ऽऽयन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा। दमायन्तु
 ब्रह्मचारिणः स्वाहा। शमायन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा॥८॥

यशो जनेऽसानि स्वाहा। श्रेयान् वस्यसोऽसानि स्वाहा। तं
 त्वां भगु प्रविशानि स्वाहा। स मां भगु प्रविश स्वाहा।
 तस्मिन्त्सहस्रं शाखे। निभंगाहं त्वयि मृजे स्वाहा। यथाऽऽपः
 प्रवता यन्ति। यथा मासा अहर्जरम्। एवं मां ब्रह्मचारिणः।
 धातरायन्तु सर्वतः स्वाहा। प्रतिवेशोऽसि प्र मां भाहि प्र मां
 पद्यस्व॥९॥

[४]

भूर्भुवः सुवरिति वा एतास्तिस्रो व्याहृतयः। तासामुहस्मै तां
 चतुर्थीम्। माहाचमस्यः प्रवेदयते। मह इति। तद्ब्रह्म। स
 आत्मा। अङ्गान्यन्या देवताः। भूरिति वा अयं लोकः। भुव
 इत्यन्तरिक्षम्। सुवरित्यसौ लोकः॥१०॥

मह इत्यादित्यः। आदित्येन वाव सर्वे लोका महीयन्ते।

भूरिति वा अग्निः। भुव इति वायुः। सुवरित्यादित्यः।
 मह इति चन्द्रमाः। चन्द्रमसा वाव सर्वाणि ज्योतींषि
 महीयन्ते। भूरिति वा ऋचः। भुव इति सामानि। सुवरिति
 यजूंषि॥११॥

मह इति ब्रह्म। ब्रह्मणा वाव सर्वे वेदा महीयन्ते। भूरिति
 वै प्राणः। भुव इत्यपानः। सुवरिति व्यानः। मह इत्यन्नम्।
 अन्नेन वाव सर्वे प्राणा महीयन्ते। ता वा एताश्चतस्रश्चतुर्धा।
 चतस्रश्चतस्रो व्याहृतयः। ता यो वेद। स वेद् ब्रह्म। सर्वेऽस्मै
 देवा बलिमावहन्ति॥१२॥

असौ लोको यजूंषि वेद द्वे च॥—————[५]

स य एषोऽन्तर्हृदय आकाशः। तस्मिन्नयं पुरुषो मनोमयः।
 अमृतो हिरण्मयः। अन्तरेण तालुके। य एष स्तनं
 इवावलम्बते। सैन्द्रयोनिः। यत्रासौ केशान्तो विवर्तते।
 व्यपोह्य शीर्षकपाले। भूरित्यग्नौ प्रतितिष्ठति। भुव इति
 वायौ॥१३॥

सुवरित्यादित्ये। मह इति ब्रह्मणि। आप्रोति स्वाराज्यम्।
 आप्रोति मनसस्पतिम्। वाक्पतिश्चक्षुष्पतिः। श्रोत्रपतिर्वि-

ज्ञानपतिः। एतत्ततो भवति। आकाशशरीरं ब्रह्म।
सत्यात्मप्राणारामं मन आनन्दम्। शान्तिसमृद्धममृतम्।
इति प्राचीनयोग्योपास्व॥१४॥

वायावमृतमेकं च॥

[६]

पृथिव्यन्तरिक्षं द्यौर्दिशोऽवान्तरदिशाः। अग्निर्वायुरादित्य-
श्चन्द्रमा नक्षत्राणि। आप ओषधयो वनस्पतय आकाश
आत्मा। इत्यधिभूतम्। अथाध्यात्मम्। प्राणो व्यानोऽपान
उदानः समानः। चक्षुः श्रोत्रं मनो वाक्कक्। चर्म मांसं
स्नावास्थि मज्जा। एतदधि विधायर्षिरवोचत्। पाङ्क्तं वा इदं
सर्वम्। पाङ्क्तैव पाङ्क्तं स्पृणोतीति॥१५॥

सर्वमेकं च॥

[७]

ओमिति ब्रह्म। ओमितीदं सर्वम्। ओमित्येतदनुकृति
ह स्म वा अप्योश्रावयेत्याश्रावयन्ति। ओमिति
सामानि गायन्ति। ओंशोमिति शस्त्राणि शंसन्ति।
ओमित्यध्वर्युः प्रतिगुरं प्रतिगृणाति। ओमिति ब्रह्मा प्रसौति।
ओमित्यग्निहोत्रमनुजानाति। ओमिति ब्राह्मणः प्रवक्ष्यन्नाह
ब्रह्मोपाप्रवानीति। ब्रह्मैवोपाप्रोति॥१६॥

ओन्दश॥ _____ [८]

ऋतं च स्वाध्यायप्रवचने च। सत्यं च स्वाध्यायप्रवचने च।
तपश्च स्वाध्यायप्रवचने च। दमश्च स्वाध्यायप्रवचने च। शमश्च
स्वाध्यायप्रवचने च। अग्नयश्च स्वाध्यायप्रवचने च। अग्निहोत्रं
च स्वाध्यायप्रवचने च। अतिथयश्च स्वाध्यायप्रवचने च।
मानुषं च स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने
च। प्रजनश्च स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजातिश्च स्वाध्यायप्रवचने
च। सत्यमिति सत्यवचा राशीतरः। तप इति तपोनित्यः
पौरुशिष्टिः। स्वाध्यायप्रवचने एवेति नाको मौद्गल्यः। तद्धि
तपस्तद्धि तपः॥१७॥

प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने च षट्॥ _____ [९]

अहं वृक्षस्य रेरिवा। कीर्तिः पृष्ठं गिरेरिवा। ऊर्ध्वपवित्रो
वाजिनीव स्वमृतमस्मि। द्रविणं सर्वर्चसम्। सुमेधा
अमृतोक्षितः। इति त्रिशङ्कोर्वेदानुवचनम्॥१८॥

अहं षट्॥ _____ [१०]

वेदमनूच्याचार्योऽन्तेवासिनमनुशास्ति। सत्यं वद। धर्मं
चर। स्वाध्यायान्मा प्रमदः। आचार्याय प्रियं धनमाहृत्य
प्रजातन्तुं मा व्यवच्छेत्सीः। सत्यान्न प्रमदितव्यम्। धर्मान्न

प्रमदितुव्यम्। कुशलान्न प्रमदितुव्यम्। भूत्यै न प्रमदितुव्यम्।
स्वाध्यायप्रवचनाभ्यां न प्रमदितुव्यम्॥१९॥

देवपितृकार्याभ्यां न प्रमदितुव्यम्। मातृदेवो भव। पितृदेवो
भव। आचार्यदेवो भव। अतिथिदेवो भव। यान्यनवद्यानि
कर्माणि। तानि सेवितव्यानि। नो इतराणि। यान्यस्माकं
सुचरितानि। तानि त्वयोपास्यानि॥२०॥

नो इतराणि। ये के चास्मच्छ्रेयांसो ब्राह्मणाः।
तेषां त्वयाऽऽसनेन प्रशंसितुव्यम्। श्रद्धया देयम्।
अश्रद्धयाऽदेयम्। श्रिया देयम्। ह्रिया देयम्। भिया
देयम्। संविदा देयम्। अथ यदि ते कर्मविचिकित्सा वा
वृत्तविचिकित्सा वा स्यात्॥२१॥

ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मर्शिनः। युक्ता आयुक्ताः। अलूक्षा
धर्मकामाः स्युः। यथा ते तत्र वर्तेरन्। तथा तत्र वर्तेथाः।
अथाभ्याख्यातेषु। ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मर्शिनः। युक्ता
आयुक्ताः। अलूक्षा धर्मकामाः स्युः। यथा ते तेषु वर्तेरन्।
तथा तेषु वर्तेथाः। एष आदेशः। एष उपदेशः। एषा
वेदोपनिषत्। एतदनुशासनम्। एवमुपासितुव्यम्। एवमु

चैतदुपास्यम्॥२२॥

स्वाध्यायप्रवचनाभ्यान् प्रमदितुव्यं तानि त्वयोपास्यानि स्यात्तेषु वर्तेरन्तस्तु च॥——[११]

शं नो मित्रः शं वरुणः। शं नो भवत्वयमा। शं
न इन्द्रो बृहस्पतिः। शं नो विष्णुरुरुक्रमः। नमो
ब्रह्मणे। नमस्ते वायो। त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि। त्वामेव
प्रत्यक्षं ब्रह्मावादिषम्। ऋतमवादिषम्। सत्यमवादिषम्।
तन्मामावीत्। तद्वक्तारमावीत्। आवीन्माम्। आवीद्वक्तारम्।
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥२३॥

सत्यमवादिषं पञ्च च॥——[१२]

॥अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली॥

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहै।
तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै। ॐ शान्तिः शान्तिः
शान्तिः॥

ब्रह्मविदाप्रोति परम्। तदेषाभ्युक्ता। सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म।
यो वेद निहितं गुहायां परमे व्योमन्। सौऽश्रुते
सर्वान्कामान्त्सह। ब्रह्मणा विपश्चितेति। तस्माद्वा
एतस्मादात्मन आकाशः सम्भूतः। आकाशाद्वायुः।

वा॒योर्ग॒ग्निः। अ॒ग्नेरा॒पः। अ॒द्भ्यः पृ॒थि॒वी। पृ॒थि॒व्या ओष॑धयः।
 ओष॑धी॒भ्योऽन्न॑म्। अन्ना॒त्पुरु॑षः। स वा एष पुरुषोऽन्त॑रस॒मयः।
 तस्ये॒दमे॒व शिरः॑। अयं दक्षि॑णः प॒क्षः। अयमुत्त॑रः प॒क्षः।
 अयमात्मा॑। इदं पुच्छं॑ प्रति॒ष्ठा। तदप्येष श्लो॑को भ॒वति॥१॥

अन्ना॒द्वै प्र॒जाः प्र॒जाय॑न्ते। याः काश्च॑ पृ॒थि॒वीऽश्रि॒ताः।
 अथो॒ अन्नै॑नै॒व जी॑वन्ति। अथै॒नदपि॑ यन्त्यन्त॒तः। अन्न॑ऽ
 हि भू॒तानां॑ ज्येष्ठ॑म्। तस्मा॑त्सर्वो॒षध॑मुच्यते। सर्वं॑ वै
 तेऽन्न॑माप्नुवन्ति। येऽन्नं॑ ब्रह्मोपास॑ते। अन्न॑ऽ हि भू॒तानां॑
 ज्येष्ठ॑म्। तस्मा॑त्सर्वो॒षध॑मुच्यते। अन्ना॑द्भू॒तानि॑ जाय॑न्ते।
 जा॒ता॒न्यन्नै॑न वर्ध॑न्ते। अद्य॑तेऽत्ति च॑ भू॒तानि॑। तस्मा॑दन्नं
 तदुच्य॑त इति। तस्मा॑द्वा एतस्मा॑दन्त॑रस॒मयात्। अन्योऽन्तर॑
 आत्मा॑ प्राण॒मयः। तेनै॑ष पूर्णः। स वा एष पुरुष॑वि॒ध ए॒व।
 तस्य॑ पुरुष॑वि॒धता॑म्। अन्वयं॑ पुरुष॑वि॒धः। तस्य॑ प्राणं॑ ए॒व
 शिरः॑। व्या॒नो दक्षि॑णः प॒क्षः। अ॒पान॑ उत्त॑रः प॒क्षः। आका॑श
 आ॒त्मा। पृ॒थि॒वी पुच्छं॑ प्रति॒ष्ठा। तदप्येष श्लो॑को भ॒वति॥२॥

प्रा॒णं दे॒वा अनु॑ प्राण॑न्ति। म॒नुष्याः॑ प॒शव॑श्च॒ ये। प्रा॒णो
 हि भू॒ताना॑मायुः। तस्मा॑त्सर्वा॒युष॑मुच्यते। सर्व॑मे॒व त॒

आयु॑र्यन्ति। ये प्रा॒णं ब्रह्मो॒पास॑ते। प्रा॒णो हि भू॒ता॑नामा॒युः।
 तस्मा॑त्सर्वायुषमुच्य॑त इति। तस्यैष ए॒व शा॒रीर॑ आ॒त्मा।
 यः पूर्॒वस्य॑। तस्मा॒द्वा ए॒तस्मा॑त् प्रा॒णम॑यात्। अन्योऽन्तर॑
 आ॒त्मा म॒नोम॑यः। तेनै॑ष पूर्णः। स वा एष पुरुषवि॑ध ए॒व।
 तस्य॑ पुरु॑षवि॒धता॑म्। अन्व॑यं पुरु॑षवि॒धः। तस्य॑ यजु॑रे॒व
 शि॒रः। ऋ॒ग॒दक्षि॑णः प॒क्षः। सा॒मोत्त॑रः प॒क्षः। आ॒देश॑ आ॒त्मा।
 अथ॑र्वाङ्गि॒रसः पु॒च्छं प्रति॑ष्ठा। तदप्येष श्लो॑को भ॒वति॥३॥

यतो॒ वाचो॒ निर्व॑र्तन्ते। अप्रा॑प्य॒ मन॑सा स॒ह। आ॒नन्दं॑ ब्रह्म॑णो
 वि॒द्वान्। न बि॒भेति॑ कदा॒चने॑ति। तस्यैष ए॒व शा॒रीर॑ आ॒त्मा।
 यः पूर्॒वस्य॑। तस्मा॒द्वा ए॒तस्मा॑न्म॒नोम॑यात्। अन्योऽन्तर॑ आ॒त्मा
 वि॒ज्ञान॑म॒यः। तेनै॑ष पूर्णः। स वा एष पुरुषवि॑ध ए॒व। तस्य॑
 पुरु॑षवि॒धता॑म्। अन्व॑यं पुरु॑षवि॒धः। तस्य॑ श्रद्धे॑व॒ शि॒रः। ऋ॒तं
 दक्षि॑णः प॒क्षः। सत्य॑मुत्त॑रः प॒क्षः। यो॒ग आ॒त्मा। म॒हः पु॒च्छं
 प्रति॑ष्ठा। तदप्येष श्लो॑को भ॒वति॥४॥

वि॒ज्ञानं॑ य॒ज्ञं त॑नुते। कर्मा॑णि तनु॒तेऽपि॑ च। वि॒ज्ञानं॑ दे॒वाः
 सर्वे॑। ब्रह्म॒ ज्येष्ठ॑मुपा॑सते। वि॒ज्ञानं॒ ब्रह्म॒ चेद्वे॑द। तस्मा॒च्चेन्न॑
 प्र॒माद्य॑ति। शरी॑रे पाप्म॑नो हि॒त्वा। सर्वा॑न्कामान्त्सम॑श्रु॒त

इति। तस्यैष एव शारीर आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा
 एतस्माद्विज्ञानमयात्। अन्योऽन्तर आत्माऽऽनन्दमयः। तेनैष
 पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्।
 अन्वयं पुरुषविधः। तस्य प्रियमेव शिरः। मोदो दक्षिणः
 पक्षः। प्रमोद उत्तरः पक्षः। आनन्द आत्मा। ब्रह्म पुच्छं
 प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥५॥

असन्नेव स भवति। असद्ब्रह्मेति वेद चेत्। अस्ति ब्रह्मेति
 चेद्वेद। सन्तमेनं ततो विदुरिति। तस्यैष एव शारीर
 आत्मा। यः पूर्वस्य। अथातोऽनुप्रश्नाः। उता विद्वानमुं
 लोकं प्रेत्य। कश्चन गच्छती(३)॥ आहो विद्वानमुँल्लोकं
 प्रेत्य। कश्चित्समंश्नुता(३) उ। सोऽकामयत। बहु स्यां
 प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तत्त्वा। इदं
 सर्वमसृजत। यदिदं किं च। तत्सृष्ट्वा। तदेवानु प्राविशत्।
 तदनुप्रविश्य। सच्च त्यच्चाभवत्। निरुक्तं चानिरुक्तं च।
 निलयनं चानिलयनं च। विज्ञानं चाविज्ञानं च। सत्यं
 चानृतं च सत्यमभवत्। यदिदं किं च। तत्सत्यमित्याचक्षते।
 तदप्येष श्लोको भवति॥६॥

असद्वा इदमग्रं आसीत्। ततो वै सदजायत।
 तदात्मानं स्वयमकुरुत। तस्मात्तत्सुकृतमुच्यत इति। यद्वै
 तत्सुकृतम्। रसो वै सः। रसं ह्येवायं लब्ध्वाऽऽनन्दी
 भवति। को ह्येवान्यात्कः प्राण्यात्। यदेष आकाश
 आनन्दो न स्यात्। एष ह्येवानन्दयाति। यदा ह्येवैष
 एतस्मिन्नदृश्येऽनात्म्येऽनिरुक्तेऽनिलयनेऽभयं प्रतिष्ठां
 विन्दते। अथ सोऽभयं गतो भवति। यदा ह्येवैष
 एतस्मिन्नुदरमन्तरं कुरुते। अथ तस्य भयं भवति। तत्त्वेव
 भयं विदुषोऽमन्वानस्य। तदप्येष श्लोको भवति॥७॥

भीषाऽस्माद्वातः पवते। भीषोदेति सूर्यः। भीषाऽस्मादग्नि-
 श्चेन्द्रश्च। मृत्युर्धावति पञ्चम इति। सैषाऽऽनन्दस्य
 मीमांसा भवति। युवा स्यात्साधु युवाऽध्यायकः। आशिष्ठो
 दृढिष्ठो बलिष्ठः। तस्येयं पृथिवी सर्वा वित्तस्य पूर्णा
 स्यात्। स एको मानुषं आनन्दः। ते ये शतं मानुषां
 आनन्दाः। स एको मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दः। श्रोत्रियस्य
 चाकामहतस्य। ते ये शतं मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दाः। स
 एको देवगन्धर्वाणामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।
 ते ये शतं देवगन्धर्वाणामानन्दाः। स एकः पितॄणां

चिरलोकलोकानां मानुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहृतस्य।
 ते ये शतं पितॄणां चिरलोकलोकानां मानुन्दाः। स एक
 आजानजानां देवानां मानुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहृतस्य। ते
 ये शतमाजानजानां देवानां मानुन्दाः। स एकः कर्मदेवानां
 देवानां मानुन्दः। ये कर्मणा देवानपियन्ति। श्रोत्रियस्य
 चाकामहृतस्य। ते ये शतं कर्मदेवानां देवानां मानुन्दाः।
 स एको देवानां मानुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहृतस्य।
 ते ये शतं देवानां मानुन्दाः। स एक इन्द्रस्यानुन्दः।
 श्रोत्रियस्य चाकामहृतस्य। ते ये शतमिन्द्रस्यानुन्दाः।
 स एको बृहस्पतेरानुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहृतस्य।
 ते ये शतं बृहस्पतेरानुन्दाः। स एकः प्रजापतेरानुन्दः।
 श्रोत्रियस्य चाकामहृतस्य। ते ये शतं प्रजापतेरानुन्दाः।
 स एको ब्रह्मण आनुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहृतस्य। स
 यश्चायं पुरुषे। यश्चासावादित्ये। स एकः। स य एवंवित्।
 अस्माल्लोकात्प्रेत्य। एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्गामति। एतं
 प्राणमयमात्मानमुपसङ्गामति। एतं मनोमयमात्मानमुप-
 सङ्गामति। एतं विज्ञानमयमात्मानमुपसङ्गामति। एतमानन्द-
 मयमात्मानमुपसङ्गामति। तदप्येष श्लोको भवति॥८॥

यतो वाचो निर्वर्तन्ते। अप्राप्य मनसा सह। आनन्दं ब्रह्मणो
विद्वान्। न बिभेति कुतश्चनेति। एत९ ह वाचं न तपति।
किमह९ साधुं नाकरवम्। किमहं पापमकरवमिति। स य
एवं विद्वानेते आत्मानं स्पृणुते। उभे ह्येवैष एते आत्मानं
स्पृणुते। य एवं वेद। इत्युपनिषत्॥९॥

सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहे। तेजस्वि
नावधीतमस्तु मा विद्विषावहे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली ॥

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहे।
तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहे। ॐ शान्तिः शान्तिः
शान्तिः॥

भृगुर्वै वारुणिः। वरुणं पितरमुपससार। अधीहि भगवो
ब्रह्मेति। तस्मा एतत्प्रोवाच। अन्नं प्राणं चक्षुः श्रोत्रं
मनो वाचमिति। त९ होवाच। यतो वा इमानि
भूतानि जायन्ते। येन जातानि जीवन्ति। यत्प्रयन्त्यभि
संविशन्ति। तद्विजिज्ञासस्व। तद्ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यता स

तपस्तप्त्वा॥१॥

अन्नं ब्रह्मेति व्यजानात्। अन्नाद्धैव खल्विमानि भूतानि
जायन्ते। अन्नेन जातानि जीवन्ति। अन्नं प्रयन्त्यभि
संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार।
अर्धीहि भगवो ब्रह्मेति। त९ होवाच। तपसा ब्रह्म
विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स
तपस्तप्त्वा॥२॥

प्राणो ब्रह्मेति व्यजानात्। प्राणाद्धैव खल्विमानि भूतानि
जायन्ते। प्राणेन जातानि जीवन्ति। प्राणं प्रयन्त्यभि
संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार।
अर्धीहि भगवो ब्रह्मेति। त९ होवाच। तपसा ब्रह्म
विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स
तपस्तप्त्वा॥३॥

मनो ब्रह्मेति व्यजानात्। मनसो ह्यैव खल्विमानि भूतानि
जायन्ते। मनसा जातानि जीवन्ति। मनः प्रयन्त्यभि
संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार।
अर्धीहि भगवो ब्रह्मेति। त९ होवाच। तपसा ब्रह्म
विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स

तपस्तप्त्वा॥४॥

विज्ञानं ब्रह्मेति व्यजानात्। विज्ञानाद्धैव खल्विमानि
भूतानि जायन्ते। विज्ञानेन जातानि जीवन्ति। विज्ञानं
प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं
पितरमुपससार। अधीहि भगवो ब्रह्मेति। त९ होवाच।
तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत।
स तपस्तप्त्वा॥५॥

आनन्दो ब्रह्मेति व्यजानात्। आनन्दाद्धैव खल्विमानि
भूतानि जायन्ते। आनन्देन जातानि जीवन्ति। आनन्दं
प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। सैषा भार्गवी वारुणी विद्या।
परमे व्योमन् प्रतिष्ठिता। य एवं वेद प्रतिष्ठिति।
अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन।
महान्कीर्त्या॥६॥

अन्नं न निन्द्यात्। तद्वृतम्। प्राणो वा अन्नम्। शरीरमन्नादम्।
प्राणे शरीरं प्रतिष्ठितम्। शरीरे प्राणः प्रतिष्ठितः। तदेतदन्नमन्ने
प्रतिष्ठितम्। स य एतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद प्रतिष्ठिति।
अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन।
महान्कीर्त्या॥७॥

अन्नं न परिचक्षीत। तद्वृतम्। आपो वा अन्नम्।
 ज्योतिरन्नादम्। अप्सु ज्योतिः प्रतिष्ठितम्। ज्योतिष्यापः
 प्रतिष्ठिताः। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य एतदन्नमन्ने
 प्रतिष्ठितं वेद प्रतितिष्ठति। अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति
 प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥८॥

अन्नं बहु कुर्वीत। तद्वृतम्। पृथिवी वा अन्नम्।
 आकाशोऽन्नादः। पृथिव्यामाकाशः प्रतिष्ठितः। आकाशे
 पृथिवी प्रतिष्ठिता। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य
 एतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद प्रतितिष्ठति। अन्नवानन्नादो भवति।
 महान्भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥९॥

न कश्चन वसतौ प्रत्याचक्षीत। तद्वृतम्। तस्माद्यया कया
 च विधया बहन्नं प्राप्नुयात्। अराध्यस्मा अन्नमित्याचक्षते।
 एतद्वै मुखतोऽन्नं राद्धम्। मुखतोऽस्मा अन्नं राध्यते।
 एतद्वै मध्यतोऽन्नं राद्धम्। मध्यतोऽस्मा अन्नं राध्यते।
 एतद्वै अन्ततोऽन्नं राद्धम्। अन्ततोऽस्मा अन्नं राध्यते।
 य एवं वेद। क्षेम इति वाचि। योगक्षेम इति प्राणापानयोः।
 कर्मेति हस्तयोः। गतिरिति पादयोः। विमुक्तिरिति
 पायौ। इति मानुषीः समाज्ञाः। अथ देवीः। तृप्तिरिति

वृष्टौ। बलमिति विद्युति। यश इति पशुषु। ज्योतिरिति
 नक्षत्रेषु। प्रजातिरमृतमानन्द इत्युपस्थे। सर्वमित्याकाशे।
 तत्प्रतिष्ठेत्युपासीत। प्रतिष्ठावान्भवति। तन्मह इत्युपासीत।
 महान्भवति। तन्मन इत्युपासीत। मानवान्भवति। तन्नम
 इत्युपासीत। नम्यन्तेऽस्मै कामाः। तद्ब्रह्मेत्युपासीत।
 ब्रह्मवान्भवति। तद्ब्रह्मणः परिमर इत्युपासीत। पर्येणं
 प्रियन्ते द्विषन्तः सपत्नाः। परि येऽप्रिया भ्रातृव्याः। स
 यश्चायं पुरुषे। यश्चासावादित्ये। स एकः। स य एवंवित्।
 अस्माल्लोकात्प्रेत्य। एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्कम्य। एतं
 प्राणमयमात्मानमुपसङ्कम्य। एतं मनोमयमात्मानमुप-
 सङ्कम्य। एतं विज्ञानमयमात्मानमुपसङ्कम्य। एतमानन्दमय-
 मात्मानमुपसङ्कम्य। इमाँल्लोकान्कामात्री कामरूप्यनु-
 सञ्चरन्। एतत्साम गायन्नास्ते। हा(३) वु हा(३) वु हा(३)
 वु। अहमन्नमहमन्नमहमन्नम्। अहमन्नादो(२)ऽहमन्नादो(२)-
 ऽहमन्नादः। अह३ श्लोककृदह३ श्लोककृदह३ श्लोककृत्।
 अहमस्मि प्रथमजा ऋता(३) स्य। पूर्वं देवेभ्यो अमृतस्य
 ना(३) भाइ। यो मा ददाति स इदेव मा(३) वाः।
 अहमन्नमन्नमदन्तमा(३) द्वि। अहं विश्वं भुवनमभ्यभुवाम्।

सुव॒र्न ज्योतीः॑। य ए॒वं वेद॑। इत्यु॑प॒निषत्॑॥१०॥

स॒ह ना॑ववतु। स॒ह नौ॑ भुनक्तु। स॒ह वी॒र्यं॑ करवावहै। तेज॒स्वि
ना॒वधी॑तमस्तु मा वि॒द्विषा॒वहै॑॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥ दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत् ॥

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहै।
तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै॥ ॐ शान्तिः शान्तिः
शान्तिः॥

॥ अम्भस्य पारे ॥

अम्भस्य पारे भुवनस्य मध्ये नाकस्य पृष्ठे महतो महीयान्।
शुक्लेण ज्योतींषि समनुप्रविष्टः प्रजापतिश्चरति गर्भे अन्तः॥
यस्मिन्निदं सं च विचैति सर्वं यस्मिन्देवा अधि विश्वे
निषेदुः। तदेव भूतं तदु भव्यमा इदं तदक्षरे परमे व्योमन्॥
येनाऽऽवृतं खं च दिवं महीं च येनाऽऽदित्यस्तपति
तेजसा भ्राजसा च। यमन्तः समुद्रे कवयो वयन्ति यदक्षरे
परमे प्रजाः॥ यतः प्रसूता जगतः प्रसूता तोयेन जीवान्
व्यसंसर्ज भूम्याम्। यदोषधीभिः पुरुषान्पशूँश्च विवेश
भूतानि चराचराणि॥ अतः परं नान्यदणीयसं हि परात्परं
यन्महतो महान्तम्। यदेकमव्यक्तमनन्तरूपं विश्वं पुराणं
तमसः परस्तात्॥ १॥

तदेव॑र्तं तदु॑ स॒त्यमा॑हुस्तदे॒व ब्र॑ह्मं प॒रमं॑ क॒वीना॑म्। इ॒ष्टापूर्तं॑
 बहु॑धा जा॒तं जा॑य॒मानं॑ वि॒श्वं बि॑भ॒र्ति भु॑व॒नस्य॑ नाभिः॥
 तदे॒वाग्नि॑स्तद्वा॒युस्तत्सूर्य॑स्तदु॑ च॒न्द्रमाः॑। तदे॒व शु॑क्रम॒मृतं॑
 तद्ब्र॑ह्म तदा॒पः स प्र॒जाप॑तिः॥ स॒र्वे नि॑मेषा ज॒ज्ञिरे॑ वि॒द्युतः॑
 पुरु॑षा॒दधि॑। क॒ला मु॑हूर्ताः का॒ष्ठाश्चा॑होरा॒त्राश्च॑ स॒र्वशः॑॥
 अ॒र्द्धमा॒सा मा॒सा ऋ॑तवः॒ संवत्स॑रश्च॒ कल्प॑न्ताम्। स आ॒पः
 प्रदु॑घे उ॒भे इ॒मे अ॒न्तरि॑क्ष॒मथो॑ सु॒वः॑॥ नैन॑मूर्ध्वं न ति॒र्यश्च॑
 न मध्ये॑ परि॒जग्र॑भत्। न तस्ये॑शे॒ कश्च॑न तस्य॑ नाम
 मु॒हद्य॑शः॥ २॥

न स॒न्दृशे॑ तिष्ठति॒ रूप॑मस्य॒ न चक्षु॑षा पश्यति॒ कश्च॑नैन॑म्।
 हृ॒दा म॑नी॒षा मन॑साऽभि॒कृप्तो॑ य ए॒नं वि॒दुरमृ॑ता॒स्ते
 भ॑वन्ति॥ अ॒द्भ्यः सम्भू॑तो हि॒रण्यग॑र्भ इत्य॒ष्टौ॥ ए॒ष हि
 दे॒वः प्र॒दिशोऽनु॑ सर्वाः॒ पूर्वा॑ हि जा॒तः स उ॒ गर्भे॑ अ॒न्तः।
 स वि॒जाय॑मानः स जनि॒ष्यमा॑णः प्र॒त्यङ्मुखो॑स्तिष्ठति
 वि॒श्वतो॑मुखः॥ वि॒श्वत॑श्चक्षुरु॒त वि॒श्वतो॑मुखो वि॒श्वतो॑हस्त
 उ॒त वि॒श्वत॑स्पात्। सं बा॒हुभ्या॑ नम॑ति॒ सं पत॑त्रैर्द्यावा॒पृथि॒वी
 ज॒नय॑न्दे॒व एकः॑॥ वे॒नस्तत्प॑श्य॒न्विश्वा॑ भुव॑नानि वि॒द्वान् यत्र॑

विश्वं भवत्येकनीळम्। यस्मिन्निदं सं च विचैकं स ओतः
प्रोतश्च विभुः प्रजासु। प्र तद्वोचे अमृतं नु विद्वान्गन्धर्वो
नाम निहितं गुहासु॥३॥

त्रीणि पदा निहिता गुहासु यस्तद्वेदं सवितुः पिताऽसत्।
स नो बन्धुर्जनिता स विधाता धामानि वेद भुवनानि
विश्वा। यत्र देवा अमृतमानशानास्तृतीये धामान्यभ्यैरयन्त।
परि द्यावापृथिवी यन्ति सद्यः परि लोकान् परि
दिशः परि सुवः। ऋतस्य तन्तुं विततं विचृत्य
तदपश्यत्तदभवत् प्रजासु। परीत्य लोकान्परीत्य भूतानि
परीत्य सर्वाः प्रदिशो दिशश्च। प्रजापतिः प्रथमजा
ऋतस्यऽऽत्मनऽऽत्मानमभिसम्बभूव। सदसस्पतिमद्भुतं
प्रियमिन्द्रस्य काम्यम्। सनि मेधामयासिषम्। उद्दीप्यस्व
जातवेदोऽपघ्नन्निर्ऋतिं मम॥४॥

पशूँश्च मह्यमावह जीवनं च दिशो दिश। मा नो
हिंसीज्जातवेदो गामश्वं पुरुषं जगत्। अबिभ्रदग्न आगहि
श्रिया मा परिपातय।

॥ गायत्रीमन्त्राः ॥

पुरुषस्य विद्म सहस्राक्षस्य महादेवस्य धीमहि। तन्नो रुद्रः
 प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि। तन्नो
 रुद्रः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे वक्रतुण्डाय धीमहि।
 तन्नो दन्तिः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे चक्रतुण्डाय
 धीमहि॥ ५॥

तन्नो नन्दिः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे महासेनाय
 धीमहि। तन्नः षण्मुखः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे
 सुवर्णपक्षाय धीमहि। तन्नो गरुडः प्रचोदयात्। वेदात्मनाय
 विद्महे हिरण्यगर्भाय धीमहि। तन्नो ब्रह्म प्रचोदयात्।
 नारायणाय विद्महे वासुदेवाय धीमहि। तन्नो विष्णुः
 प्रचोदयात्। वज्रनखाय विद्महे तीक्ष्णदृष्टाय धीमहि॥ ६॥

तन्नो नारसिंहः प्रचोदयात्। भास्कराय विद्महे
 महद्युतिकराय धीमहि। तन्नो आदित्यः प्रचोदयात्।
 वैश्वानराय विद्महे लालीलाय धीमहि। तन्नो अग्निः
 प्रचोदयात्। कात्यायनाय विद्महे कन्यकुमारि धीमहि। तन्नो
 दुर्गिः प्रचोदयात्।

॥ दूर्वासूक्तम् ॥

स॒ह॒स्र॒पर॑मा दे॒वी श॒तमू॑ला श॒ताङ्कु॑रा। सर्व॑ ह॒रतु॑ मे पा॒पं
दूर्वा दुःस्वप्न॑नाश॒नी। काण्डा॑त्काण्डात् प्र॒रोह॑न्ती॒ परु॑षः परु॒षः
परि॑ ॥ ७ ॥

ए॒वानो॑ दूर्वे॒ प्रत॑नु स॒हस्रे॑ण श॒तेन॑ च। या श॒तेन॑ प्रत॒नोषि॑
स॒हस्रे॑ण वि॒रोह॑सि। तस्या॑स्ते दे॒वीष्टके॑ वि॒धेम॑ ह॒विषा॑
व॒यम्। अश्व॑क्रान्ते र॒थक्रान्ते॑ वि॒ष्णुक्रान्ते॑ व॒सुन्ध॑रा। शिरसा॑
धा॒रयि॑ष्यामि र॒क्षस्व॑ मा॑ पदे॒ पदे॑।

॥ मृत्तिकासूक्तम् ॥

भूमि॑र्धेनु॒र्धर॑णी लो॒कधा॑रिणी। उ॒द्धृता॑ऽसि व॒राहे॑ण कृ॒ष्णेन॑
श॒तबा॑हुना। मृ॒त्तिके॑ ह॒न मे॑ पा॒पं य॒न्मया॑ दु॒ष्कृतं॑ कृतम्।
मृ॒त्तिके॑ ब्रह्म॒दत्ता॑ऽसि का॒श्यपे॑नाभि॒मन्त्रि॑ता। मृ॒त्तिके॑ देहि॑ मे
पु॒ष्टिं त्वयि॑ स॒र्वं प्र॒तिष्ठि॑तम् ॥ ८ ॥

मृ॒त्तिके॑ प्र॒तिष्ठि॑ते स॒र्वं त॒न्मे निर्णु॑द् मृ॒त्तिके॑। तया॑ ह॒तेन॑ पा॒पेन॑
ग॒च्छामि॑ प॒रमा॑ गतिम्।

॥ शत्रुजयमन्त्राः ॥

यतं इन्द्र भयामहे ततो नो अभयं कृधि। मघवन्छुग्धि तव
 तन्न ऊतये विद्विषो विमृधो जहि। स्वस्तिदा विशस्पतिर्वृत्रहा
 विमृधो वशी। वृषेन्द्रः पुर एतु नः स्वस्तिदा अभयङ्करः।
 स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः।
 स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु।
 आपान्तमन्युस्तृपलप्रभर्मा धुनिः शिमीवाञ्छरुमा ५ ऋजीषी।
 सोमो विश्वान्यतसावनानि नार्वागिन्द्रं प्रतिमानानिदेभुः॥९॥
 ब्रह्मजज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्विसीमतः सुरुचो वेन आवः।
 सबुध्रिया उपमा अस्य विष्टाः सतश्च योनिमसतश्च विवः।
 स्योना पृथिवि भवाऽनृक्षरा निवेशनी। यच्छानः शर्म सप्रथाः।
 गन्धद्वारां दुराधरूपां नित्यपुष्टां करीषिणीम्। ईश्वरी ५
 सर्वभूतानां तामिहोपह्वये श्रियम्। श्रीर्मे भुजतु। अलक्ष्मीर्मे
 नश्यतु। विष्णुमुखा वै देवाश्छन्दोभिरिमाँल्लोकाननप-
 जय्यमभ्यजयन्। महा ५ इन्द्रो वज्रबाहुः षोडशी शर्म
 यच्छतु॥१०॥

स्वस्ति नो मघवां करोतु हन्तु पाप्मानं योऽस्मान्

द्वेष्टि॑। सो॒मान्॒ः स्वर॑णं कृणुहि ब्र॒ह्मण॑स्पते। क॒क्षी॒वन्तं॒
य औ॑शि॒जम्। शरी॑रं यज्ञश॒मलं॒ कु॒सीदं॒ तस्मि॑न्त्सीदतु
योऽस्मा॑न् द्वेष्टि॑। च॒रणं प॒वित्रं॒ वि॒त॒तं पु॒रा॒णं येन॑ पू॒तस्तर॑ति
दुष्कृ॑तानि॑। तेन॑ प॒वित्रे॑ण शु॒द्धेन॑ पू॒ता अ॒ति पा॒प्मान॒मरा॑तिं
तरे॑म। स॒जोषा॑ इन्द्र॒ सग॑णो म॒रुद्भिः॒ सोमं॑ पिब वृ॒त्रह॑ञ्छूर
वि॒द्वान्। ज॒हि शत्रू॑ रप॒ मृधो॑ नुद॒स्वाथा॑भयं कृणुहि
वि॒श्वतो॑ नः। सु॒मित्रा॑ न॒ आप॒ ओष॑धयः सन्तु दु॒र्मित्रा॑स्तस्मै
भूया॑सु॒र्योऽस्मा॑न् द्वेष्टि॑ यं च॑ व॒यं द्वि॒ष्मः। आपो॑ हि ष्ठा म॒यो
भुव॑स्ता न॒ ऊ॒र्जे द॑धातन॥११॥

म॒हेर॑णा॒य च॑क्ष॒से। यो वः॑ शि॒वत॑मो रस॒स्तस्य॑ भाजयते ह
नः॑। उ॒श॒तीरि॑व मा॒तरः॑। तस्मा॑ अर॒ङ्ग॒ माम॑वो यस्य॒ क्षया॑य॒
जिन्व॑था। आपो॑ ज॒नय॑था च नः।

॥ अघमर्षणसूक्तम् ॥

हिर॑ण्यशृङ्गं वरु॑णं प्रप॑द्ये ती॒र्थं मे॑ देहि॒ याचि॑तः। य॒न्मया॑
भु॒क्तम॑साधू॒नां पा॒पेभ्य॑श्च प्र॒तिग्र॑हः। यन्मे॒ मन॑सा वा॒चा क॑र्मणा
वा दु॑ष्कृतं कृतम्। तन्न॒ इन्द्रो॑ वरु॑णो बृ॒हस्प॑तिः सवि॒ता
च पु॑नन्तु पुनः पुनः। नमो॒ऽग्नये॑ऽप्सु॒मते॑ नम॒ इन्द्रा॑य॒ नमो॑

वरुणाय नमो वारुण्यै नमोऽद्ध्यः॥१२॥

यदपां क्रूरं यदमेध्यं यदशान्तं तदपंगच्छतात्।
अत्याशनादतीपानाद्यच्च उग्रात् प्रतिग्रहात्। तन्नो वरुणो
राजा पाणिना ह्यवमर्शतु। सोऽहमपापो विरजो निर्मुक्तो
मुक्तकिल्बिषः। नाकस्य पृष्ठमारुह्य गच्छेद्ब्रह्मसलोकताम्।
यश्चाप्सु वरुणः स पुनात्वधमर्षणः। इमं मे गङ्गे यमुने
सरस्वति शुतुद्रि स्तोमः सचता परुष्ण्या। असिक्रिया
मरुद्वृधे वितस्तयाऽऽर्जीकीये शृणुह्या सुषोमया। ऋतं च
सत्यं चाभीद्धात्तपसोऽध्यजायत। ततो रात्रिरजायत ततः
समुद्रो अर्णवः॥१३॥

समुद्रादर्णवादधि संवत्सरो अजायत। अहोरात्राणि
विदधद्विश्वस्य मिषतो वशी। सूर्याचन्द्रमसौ धाता
यथापूर्वमकल्पयत्। दिवं च पृथिवीं चान्तरिक्षमथो
सुवः। यत्पृथिव्या रजः स्वमान्तरिक्षे विरोदसी।
इमास्तदापो वरुणः पुनात्वधमर्षणः। पुनन्तु वसवः
पुनातु वरुणः पुनात्वधमर्षणः। एष भूतस्य मध्ये भुवनस्य
गोप्ता। एष पुण्यकृतां लोकानेष मृत्योर्हिरण्मयम्।

द्यावा॑पृथि॒व्योर्हि॒र॒ण्मय॑ꣳ सꣳश्रि॑तꣳ सुवः॑॥१४॥

स नः॑ सुवः॑ सꣳशि॑शाधि। आर्द्रं॑ ज्वल॑ति ज्योति॑र॒हम॑स्मि।
ज्योति॑र्ज्वल॑ति ब्रह्मा॑हम॑स्मि। योऽहम॑स्मि ब्रह्मा॑हम॑स्मि।
अ॒हम॑स्मि ब्रह्मा॑हम॑स्मि। अ॒हमे॒वाहं॑ मां जु॑होमि
स्वाहा॑। अ॒का॒र्य॒का॒र्य॒वकी॑र्णी स्तेनो भ्रू॑ण॒हा गु॑रुत॒ल्पगः॑।
वरु॑णोऽपाम॑घम॒र्षण॑स्तस्मा॑त्पा॒पात् प्रमु॑च्यते। र॒जो
भूमि॑स्त्व॒माꣳ रोद॑यस्व प्रव॑दन्ति धीराः॑। आक्रा॑न्त॒समु॒द्रः
प्रथ॑मे विध॑र्मं जन॒यन्प्र॒जा भुव॑नस्य॒ राजा॑। वृषा॑ प॒वित्रे
अधि॑ सानो॒ अव्ये॑ बृह॒त्सोमो॑ वावृ॒धे सुवा॑न इन्दुः॑॥१५॥

[१]

॥दुर्गासूक्तम्॥

जा॒तवे॑दसे सुन॒वाम॑ सोम॑मरातीय॒तो निज॑हाति वेदः॑। स
नः॑ पर्ष॑दति दुर्गा॑णि वि॒श्वा ना॒वेव॑ सिन्धुं॑ दुरि॒ताऽत्य॑ग्निः।
ताम॑ग्निव॑र्णा तप॑सा ज्वल॑न्तीं वैरोच॑नीं क॑र्मफ॒लेषु॑ जुष्टा॑म्।
दुर्गा॑ दे॒वीꣳ शर॑णम॒हं प्रप॑द्ये सुत॑र॒सि तर॑से नमः॑। अग्ने॑ त्वं
पा॑रया॒ नव्यो॑ अ॒स्मान्त्स्व॒स्तिभि॑रति दुर्गा॑णि वि॒श्वा। पू॒श्च
पृ॒थ्वी बहु॑ला न उ॒र्वी भवा॑ तो॒काय॑ तन॑याय॒ शं योः॑। वि॒श्वानि॑

नो दुर्गहा जातवेदः सिन्धुं न नावा दुरितातिं पर्षि।
 अग्ने अत्रिवन्मनसा गृणानोऽस्माकं बोध्यविता तनूनाम्।
 पृतनाजितं सहमानमग्निमुग्रं हुवेम परमात्सधस्थात्। स
 नः पर्षदतिं दुर्गाणि विश्वा क्षामद्देवो अतिं दुरितात्यग्निः।
 प्रबोषि कमीड्यो अध्वरेषु सनाच्च होता नव्यश्च सत्सि।
 स्वाश्चाग्ने तनुवं पिप्रयस्वास्मभ्यं च सौभगमायजस्व।
 गोभिर्जुष्टमयुजो निषिक्तं तवेन्द्र विष्णोरनुसञ्चरेम। नाकस्य
 पृष्ठमभि संवसानो वैष्णवीं लोक इह मादयन्ताम्॥१६॥

[२]

॥ व्याहृतिहोमन्त्राः ॥

भूरन्नमग्रये पृथिव्यै स्वाहा भुवोऽन्नं वायवेऽन्तरिक्षाय
 स्वाहा सुवरन्नमादित्याय दिवे स्वाहा भूर्भुवः सुवरन्नं
 चन्द्रमसे दिग्भ्यः स्वाहा नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवः
 सुवरन्नमोम्॥१७॥

[३]

भूरग्रये पृथिव्यै स्वाहा भुवो वायवेऽन्तरिक्षाय स्वाहा
 सुवरादित्याय दिवे स्वाहा भूर्भुवः सुवश्चन्द्रमसे दिग्भ्यः

स्वाहा नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवः सुवरग्र
ओम्॥१८॥

[४]

भूरग्रये च पृथिव्यै च महते च स्वाहा भुवो वायवे चान्तरिक्षाय
च महते च स्वाहा सुवरादित्याय च दिवे च महते च स्वाहा
भूर्भुवः सुवश्चन्द्रमसे च नक्षत्रेभ्यश्च दिग्भ्यश्च महते च स्वाहा
नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवः सुवर्महरोम्॥१९॥

[५]

॥ ज्ञानप्राप्त्यर्थहोममन्त्राः ॥

पाहि नो अग्न एनसे स्वाहा। पाहि नो विश्ववेदसे स्वाहा। यज्ञं
पाहि विभावसो स्वाहा। सर्वं पाहि शतक्रतो स्वाहा॥२०॥

[६]

पाहि नो अग्न एकया। पाह्युत द्वितीयया। पाह्यूर्जं तृतीयया।
पाहि गीर्भिश्च तसृभिर्वसो स्वाहा॥२१॥

[७]

॥ वेदविस्मरणाय जपमन्त्राः ॥

यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपश्छन्दोभ्यश्छन्दां स्याविवेश।

सता९ शि॒क्यः पु॒रोवाचो॑पनि॒षदिन्द्रो॑ ज्ये॒ष्ठ इन्द्रि॒याय॑
ऋषि॑भ्यो॒ नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑ भूर्भुवः॒ सुव॒श्छन्द॑
ओम्॥२२॥

[८]

नमो॑ ब्रह्म॑णे धा॒रणं मे अ॒स्त्वनि॑राकरणं धा॒रयि॑ता भूयासं
कर्ण॑योः श्रु॒तं मा च्यो॑ढुं ममा॒मुष्य॑ ओम्॥२३॥

[९]

॥तपः प्रशंसा॥

ऋ॒तं तपः॑ स॒त्यं तपः॑ श्रु॒तं तपः॑ शा॒न्तं तपो॑ दम॒स्तपः॑ शम॒स्तपो॑
दानं॑ तपो॒ यज्ञं॑ तपो॒ भूर्भुवः॑ सुव॒र्ब्रह्मै॑तदुपा॒स्यैतत्तपः॑॥२४॥

[१०]

॥विहिताचरणप्रशंसा निषिद्धाचरणनिन्दा च॥

यथा॑ वृ॒क्षस्य॑ स॒म्पुष्पि॑तस्य दू॒राद्गन्धो॑ वा॒त्ये॒वं पु॒ण्यस्य॑ क॒र्मणो॑
दू॒राद्गन्धो॑ वा॒ति॒ यथा॑ऽसि॒धारां॑ क॒र्तेऽव॑हितामव॒क्रामे॑ यद्यु॒वे
यु॒वे ह वा॑ वि॒ह्वयि॑ष्यामि क॒र्त॒ प॑तिष्या॒मीत्ये॒वम॒नृता॑दा॒त्मानं॑
जु॒गुप्से॑त्॥२५॥

[११]

॥ दहरविद्या ॥

अ॒णोरणी॑यान्म॒हतो म॒हीयाना॑त्मा गु॒हायां॑ नि॒हि॒तोऽस्य॑
ज॒न्तोः। तम॑क्रतुं पश्यति वी॒तशो॑को धा॒तुः प्र॒सादा॑न्महि॒मानं॑-
मी॒शम्। स॒प्त प्रा॒णाः प्र॒भव॑न्ति तस्मा॑त्स॒प्तार्चि॑षः स॒मिधः॑
स॒प्त जि॒ह्वाः। स॒प्त इ॒मे लो॒का येषु॑ चर॑न्ति प्रा॒णा
गु॒हाशयां॑ नि॒हि॒ताः स॒प्त सं॒प्त। अतः॑ स॒मुद्रा गि॒रयश्च॑
सर्वे॑ऽस्मात्स्यन्द॑न्ते सि॒न्धवः॑ सर्व॑रूपाः। अतश्च॑ वि॒श्वा
ओष॑धयो रसा॑च्च येनैष भू॒तस्तिष्ठ॑त्यन्तरा॒त्मा। ब्र॒ह्मा दे॒वानां॑
प॒दवीः क॑वी॒नामृषि॑र्विप्रा॒णां म॒हिषो मृ॒गाणा॑म्। श्ये॒नो
गृ॒ध्राणा॑ꣳ स्व॒धिति॑र्वि॒नाना॑ꣳ सोमः॑ प॒वित्र॑मत्येति॒ रेभ॑न्।
अ॒जामे॒कां लो॒हित॑शुक्ल॒कृष्णां ब॒र्हीं प्र॒जां ज॒नय॑न्तीꣳ
स॒रूपाम्। अ॒जो ह्ये॒को जुष॑माणोऽनु॒शेते॑ जहा॑त्येनां
भु॒क्तभो॑गा॒मजो॑ऽन्यः॥ २६॥

ह॒ꣳसः शु॒चिष॑द्वसु॒रन्तरि॑क्ष॒सद्धो॑ता वे॒दिष॑दति॒थिर्दुरो॑ण॒सत्।
नृष॑द्वर॒सद॑त॒सद्धो॑म॒सद॑जा गो॒जा ऋ॒त॒जा अ॒द्रिजा॑
ऋ॒तं बृ॒हत्। घृ॒तं मि॑मिक्षिरे घृ॒तम॑स्य योनि॑र्घृ॒ते श्रि॒तो
घृ॒तमु॑वस्य॒ धाम्। अ॒नुष्व॑धमाव॑ह मा॒दय॑स्व॒ स्वाहा॑कृतं

वृषभ वक्षि हव्यम्। समुद्रादूर्मिर्मधुमा॑ उदारदुपा॑ शुना॑
 सममृतत्वमानद्। घृतस्य नाम गुह्यं यदस्ति जिह्वा
 देवानाममृतस्य नाभिः। वयं नाम प्रब्रवामा घृतेनास्मिन्
 यज्ञे धारयामा नमोभिः। उपे ब्रह्मा शृणवच्छस्यमानं चतुः
 शृङ्गोऽवमीद्वोर एतत्। चत्वारि शृङ्गा त्रयो अस्य पादा द्वे
 शीर्षे सप्त हस्तासो अस्य। त्रिधा बद्धो वृषभो रौरवीति
 महो देवो मर्त्या॑ आविवेश॥२७॥

त्रिधा हितं पणिभिर्गुह्यमानं गवि देवासो घृतमन्वविन्दन्।
 इन्द्र एक॑ सूर्य एकं जजान वेनादेक॑ स्वधया
 निष्टतक्षुः। यो देवानां प्रथमं पुरस्ताद्विश्वाधियो रुद्रो
 महर्षिः। हिरण्यगर्भं पश्यत् जायमानं॑ स नो
 देवः शुभया स्मृत्या संयुनक्तु। यस्मात्परं नापरमस्ति
 किञ्चिद्यस्मान्नाणीयो न ज्यायोऽस्ति कश्चित्। वृक्ष इव
 स्तब्धो दिवि तिष्ठत्येकस्तेनेदं पूर्णं पुरुषेण सर्वम्। न
 कर्मणा न प्रजया धनेन त्यागेनैके अमृतत्वमानशुः।
 परेण नाकं निहितं गुहायां विभ्राजते यद्यतयो विशन्ति।
 वेदान्तविज्ञानसुनिश्चितार्थाः सन्त्यासयोगाद्यतयः शुद्धसत्त्वाः।

ते ब्रह्मलोके तु परान्तकाले परामृतात्परिमुच्यन्ति सर्वे।
 दहं विपापं परमैश्वरभूतं यत्पुण्डरीकं पुरमध्यसुस्थम्।
 तत्रापि दहं गुगनं विशोकस्तस्मिन् यदन्तस्तदुपासितव्यम्।
 यो वेदादौ स्वरः प्रोक्तो वेदान्ते च प्रतिष्ठितः। तस्य
 प्रकृतिलीनस्य यः परः स महेश्वरः॥२८॥

[१२]

॥ नारायणसूक्तम् ॥

सहस्रशीर्षं देवं विश्वाक्षं विश्वशम्भुवम्। विश्वं नारायणं
 देवमक्षरं परमं पदम्। विश्वतः परमान्नित्यं विश्वं
 नारायणं हरिम्। विश्वमेवेदं पुरुषस्तद्विश्वमुपजीवति।
 पतिं विश्वस्यऽऽत्मे श्वरं शाश्वतं शिवमच्युतम्। नारायणं
 महाज्ञेयं विश्वात्मानं परायणम्। नारायणपरो ज्योतिरात्मा
 नारायणः परः। नारायण परं ब्रह्म तत्त्वं नारायणः
 परः। नारायणपरो ध्याता ध्यानं नारायणः परः। यच्च
 किञ्चिज्जगत्सर्वं दृश्यते श्रूयतेऽपि वा॥ अन्तर्बहिश्च तत्सर्वं
 व्याप्य नारायणः स्थितः॥२९॥

अनन्तमव्ययं कविः समुद्रेऽन्तं विश्वशम्भुवम्। पद्मकोश

प्रतीकाशं हृदयं चाप्यधोमुखम्। अधो निष्ठ्या
 वितस्त्यान्ते नाभ्यामुपरि तिष्ठति। ज्वालमालाकुलं
 भाती विश्वस्यऽऽयतनं महत्। सन्ततं शिलाभिस्तु-
 लम्बत्याकोशसन्निभम्। तस्यान्ते सुषिरं सूक्ष्मं तस्मिन्त्सर्वं
 प्रतिष्ठितम्। तस्य मध्ये महानग्निर्विश्वार्चिर्विश्वतोमुखः।
 सोऽग्रभुग्विभजन्तिष्ठन्नाहारमजरः कविः। तिर्यगूर्ध्वमधः
 शायी रश्मयस्तस्य सन्तता। सन्तापयति स्वं देहमापादतल-
 मस्तकः। तस्य मध्ये वह्निशिखा अणीयोर्ध्वा व्यवस्थितः।
 नीलतोयदमध्यस्थाद्विद्युल्लेखेव भास्वरा। नीवारशूकवत्तन्वी
 पीता भास्वत्यणूपमा। तस्याः शिखाया मध्ये परमात्मा
 व्यवस्थितः। स ब्रह्म स शिवः स हरिः सेन्द्रः सोऽक्षरः
 परमः स्वराट्॥ ३० ॥

नारायणः स्थितो व्यवस्थितश्चत्वारि च॥ [१३]

॥ आदित्यमण्डले परब्रह्मोपासनम् ॥

आदित्यो वा एष एतन्मण्डलं तपति तत्र ता
 ऋचस्तदृचा मण्डलं स ऋचां लोकोऽथ य एष
 एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिर्दीप्यते तानि सामानि स साम्नां

मण्डलं स साम्नां लोकोऽथ य एष एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिषि
 पुरुषस्तानि यजूंषि स यजुषा मण्डलं स यजुषां लोकः
 सैषा त्रय्येवं विद्या तपति य एषोऽन्तरादित्ये हिरण्मयः
 पुरुषः ॥ ३१ ॥

[१४]

॥ आदित्यपुरुषस्य सर्वात्मकत्वप्रदर्शनम् ॥

आदित्यो वै तेज ओजो बलं यशश्चक्षुः श्रोत्रमात्मा मनो
 मन्युर्मनुर्मृत्युः सत्यो मित्रो वायुराकाशः प्राणो लोकपालः
 कः किं कं तत्सत्यमन्नमृतो जीवो विश्वः कतमः स्वयम्भु
 ब्रह्मतदमृत एष पुरुष एष भूतानामधिपतिर्ब्रह्मणः सायुज्यं
 सलोकतामाप्नोत्येतासामेव देवतानां सायुज्यं सार्ष्टितां
 समानलोकतामाप्नोति य एवं वेदैत्युपनिषत् ॥ ३२ ॥

[१५]

॥ शिवोपासनमन्त्राः ॥

निधनपतये नमः। निधनपतान्तिकाय नमः। ऊर्ध्वाय
 नमः। ऊर्ध्वलिङ्गाय नमः। हिरण्याय नमः। हिरण्यलिङ्गाय
 नमः। सुवर्णाय नमः। सुवर्णलिङ्गाय नमः। दिव्याय नमः।

दिव्यलिङ्गाय नमः। भवाय नमः। भवलिङ्गाय नमः। शर्वाय
 नमः। शर्वलिङ्गाय नमः। शिवाय नमः। शिवलिङ्गाय
 नमः। ज्वलाय नमः। ज्वललिङ्गाय नमः। आत्माय नमः।
 आत्मलिङ्गाय नमः। परमाय नमः। परमलिङ्गाय नमः।
 एतत्सोमस्य सूर्यस्य सर्वलिङ्गं स्थापयति पाणिमन्त्रं
 पवित्रम्॥ ३३॥

[१६]

॥ पश्चिमवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

सद्योजातं प्रपद्यामि सद्योजाताय वै नमो नमः। भवे भवे
 नाति भवे भवस्व माम्। भवोद्भवाय नमः॥ ३४॥

[१७]

॥ उत्तरवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

वामदेवाय नमो ज्येष्ठाय नमः श्रेष्ठाय नमो रुद्राय नमः
 कालाय नमः कलविकरणाय नमो बलविकरणाय नमो
 बलाय नमो बलप्रमथनाय नमः सर्वभूतदमनाय नमो
 मनोन्मनाय नमः॥ ३५॥

[१८]

॥ दक्षिणवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

अ॒घोरे॑भ्योऽथ॒ घोरे॑भ्यो॒ घोर॒घोरे॑तरेभ्यः। सर्वे॑भ्यः सर्व॒शर्वे॑भ्यो॒
नम॑स्ते अस्तु रु॒द्ररूपे॑भ्यः॥ ३६॥

[१९]

॥ प्राग्वक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

तत्पुरु॑षाय वि॒द्महे॑ महादे॒वाय॑ धीमहि। तन्नो॑ रु॒द्रः
प्रचो॑दयात्॥ ३७॥

[२०]

॥ ऊर्ध्ववक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

ई॒शानः॑ सर्व॒विद्या॑नामीश्वरः॒ सर्व॑भू॒तानां॑ ब्रह्माधि॑पतिर्ब्रह्म॒णो-
ऽधि॑पतिर्ब्रह्मा॑ शि॒वो मे॑ अस्तु सदाशि॒वोम्॥ ३८॥

[२१]

॥ नमस्कारमन्त्राः ॥

नमो॑ हिरण्यबा॒हवे॑ हिरण्यव॒र्णाय॑ हिरण्यरू॒पाय॑ हिरण्यप॒तये-
ऽम्बिका॑पतय उ॒माप॑तये पशुप॒तये॑ नमो॒ नमः॥ ३९॥

[२२]

ऋ॒तः स॒त्यं प॑रं ब्र॒ह्म पु॑रुषं कृ॒ष्णपि॑ङ्ग॒लम्। ऊ॒र्ध्वरे॑तं
वि॒रूपा॒क्षं वि॒श्वरू॑पाय॒ वै नमो॑ नमः॥४०॥

[२३]

सर्वो॑ वै रु॒द्रस्तस्मै॑ रु॒द्राय॑ नमो॑ अस्तु। पु॒रुषो॑ वै रु॒द्रः सन्म॒हो
नमो॑ नमः॥ वि॒श्वं भू॑तं भु॒वनं चि॒त्रं बहु॑धा जा॒तं जाय॑मानं च
यत्। सर्वो॑ ह्येष रु॒द्रस्तस्मै॑ रु॒द्राय॑ नमो॑ अस्तु॥४१॥

[२४]

क॒द्रुद्रा॑य॒ प्रचे॑तसे मी॒ढुष्ट॑माय॒ तव्य॑से। वो॒ चेम् श॒न्तम॑ हृ॒दे।
सर्वो॑ ह्येष रु॒द्रस्तस्मै॑ रु॒द्राय॑ नमो॑ अस्तु॥४२॥

[२५]

॥ अग्निहोत्रहवण्याः उपयुक्तस्य वृक्षविशेषस्याभिधानम् ॥

यस्य॒ वैक॑ङ्क॒त्यग्नि॑होत्र॒हव॑णी भवति॒ प्रत्ये॒वास्याहु॑तय-
स्तिष्ठ॒न्त्यथो॑ प्रति॒ष्ठित्यै॑॥४३॥

[२६]

कृ॒णुष्व॒ पाज॒ इति॒ पञ्च॑॥४४॥

[२७]

॥ भूदेवताकमन्त्रः ॥

अदि॑तिर्दे॒वा गन्ध॒र्वा म॑नु॒ष्याः पि॒तरोऽसु॑रास्तेषां॑ सर्व॑भू॒तानां॑
मा॒ता मे॒दिनी॑ म॒हता म॒ही सा॑वि॒त्री गा॑य॒त्री जग॑त्यु॒र्वी पृ॒थ्वी
ब॑हु॒ला वि॒श्वा भू॒ता क॑त॒मा का या सा स॒त्येत्य॑मृ॒तेति॑
वसि॑ष्ठः॥४५॥

[२८]

॥ सर्वदेवता आपः ॥

आपो॑ वा इ॒दं सर्वं॑ वि॒श्वा भू॒तान्यापः॑ प्रा॒णा वा आपः॑
प॒शव॑ आपोऽ॒न्नमापोऽमृ॑त॒मापः॑ स॒म्राडापो॑ वि॒राडापः॑
स्व॒राडाप॑श्छन्दा॒ऽस्यापो॑ ज्योती॒ऽष्यापो॑ यजू॒ऽष्यापः॑
स॒त्यमापः॑ सर्वा॑ दे॒वता॒ आपो॑ भूर्भुवः॑ सुव॒राप॑ ओम्॥४६॥

[२९]

॥ सन्ध्यावन्दनमन्त्राः ॥

आपः॑ पुनन्तु पृथि॒वीं पृथि॒वी पृ॒ता पु॑नातु॒ माम्। पुनन्तु॑
ब्रह्म॑ण॒स्पति॑र्ब्रह्म॑पृ॒ता पु॑नातु॒ माम्। यदुच्छि॑ष्टमभौ॑ज्यं॒ यद्वा
दुश्चरि॑तं॒ मम॑। सर्वं॑ पुनन्तु॒ मामापो॑ऽस॒तां च॑ प्र॒तिग्र॑ह॒ऽ
स्वाहा॑॥४७॥

[३०]

अग्निश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यो
रक्षन्ताम्। यदह्ना पापमकारिषम्। मनसा वाचा हस्ताभ्याम्।
पद्भ्यामुदरेण शिश्ना। अहस्तदवलुम्पतु। यत्किं च दुरितं
मयि। इदमहं माममृतयोनौ। सत्ये ज्योतिषि जुहोमि
स्वाहा॥४८॥

[३१]

सूर्यश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यो
रक्षन्ताम्। यद्रात्रिया पापमकारिषम्। मनसा वाचा
हस्ताभ्याम्। पद्भ्यामुदरेण शिश्ना। रात्रिस्तदवलुम्पतु।
यत्किं च दुरितं मयि। इदमहं माममृतयोनौ। सूर्ये ज्योतिषि
जुहोमि स्वाहा॥४९॥

[३२]

॥ प्रणवस्य ऋष्यादिविवरणम् ॥

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म। अग्निर्देवता ब्रह्म इत्यार्षम्। गायत्रं
छन्दं परमात्मं सरूपम्। सायुज्यं विनियोगम्॥५०॥

[३३]

॥ गायत्र्यावाहनमन्त्राः ॥

आया॑तु वर॑दा दे॒वी अ॒क्षरं॑ ब्रह्म॒सम्मि॑तम् । गा॒य॒त्रीं छ॒न्द॑सां
मा॒तेदं॑ ब्र॒ह्म जु॒षस्व॑ मे । यद॒ह्ना॑त्कुरु॒ते पा॒पं तद॒ह्ना॑त्प्रति॒मुच्य॑ते ।
यद्रा॒त्रिया॑त्कुरु॒ते पा॒पं तद्रा॒त्रिया॑त्प्रति॒मुच्य॑ते । सर्व॑ व॒र्णे
म॑हादे॒वि स॒न्ध्यावि॑द्ये स॒रस्व॑ति ॥ ५१ ॥

[३४]

ओजो॑ऽसि॒ सहो॑ऽसि॒ बल॑मसि॒ भ्राजो॑ऽसि दे॒वानां॑ धाम॒
नामा॑सि॒ विश्व॑मसि॒ विश्वा॑युः॒ सर्व॑मसि॒ सर्वा॑युरभिभू॒रो
गा॒य॒त्रीमा॑वा॒हया॑मि॒ सावि॑त्रीमा॒वा॒हया॑मि॒ सर॑स्वतीमा॒वा॒ह॒
या॑मि॒ छ॒न्द॒ऋषी॑नावा॒हया॑मि॒ श्रिय॑मा॒वा॒हया॑मि॒ गा॒य॒त्रिया॑
गा॒य॒त्रीच्छ॒न्दो विश्वा॑मित्र॒ ऋषिः॑ सवि॒ता दे॒वता॑ऽग्नि॒र्मुखं॑
ब्रह्मा॒ शिरो॑ विष्णु॒र्हृदय॑ रु॒द्रः शि॒खा पृ॒थिवी॑
योनिः॒ प्राणा॑पानव्या॒नोदान॑समा॒ना स॒प्राणा॑ श्वेतव॒र्णा
साङ्ख्या॑यनसगो॒त्रा गा॒य॒त्री चतु॑र्विं॒शत्य॑क्षरा॒ त्रिप॑दा॒ षट्कुक्षिः॑
पञ्च॑शीर्षोपनयने वि॒नियो॑ग॒ ओं भूः । ओं भुवः । ओ॒५
सुवः । ओं महः । ओं जनः । ओं तपः । ओ॒५ स॒त्यम् ।
ओं तत्स॑वि॒तुर्वरे॑ण्यं॒ भर्गो॑ दे॒वस्य॑ धीमहि । धियो॒ यो

नः प्रचोदयात्। ओमापो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः
सुवरोम्॥५२॥

[३५]

॥ गायत्री उपस्थानमन्त्राः ॥

उत्तमे शिखरे जाते भूम्यां पर्वतमूर्धनि। ब्राह्मणेभ्योऽभ्यनु-
ज्ञाता गच्छ देवि यथासुखम्। स्तुतो मया वरदा वैदमाता
प्रचोदयन्ती पवने द्विजाता। आयुः पृथिव्यां द्रविणं ब्रह्मवर्चसं
मह्यं दत्वा प्रजातुं ब्रह्मलोकम्॥५३॥

[३६]

॥ आदित्यदेवतामन्त्रः ॥

घृणिः सूर्य आदित्यो न प्रभा वात्यक्षरम्। मधु क्षरन्ति
तद्रसम्। सत्यं वै तद्रसमापो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः
सुवरोम्॥५४॥

[३७]

॥ त्रिसुपर्णमन्त्राः ॥

ब्रह्ममेतु माम्। मधुमेतु माम्। ब्रह्ममेव मधुमेतु माम्। यास्ते
सोम प्रजावत्सोभि सो अहम्। दुःस्वप्रहन्दुरुष्यह। यास्ते

सोम प्रा॒णां॑ स्तां जु॒होमि। त्रिसु॑पर्ण॒मया॑चितं ब्राह्म॒णाय॑
दद्यात्। ब्रह्म॒ह॒त्यां वा ए॒ते घ्न॑न्ति। ये ब्रा॒ह्मणा॑स्त्रिसु॑पर्णं
पठ॑न्ति। ते सोमं प्राप्नु॑वन्ति। आ॒स॒ह॒स्रात्प॒ङ्क्तिं पुन॑न्ति।
ओम्॥५५॥

[३८]

ब्रह्म॑ मे॒धया॑। मधु॑ मे॒धया॑। ब्रह्म॑मे॒व मधु॑ मे॒धया॑। अ॒द्या नो॑
देव स॒वितः प्र॒जाव॑त्सा॒वीः सौभ॑गम्। परा॑ दु॒ष्प्रि॑यः सु॒व।
विश्वा॑नि देव स॒वितर्दु॑रि॒तानि॑ परा॑ सु॒व। यद्भ॒द्रं तन्म॒ आ
सु॑व। मधु॑ वाता॑ ऋ॒ताय॑ते मधु॑ क्षर॑न्ति सिन्ध॑वः। मा॒ध्वीर्नः॑
स॒न्त्वोष॑धीः। मधु॑ नक्तं॒मुतो॑षसि॒ मधु॑म॒त्पार्थि॑वः रजः॑। मधु॑
द्यौर॑स्तु नः पि॒ता। मधु॑मा॒न्नो व॒नस्प॑ति॒र्मधु॑माः अस्तु॑ सूर्यः।
मा॒ध्वीर्गा॑वो भवन्तु नः। य इ॒मं त्रिसु॑पर्ण॒मया॑चितं ब्राह्म॒णाय॑
दद्यात्। भ्रू॒ण॒ह॒त्यां वा ए॒ते घ्न॑न्ति। ये ब्रा॒ह्मणा॑स्त्रिसु॑पर्णं पठ॑न्ति।
ते सोमं प्राप्नु॑वन्ति। आ॒स॒ह॒स्रात्प॒ङ्क्तिं पुन॑न्ति। ओम्॥५६॥

[३९]

ब्रह्म॑ मे॒धवा॑। मधु॑ मे॒धवा॑। ब्रह्म॑मे॒व मधु॑ मे॒धवा॑। ब्रह्मा॑
दे॒वानां॑ प॒द्वीः क॑वी॒नामृ॑षि॒र्विप्रा॑णां म॒हिषो॑ मृ॒गाणा॑म्। श्ये॒नो

गृध्राणां॑ स्वधितिर्वनानां॑ सोमः पवित्रमत्येति॑ रेभन्।
 ह॑सः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्धोता॑ वेदिषदतिथिर्दुरोणसत्।
 नृषद्वरसदृतसद्धोमसदब्जा गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतं
 बृहत्। ऋचे त्वा रुचे त्वा समित्स्रवन्ति सरितो न
 धेनाः। अन्तरहृदा मनसा पूयमानाः। घृतस्य धारा
 अभिचाकशीमि। हिरण्ययो वेतसो मध्य आसाम्।
 तस्मिन्सुपर्णो मधुकृत्कुलायी भजन्नास्ते मधुदेवताभ्यः।
 तस्यासते हरयः सप्ततीरे स्वधां दुहाना अमृतस्य धाराम्।
 य इदं त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय दद्यात्। वीरहृत्यां वा
 एते घ्नन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति। ते सोमं प्राप्नुवन्ति।
 आसहस्रात्पङ्क्तिं पुनन्ति। ओम्॥५७॥

[४०]

॥ मेधासूक्तम् ॥

मेधा देवी जुषमाणा न आगाद्विश्वार्ची भद्रा सुमनस्यमाना।
 त्वया जुष्टा जुषमाणा दुरुक्ता नृहद्वदेम विदथे सुवीराः॥ त्वया
 जुष्टं ऋषिर्भवति देवि त्वया ब्रह्माऽऽगतश्रीरुत त्वया। त्वया
 जुष्टंश्चित्रं विन्दते वसु सा नो जुषस्व द्रविणो न मेधे॥५८॥

[४१]

मे॒धां म॒ इन्द्रो॑ द॒दातु॑ मे॒धां दे॒वी सर॑स्वती। मे॒धां मे॑
अ॒श्विना॑वु॒भावाध॑त्तां पु॒ष्कर॑स्रजा। अ॒प्सरा॑सु च॒ या मे॒धा
ग॒न्धर्वेषु॑ च॒ यन्मनः॑। दै॒वीं मे॒धा सर॑स्वती सा मां मे॒धा
सु॒रभि॑र्जुषता॒ः स्वाहा॑॥५९॥

[४२]

आ मां मे॒धा सु॒रभिर्वि॑श्वरू॒पा हि॑र॒ण्यव॑र्णा जग॑ती जग॒म्या।
ऊ॒र्जस्व॑ती प॒यसा॒ पि॒न्वमा॑ना सा मां मे॒धा सु॒प्रती॑का
जुष॑न्ताम्॥६०॥

[४३]

मयि॑ मे॒धां मयि॑ प्र॒जां मय्य॑ग्निस्तेजो॑ द॒धातु॑ मयि॑ मे॒धां मयि॑
प्र॒जां मयी॑न्द्र इन्द्रि॒यं द॑धातु मयि॑ मे॒धां मयि॑ प्र॒जां मयि॑
सू॒र्यो भ्रा॑जो द॒धातु॑॥६१॥

[४४]

॥ मृत्युनिवारणमन्त्राः ॥

अपै॑तु मृ॒त्युर॒मृतं॑ न॒ आग॑न्वैवस्व॒तो नो॒ अभ॑यं कृ॒णोतु॑।

प॒र्णं व॒न॒स्पते॑रिवा॒भि॒नः शी॒यता॑ र॒यिः स च॑ ता॒न्नः
श॒ची॒पतिः॑ ॥ ६२ ॥

[४५]

परं॑ मृ॒त्यो अनु॑ परे॒हि प॒न्थां यस्ते॒ स्व इत॑रो दे॒व॒याना॑त्।
चक्षु॑ष्मते शृ॒ण्वते॒ ते ब्र॑वीमि॒ मा नः॑ प्र॒जा री॑रिषो॒ मोत॑
वी॒रान् ॥ ६३ ॥

[४६]

वातं॑ प्रा॒णं म॒नसा॑ऽन्वा र॒भाम॑हे प्र॒जाप॑तिं॒ यो भु॑वं॒नस्य॑
गो॒पाः। स नो॑ मृ॒त्योस्त्रा॑यतां॒ पात्व॑ ह॒सो ज्यो॑ग्जी॒वा
ज॒राम॑शीमहि ॥ ६४ ॥

[४७]

अ॒मु॒त्र भू॒याद॑ध॒ यद्य॑म॒स्य बृ॑ह॒स्पते॑ अ॒भि॒शस्ते॑रमु॒ञ्चः।
प्र॒त्यौ॒हता॑म॒श्विना॑ मृ॒त्युम॑स्माद्दे॒वाना॑म॒ग्ने भि॑ष॒जा श॒चीभिः॑ ॥ ६५ ॥

[४८]

हरि॑ र॒हन्त॑मनु॒यन्ति॑ दे॒वा वि॒श्वस्ये॑शा॒नं वृ॑ष॒भं म॑ती॒नाम्।
ब्र॒ह्म स॑रू॒पमनु॑मे॒दमा॑गा॒दय॑नं॒ मा वि॒व॒धीर्वि॑क्रम॒स्व ॥ ६६ ॥

[४९]

शल्लकैरग्निमिन्धान उभौ लोकौ संनेमहम्। उभयोर्लोकयोर्-
ऋध्वाऽति मृत्युं तंराम्यहम्॥६७॥

[५०]

मा छिदो मृत्यो मा वधीर्मा मे बलं विवृहो मा प्रमोषीः। प्रजां
मा मे रीरिष आयुरुग्र नृचक्षसं त्वा हविषा विधेम॥६८॥

[५१]

मा नो महान्तमुत मा नो अर्भकं मा न उक्षन्तमुत मा न
उक्षितम्। मा नोऽवधीः पितरं मोत मातरं प्रिया मा नस्तनुवो
रुद्र रीरिषः॥६९॥

[५२]

मा नस्तोके तनये मा न आयुषि मा नो गोषु मा नो अश्वेषु
रीरिषः। वीरान्मा नो रुद्र भामितोऽवधीर्हविष्मन्तो नमसा
विधेम ते॥७०॥

[५३]

॥ प्रजापतिप्रार्थनामन्त्रः ॥

प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा जातानि परिता बभूव।

यत्का॑मास्ते जुहु॑मस्तन्नो॑ अस्तु व॒यं॑ स्या॑म॒ पत॑यो
रयी॒णाम्॥ ७१॥

[५४]

॥ इन्द्रप्रार्थनामन्त्रः ॥

स्व॒स्ति॒दा वि॒शस्प॑तिर्वृ॒त्रहा॑ वि॒मृधो॑ व॒शी। वृ॒षेन्द्रः॑ पु॒र ए॑तु नः
स्व॒स्ति॒दा अ॑भयङ्क॒रः॥ ७२॥

[५५]

॥ मृत्युञ्जयमन्त्रः ॥

त्र्य॑म्बकं॒ यजा॑महे सु॒गन्धिं॑ पु॒ष्टि॒वर्ध॑नम्। उ॒र्वारु॑कमि॒व
बन्ध॑नान्मृ॒त्योर्मु॑क्षी॒य॒ माऽमृ॑ता॑त्॥ ७३॥

[५६]

ये ते॑ स॒हस्र॑म॒युतं॑ पाशा॒ मृ॒त्यो म॑र्त्या॒य॒ हन्त॑वे। तान् य॒ज्ञस्य॑
मा॒यया॑ सर्वा॒नव॑ यजा॑महे॥ ७४॥

[५७]

मृ॒त्यवे॒ स्वाहा॑ मृ॒त्यवे॒ स्वाहा॑॥ ७५॥

[५८]

॥ पापनिवारक-मन्त्राः ॥

दे॒वकृ॑त॒स्यै॑न॒सोऽव॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑॥ म॒नुष्य॑कृ॒तस्यै॑न॒सो-
 ऽव॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑॥ पि॒तृकृ॑त॒स्यै॑न॒सोऽव॒यज॑न॒मसि॒
 स्वाहा॑॥ आ॒त्मकृ॑त॒स्यै॑न॒सोऽव॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑॥
 अ॒न्यकृ॑त॒स्यै॑न॒सोऽव॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑॥ अ॒स्मत्कृ॑त॒स्यै॑न॒सो-
 ऽव॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑॥ यद्वि॒वा च॒ नक्तं॑ चै॒नश्च॑कृ॒म
 तस्या॑व॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑॥ यत्स्व॒पन्त॑श्च॒ जाग्र॑त॒श्चै॒नश्च॑कृ॒म
 तस्या॑व॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑॥ यत्सु॒षुप्त॑श्च॒ जाग्र॑त॒श्चै॒नश्च॑कृ॒म
 तस्या॑व॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑॥ यद्वि॒द्वाꣳस॒श्चावि॑द्वाꣳस॒श्चै॒नश्च॑कृ॒म
 तस्या॑व॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑॥ ए॒नस॑ ए॒नसोऽव॒यज॑न॒मसि॒
 स्वाहा॑॥ ७६॥

[५९]

॥ वसुप्रार्थनामन्त्रः ॥

यद्वो॑ दे॒वाश्च॑कृ॒म जि॒ह्वायां॑ गु॒रुम॑न॒सो वा॒ प्रयु॑ती दे॒व हे॑ड॒नम्॥
 अरा॑वा॒ यो नो॑ अ॒भि दु॑च्छु॒नाय॑ते॒ तस्मि॑न्तदे॒नो व॑सवो॒ निधे॑तन्
 स्वाहा॑॥ ७७॥

[६०]

॥ कामोऽकार्षीत्-मन्युरकार्षीत् मन्त्रः ॥

कामोऽकार्षीन्मो नमः। कामोऽकार्षीत्कामः करोति नाहं
करोमि कामः कर्ता नाहं कर्ता कामः कारयिता नाहं
कारयिता एष ते काम कामाय स्वाहा॥७८॥

[६१]

मन्युरकार्षीन्मो नमः। मन्युरकार्षीन्मन्युः करोति नाहं
करोमि मन्युः कर्ता नाहं कर्ता मन्युः कारयिता नाहं
कारयिता एष ते मन्यो मन्यवे स्वाहा॥७९॥

[६२]

॥ विराजहोममन्त्राः ॥

तिलाञ्जुहोमि सरसां सपिष्टान् गन्धार मम चित्ते रमन्तु
स्वाहा। गावो हिरण्यं धनमन्नपानं सर्वेषां श्रियै स्वाहा।
श्रियं च लक्ष्मीं च पुष्टिं च कीर्तिं चानृण्यताम्। ब्रह्मण्यं
बहुपुत्रताम्। श्रद्धामेधे प्रजाः सन्ददातु स्वाहा॥८०॥

[६३]

तिलाः कृष्णास्तिलाः श्वेतास्तिलाः सौम्या वंशानुगाः। तिलाः
पुनन्तु मे पापं यत्किञ्चिद्दुरितं मयि स्वाहा। चोरस्यान्नं

नवश्राद्धं ब्रह्महा गुरुतुल्पगः। गोस्तेयं सुरापानं भ्रूणहत्या
तिला शान्तिं शमयन्तु स्वाहा। श्रीश्च लक्ष्मीश्च पुष्टीश्च कीर्ति
चानृण्यताम्। ब्रह्मण्यं बहुपुत्रताम्। श्रद्धामेधे प्रज्ञा तु जातवेदः
सन्ददातु स्वाहा॥८१॥

[६४]

प्राणापानव्यानोदानसमाना मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां
विपाप्मा भूयासुः स्वाहा। वाङ्मनश्चक्षुःश्रोत्रजिह्वाघ्राणरेतो-
बुद्ध्याकूतिःसङ्कल्पा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा
भूयासुः स्वाहा। त्वक्कर्ममांसरुधिरमेदोमज्जास्नायवो-
ऽस्थीनि मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः
स्वाहा। शिरःपाणिपादपार्श्वपृष्ठोरुदरजङ्घशिश्नोपस्थपायवो
मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा।
उत्तिष्ठ पुरुष हरित पिङ्गल लोहिताक्षि देहि देहि
ददापयिता मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा
भूयासुः स्वाहा॥८२॥

[६५]

पृथिव्यापस्तेजोवायुराकाशा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां
विपाप्मा भूयासुः स्वाहा। शब्दस्पर्शरूपरसगन्धा मे

शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा।
मनोवाक्कायकर्माणि मे शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा
भूयासुः स्वाहा। अव्यक्तभावैरहङ्कारैर्ज्योतिरहं विरजां
विपाप्मा भूयासुः स्वाहा। आत्मा मे शुद्धन्तां ज्योतिरहं
विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा। अन्तरात्मा मे शुद्धन्तां
ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा। परमात्मा
मे शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा।
क्षुधे स्वाहा। क्षुत्पिपासाय स्वाहा। विविट्यै स्वाहा।
ऋग्विधानाय स्वाहा। कषौत्काय स्वाहा। क्षुत्पिपासामलं
ज्येष्ठामलक्ष्मीर्नाशयाम्यहम्। अभूतिमसंमृद्धिं च सर्वान्निर्णुद
मे पाप्मानं स्वाहा। अन्नमय-प्राणमय-मनोमय-विज्ञानमय-
मानन्दमय-मात्मा मे शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा
भूयासुः स्वाहा॥८३॥

[६६]

॥ वैश्वदेवमन्त्राः ॥

अग्नये स्वाहा। विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा। ध्रुवाय भूमाय
स्वाहा। ध्रुवक्षितये स्वाहा। अच्युतक्षितये स्वाहा। अग्नये

स्विष्टकृते स्वाहा॥ धर्माय स्वाहा॥ अधर्माय स्वाहा॥ अद्भ्यः
स्वाहा॥ ओषधिवनस्पतिभ्यः स्वाहा॥८४॥

रक्षोदेवजनेभ्यः स्वाहा॥ गृह्याभ्यः स्वाहा॥ अवसानेभ्यः
स्वाहा॥ अवसानपतिभ्यः स्वाहा॥ सर्वभूतेभ्यः स्वाहा॥
कामाय स्वाहा॥ अन्तरिक्षाय स्वाहा॥ यदेजति जगति
यच्च चेष्टति नाम्नो भागोऽयं नाम्ने स्वाहा॥ पृथिव्यै स्वाहा॥
अन्तरिक्षाय स्वाहा॥८५॥

दिवे स्वाहा॥ सूर्याय स्वाहा॥ चन्द्रमसे स्वाहा॥ नक्षत्रेभ्यः
स्वाहा॥ इन्द्राय स्वाहा॥ बृहस्पतये स्वाहा॥ प्रजापतये स्वाहा॥
ब्रह्मणे स्वाहा॥ स्वधा पितृभ्यः स्वाहा॥ नमो रुद्राय पशुपतये
स्वाहा॥८६॥

देवेभ्यः स्वाहा॥ पितृभ्यः स्वधाऽस्तु। भूतेभ्यो नमः।
मनुष्येभ्यो हन्ता॥ प्रजापतये स्वाहा॥ परमेष्ठिने स्वाहा॥
यथा कूपः शतधारः सहस्रधारो अक्षितः। एवा मे अस्तु
धान्यं सहस्रधारमक्षितम्। धनं धान्यै स्वाहा॥ ये भूताः
प्रचरन्ति दिवानक्तं बलिमिच्छन्तो वितुदस्य प्रेष्याः।
तेभ्यो बलिं पुष्टिकामो हरामि मयि पुष्टिं पुष्टिपतिर्दधातु

स्वाहा॥८७॥

[६७]

ओं तद्ब्रह्म। ओं तद्वायुः। ओं तदात्मा। ओं तत्सत्यम्।
ओं तत्सर्वम्। ओं तत्पुरोर्नमः॥ अन्तश्चरति भूतेषु गुहायां
विश्वमूर्तिषु। त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कारस्त्वमिन्द्रस्त्व९ रुद्रस्त्वं
विष्णुस्त्वं ब्रह्म त्वं प्रजापतिः। त्वं तदाप आपो ज्योती
रसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवस्सुवरोम्॥८८॥

[६८]

॥ प्राणाहुतिमन्त्राः ॥

श्रद्धायां प्राणे निविष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायांमपाने
निविष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायां व्याने निविष्टोऽमृतं जुहोमि।
श्रद्धायांमुदाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायां९ समाने
निविष्टोऽमृतं जुहोमि। ब्रह्मणि म आत्माऽमृतत्वाय॥
अमृतोपस्तरणमसि॥ श्रद्धायां प्राणे निविष्टोऽमृतं जुहोमि।
शिवो मां विशाप्रदाहाय। प्राणाय स्वाहा॥ श्रद्धायांमपाने
निविष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो मां विशाप्रदाहाय। अपानाय
स्वाहा॥ श्रद्धायां व्याने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो

मां वि॒शाप्र॑दाहाय। व्या॒नाय॒ स्वाहा॑॥ श्र॒द्धाया॑मुदा॒ने
निवि॑ष्टोऽमृतं जुहोमि। शि॒वो मां वि॒शाप्र॑दाहाय। उ॒दा॒नाय॒
स्वाहा॑॥ श्र॒द्धाया॑ सम॒ने निवि॑ष्टोऽमृतं जुहोमि।
शि॒वो मां वि॒शाप्र॑दाहाय। स॒मा॒नाय॒ स्वाहा॑॥ ब्रह्म॑णि म
आ॒त्माऽमृ॑त॒त्वाय॑। अ॒मृ॒तापि॒धान॑मसि॥८९॥

[६९]

॥ भुक्तान्नाभिमन्त्रणमन्त्राः ॥

श्र॒द्धाया॑ प्रा॒णे निवि॑श्यामृतं हु॒तम्। प्रा॒णमन्त्रे॑नाप्यायस्व।
श्र॒द्धाया॑मपा॒ने निवि॑श्यामृतं हु॒तम्। अ॒पा॒नमन्त्रे॑नाप्यायस्व।
श्र॒द्धाया॑ व्या॒ने निवि॑श्यामृतं हु॒तम्। व्या॒नमन्त्रे॑नाप्यायस्व।
श्र॒द्धाया॑मुदा॒ने निवि॑श्यामृतं हु॒तम्। उ॒दा॒नमन्त्रे॑नाप्यायस्व।
श्र॒द्धाया॑ सम॒ने निवि॑श्यामृतं हु॒तम्। स॒मा॒नमन्त्रे॑नाप्या॒
यस्व॥९०॥

[७०]

॥ भोजनान्ते आत्मानुसन्धानमन्त्राः ॥

अङ्गु॑ष्ठमात्रः पुरु॒षोऽङ्गु॑ष्ठं च॑ समा॒श्रितः। ई॒शः सर्व॑स्य जगतः
प्रभुः प्री॑णार्तिं विश्व॒भुक्॥९१॥

[७१]

॥ अवयवस्वस्थता-प्रार्थनामन्त्रः ॥

वाङ्म॑ आ॒सन्। न॒सोः प्रा॒णः। अ॒क्ष्योश्चक्षुः॑। कर्ण॑योः श्रोत्र॑म्।
बा॒हुवोर्बल॑म्। ऊ॒रुवोरोजः॑। अरि॑ष्टा वि॒श्वान्यङ्गानि॑ त॒नूः।
त॒नुवा॑ मे स॒ह नम॑स्ते अस्तु॒ मा मां हिं॑सीः॥९२॥

[७२]

॥ इन्द्रसप्तर्षि-संवादमन्त्रः ॥

वयः॑ सुप॒र्णा उप॑ सेदु॒रिन्द्रं॑ प्रि॒यमे॑धा ऋष॑यो नाध॑मानाः। अपं
ध्वा॒न्तमूर्णु॑हि पू॒र्धि चक्षु॑र्मुमु॒ग्ध्यस्मान्नि॒धये॑ऽव ब॒द्धान्।

[७३]

॥ हृदयालम्भनमन्त्रः ॥

प्रा॒णानां॑ ग्रन्थि॒रसि॑ रु॒द्रो मां वि॒शान्त॑कः। तेना॒न्नेना॑प्या॒यस्व॥९३॥

[७४]

॥ देवताप्राणनिरूपणमन्त्रः ॥

नमो॑ रु॒द्राय वि॒ष्णवे॑ मृ॒त्युर्मे पा॒हि॥९४॥

[७५]

॥ अग्निस्तुतिमन्त्रः ॥

त्वमग्ने द्युभिस्त्वमाशुशुक्षणिस्त्वमद्भ्यस्त्वमश्मन्स्परि। त्वं
वनेभ्यस्त्वमोषधीभ्यस्त्वं नृणां नृपते जायसे शुचिः॥९५॥

[७६]

॥ अभीष्टयाचनामन्त्राः ॥

शिवने मे सन्तिष्ठस्व स्योनेन मे सन्तिष्ठस्व सुभूतेन
मे सन्तिष्ठस्व ब्रह्मवर्चसेन मे सन्तिष्ठस्व यज्ञस्यर्धिमनु
सन्तिष्ठस्वोप ते यज्ञ नम उप ते नम उप ते नमः॥९६॥

[७७]

॥ परतत्त्व-निरूपणम् ॥

सत्यं परं परं सत्यं सत्येन न सुवर्गाल्लोकाच्च्यवन्ते
कदाचन सतां हि सत्यं तस्मात्सत्ये रमन्ते । तप इति तपो
नानशानात्परं यद्धि परं तपस्तदुद्धर्षं तदुराधर्षं तस्मात्तपसि
रमन्ते । दम इति नियतं ब्रह्मचारिणस्तस्माद्दमे रमन्ते ।
शम इत्यरण्ये मुनयस्तस्माच्छमे रमन्ते । दानमिति सर्वाणि
भूतानि प्रशंसन्ति दानान्नातिं दुष्करं तस्माद्दाने रमन्ते
। धर्म इति धर्मेण सर्वमिदं परिगृहीतं धर्मान्नातिं दुष्करं

तस्माद्धर्मे रमन्ते । प्रजन् इति भूयांसस्तस्माद्धूयिष्ठाः
 प्रजायन्ते तस्माद्धूयिष्ठाः प्रजनने रमन्तेऽग्नय । इत्याहु
 तस्मादग्नय आधातव्या अग्निहोत्रमित्याहु तस्मादग्निहोत्रे
 रमन्ते । यज्ञ इति यज्ञो हि देवास्तस्माद्यज्ञे रमन्ते ।
 मानसमिति विद्वांसस्तस्माद्विद्वांस एव मानसे रमन्ते
 । न्यास इति ब्रह्मा ब्रह्मा हि परः परो हि ब्रह्मा तानि
 वा एतान्यवराणि परांसि न्यास एवात्यरेचयद्य एवं
 वेदेत्युपनिषत् ॥ १७ ॥

[७८]

॥ ज्ञानसाधन-निरूपणम् ॥

प्राजापत्यो हारुणिः सुपर्णयः प्रजापतिं पितरमुपससार
 किं भगवन्तः परमं वदन्तीति तस्मै प्रोवाच । सत्येन
 वायुरावाति सत्येनाऽऽदित्यो रोचते दिवि सत्यं वाचः
 प्रतिष्ठा सत्ये सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मात्सत्यं परमं वदन्ति ।
 तपसा देवा देवतामग्र आयन्तपसर्षयः सुवरन्वविन्दं तपसा
 सपत्नान् प्रणुदामारातीस्तपसि सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मात्तपः
 परमं वदन्ति । दमेन दान्ताः किल्बिषमवधून्वन्ति
 दमेन ब्रह्मचारिणः सुवरगच्छन्दमो भूतानां दुराधर्षं

दमे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्धमः परमं वदन्ति । शमेन
 शान्ताः शिवमाचरन्ति शमेन नाकं मुनयोऽन्वविन्दञ्छमो
 भूतानां दुराधर्षञ्छमे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माच्छमः परमं
 वदन्ति । दानं यज्ञानां वरूथं दक्षिणा लोके दातारः
 सर्वभूतान्युपजीवन्ति दानेनारातीरपांनुदन्त दानेन द्विषन्तो
 मित्रा भवन्ति दाने सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्दानं परमं
 वदन्ति । धर्मो विश्वस्य जगतः प्रतिष्ठा लोके धर्मिष्ठं
 प्रजा उपसर्पन्ति धर्मेण पापमपनुदति धर्मे सर्वं प्रतिष्ठितं
 तस्माद्धर्मं परमं वदन्ति । प्रजननं वै प्रतिष्ठा लोके साधु
 प्रजायास्तन्तु तन्वानः पितृणामनृणो भवन्ति तदेव तस्यानृणं
 तस्मात् प्रजननं परमं वदन्त्यग्नयो वै त्रयीं विद्या ।
 देवयानः पन्था गार्हपत्य ऋक्पृथिवी रथन्तरमन्वाहार्यपचनं
 यजुरन्तरिक्षं वामदेव्यमाहवनीयः सामं सुवर्गो लोको
 बृहत्तस्मादग्नीन्परमं वदन्त्यग्निहोत्रः सायं प्रातर्गृहाणां
 निष्कृतिः स्विष्टः सुहुतं यज्ञक्रतूनां प्रायणः सुवर्गस्य
 लोकस्य ज्योतिस्तस्मादग्निहोत्रं परमं वदन्ति । यज्ञ इति
 यज्ञेन हि देवा दिवं गता यज्ञेनासुरानपांनुदन्त यज्ञेन
 द्विषन्तो मित्रा भवन्ति यज्ञे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्यज्ञं

पर॒मं वद॑न्ति । मान॒सं वै प्रा॑जाप॒त्यं पु॒वित्रं मान॒सेन॒
 मन॑सा सा॒धु पश्य॑ति मान॒सा ऋष॑यः प्र॒जा अ॑सृजन्त
 मान॒से सर्वं॑ प्रति॑ष्ठितं तस्मा॑न्मान॒सं पर॒मं वद॑न्ति । न्या॒स
 इ॒त्याहु॑र्मनी॒षिणो॑ ब्र॒ह्माणं॑ ब्र॒ह्मा वि॒श्वः कत॑मः स्व॒यम्भुः
 प्र॒जाप॑तिः संवत्स॒र इति॑ संवत्स॒रोऽसावा॑दित्यो य ए॒ष
 आ॑दित्ये पु॒रुषः स पर॑मेष्ठी ब्रह्मा॒त्मा । याभि॑रादित्यस्तप॑ति
 र॒श्मिभि॑स्ताभिः पु॒र्जन्यो॑ वर्ष॑ति पु॒र्जन्ये॑नौषधिवनस्प॒तयः
 प्रजा॑यन्त ओषधिवनस्प॒तिभि॑रन्नं भव॒त्यन्नेन॑ प्रा॒णाः प्रा॒णैर्बलं
 बले॑न तप॒स्तप॑सा श्र॒द्धा श्र॒द्धया॑ मे॒धा मे॒धया॑ मनी॒षा
 मनी॑षया॒ मनो॒ मन॑सा॒ शान्तिः॑ शान्त्या॑ चित्तं चित्तेन॒ स्मृतिः॑
 स्मृत्या॒ स्मार्ः॑ स्मारे॑ण वि॒ज्ञानं॑ वि॒ज्ञाने॑ना॒त्मानं॑ वेदयति
 तस्मा॑दन्नं दद॒न्त्सर्वा॑ण्येतानि॑ ददा॒त्यन्नात् प्रा॒णा भ॑वन्ति ।
 भू॒तानां॑ प्रा॒णैर्मनो॒ मन॑सश्च वि॒ज्ञानं॑ वि॒ज्ञाना॑दान॒न्दो ब्र॑ह्मयोनिः
 स वा ए॒ष पु॒रुषः पञ्च॑धा पञ्चा॒त्मा येन॒ सर्व॑मिदं प्रोतं
 पृथि॑वी चा॒न्तरि॑क्षं च॒ द्यौश्च॒ दिश॑श्चा॒वान्तर॑दिशाश्च॒ स वै
 सर्व॑मिदं जग॒त्स च॒ भूत॑ स भ॒व्यं जि॑ज्ञासकृ॒त ऋ॑त॒जा
 रयि॑ष्ठा । श्र॒द्धा स॒त्यो मह॑स्वान्त॒पसो॒ वरि॑ष्ठा॒द्वात्वा॑ तमे॒वं

मनसा हृदा च भूयो न मृत्युमुपयाहि विद्वान्तस्मान्त्र्यासमेषां
तपसामतिरिक्तमाहुर्वसुरण्वो विभूरसि प्राणे त्वमसि
सन्धाता । ब्रह्मन् त्वमसि विश्वधृत्तेजोदास्त्वमस्यग्निरसि
वर्चोदास्त्वमसि सूर्यस्य द्युम्नोदास्त्वमसि चन्द्रमस
उपयामगृहीतोऽसि ब्रह्मणे त्वा । महस ओमित्यात्मानं
युञ्जीतैतद्वै महोपनिषदं देवानां गुह्यं य एवं वेद ब्रह्मणो
महिमानमाप्नोति तस्माद्ब्रह्मणो महिमानमित्युपनिषत् ॥९८॥

[७९]

॥ ज्ञानयज्ञः ॥

तस्यैवं विदुषो यज्ञस्याऽऽत्मा यजमानः श्रद्धा
पत्नी शरीरमिध्ममुरो वेदिर्लोमानि बर्हिर्वेदः शिखा
हृदयं यूपः काम आज्यं मन्युः पशुस्तपोऽग्निर्दमः
शमयिता दक्षिणा वाग्धोता प्राण उद्गाता चक्षुरध्वर्युर्मनो
ब्रह्मा । श्रोत्रमग्नीद्यावद्धियते सा दीक्षा यदश्नाति
तद्धविर्यत्पिबति तदस्य सोमपानं यद्रमते तदुपसदो
यत्सञ्चरत्युपविशत्युत्तिष्ठते च स प्रवर्ग्यो यन्मुखं
तदाहवनीयो या व्याहृतिराहुतिर्यदस्य । विज्ञानं तज्जुहोति

यत्सायं प्रातर॑न्ति तत्स॒मिधं॑ यत्प्रा॒तर्म॑ध्यं दि॒नं सा॒यं च॒ तानि॑
 स॒र्व॒ना॒नि ये अ॑हो॒रा॒त्रे ते द॑र्शपूर्णमा॒सौ येऽर्द्ध॑मा॒साश्च॑ मा॒साश्च॑
 ते चा॑तुर्मा॒स्यानि॑ य ऋ॒तव॑स्ते प॑शुब॒न्धा ये स॑वत्स॒राश्च॑
 परि॑वत्स॒राश्च॑ तेऽह॑र्ग॒णाः स॑र्ववे॒दसं॑ वा । ए॒तत्स॒त्रं यन्म॑रणं
 तद॑व॒भृथ॑ ए॒तद्वै ज॑राम॒र्यम॑ग्निहो॒त्रं स॒त्रं य ए॒वं वि॒द्वानु॑द॒गय॑ने
 प्र॒मीय॑ते दे॒वाना॑मे॒व म॑हि॒मानं॑ ग॒त्वाऽऽदि॒त्यस्य॑ सायु॑ज्यं
 गच्छ॑त्यथ । यो द॑क्षि॒णे प्र॒मीय॑ते पि॒तृणा॑मे॒व म॑हि॒मानं॑ ग॒त्वा
 च॒न्द्रम॑सः सायु॑ज्यं गच्छ॑त्ये॒तौ वै सूर्या॑च॒न्द्रम॑सो॒र्महि॑मानौ
 ब्रा॒ह्म॒णो वि॒द्वान॒भिज॑यति॒ तस्मा॑द्ब्रा॒ह्म॒णो म॑हि॒मानं॑माप्नोति
 तस्मा॑द्ब्रा॒ह्म॒णो म॑हि॒मानं॑मित्यु॒पनिष॑त् ॥ १९ ॥

[८०]

ॐ स॒ह ना॑ववतु। स॒ह नौ॑ भुनक्तु। स॒ह वी॒र्यं॑ करवावहे।
 ते॒ज॒स्वि ना॑वधी॑तमस्तु॒ मा वि॑द्विषा॒वहे॑। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒
 शान्तिः॑ ॥

॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑ ॥ हरिः॑ ओम् ॥

॥ कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

संज्ञानं विज्ञानं प्रज्ञानं जानदभिजानत्। सङ्कल्पमानं
प्रकल्पमानमुपकल्पमानमुपकृतं कृतम्। श्रेयो वसीय
आयत्सम्भूतं भूतम्। चित्रः केतुः प्रभानाभान्त्सम्भान्।
ज्योतिष्माऽस्तेजस्वानातपऽस्तपन्नभितपन्। रोचनो
रोचमानः शोभनः शोभमानः कल्याणः। दर्शा दृष्टा दर्शता
विश्वरूपा सुदर्शना। आप्यायमाना प्यायमाना प्याया
सूनृतेरा। आपूर्यमाणा पूर्यमाणा पूरयन्ती पूर्णा पौर्णमासी।
दाता प्रदाताऽऽनन्दो मोदः प्रमोदः॥५॥

आवेशयन्निवेशयन्त्संवेशनः सःशान्तः शान्तः। आभवंन्प्र-
भवन्त्सम्भवन्त्सम्भूतो भूतः। प्रस्तुतं विष्टुतं सःस्तुतं
कल्याणं विश्वरूपम्। शुक्रममृतं तेजस्वि तेजः समिद्धम्।
अरुणं भानुमन्मरीचिमदभितपत्तपस्वत्। सविता प्रसविता
दीप्तो दीपयन्दीप्यमानः। ज्वलंज्वलिता तपन्वितपन्त्सन्तपन्।
रोचनो रोचमानः शुम्भूः शुम्भमानो वामः। सुता सुन्वती
प्रसुता स्यूयमानाऽभिषूयमाणा। पीती प्रपा सम्पा

तृप्तिस्तुर्पयन्ती ॥ २ ॥

कान्ता काम्या कामजाताऽऽयुष्मती कामदुघा।
 अभिशास्ताऽनुमन्ताऽऽनन्दो मोदः प्रमोदः। आसादयन्निषा-
 दयन्त्संसादनः ससन्नः सन्नः। आभूर्विभूः प्रभूः
 शम्भूर्भुवः। पवित्रं पवयिष्यन्पूतो मेध्यः। यशो
 यशस्वानायुरमृतः। जीवो जीविष्यन्त्स्वर्गो लोकः।
 सहस्वान्तसहीयानोजस्वान्तसहमानः। जयन्त्रभिजयन्त्सु-
 द्रविणो द्रविणोदाः। आर्द्रपवित्रो हरिकेशो मोदः प्रमोदः ॥ ३ ॥

अरुणोऽरुणरजाः पुण्डरीको विश्वजिदभिजित्। आर्द्रः
 पिन्वमानोऽन्नवान्नसवानिरावान्। सर्वौषधः सम्भरो
 महस्वान्। एजत्का जौवत्काः। क्षुल्लकाः शिपिविष्टकाः।
 सरिस्रराः सुशेरवः। अजिरासो गमिष्णवः। इदानीं
 तदानीमेतर्हि क्षिप्रमंजिरम्। आशुनिमेषः फणो
 द्रवन्त्रतिद्रवन्। त्वरंस्त्वरमाण आशुराशीयाञ्जवः। अग्निष्टोम
 उक्थ्योऽतिरात्रो द्विरात्रस्त्रिरात्रश्चतूरात्रः। अग्निर्ऋतुः सूर्य
 ऋतुश्चन्द्रमा ऋतुः। प्रजापतिः संवत्सरो महान्कः ॥ ४ ॥

भूर॒ग्निं च॑ पृथि॒वीं च॑ मां च॑। त्री॒ऽश्च॑ लो॒कान्त्स॑वत्स॒रं च॑।
 प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्भु॒वा सी॑द।
 भुवो॑ वा॒युं चान्तरि॑क्षं च॑ मां च॑। त्री॒ऽश्च॑ लो॒कान्त्स॑वत्स॒रं च॑।
 प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्भु॒वा सी॑द।
 स्व॑रादि॒त्यं च॑ दि॒वं च॑ मां च॑। त्री॒ऽश्च॑ लो॒कान्त्स॑वत्स॒रं च॑।
 प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्भु॒वा सी॑द।
 भूर्भुवः॑ स्व॑श्चन्द्रम॑सं च॑ दि॒शश्च॑ मां च॑। त्री॒ऽश्च॑ लो॒कान्त्स॑वत्स॒रं
 च॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्भु॒वा
 सी॑द॥५॥

[२]

त्वमे॒व त्वां वै॑त्थ॒ योऽसि॑ सोऽसि॑। त्वमे॒व त्वाम॑चैषीः।
 चि॒तश्चा॑सि॒ सञ्चित॑श्चास्य॒ग्ने। ए॒तावा॑ऽश्चा॒सि भू॒याऽश्चा॑स्य॒ग्ने।
 यत्ते॑ अ॒ग्ने न्यूनं॑ यदु॒ तेऽति॑रि॒क्तम्। आ॒दि॒त्यास्त॑दङ्गि॒रस॑-
 श्चिन्व॑न्तु। वि॒श्वे ते॑ दे॒वाश्चि॑ति॒मापू॑रयन्तु। चि॒तश्चा॑सि॒
 सञ्चित॑श्चास्य॒ग्ने। ए॒तावा॑ऽश्चा॒सि भू॒याऽश्चा॑स्य॒ग्ने। मा ते॑ अ॒ग्ने
 च॒ येन॑ माऽति॑ च॒ येनाऽऽयु॑रावृ॒क्षि। स॒र्वेषां॑ ज्योति॑षां
 ज्योति॑र्यद॒दावु॑देति॑। तप॑सो जा॒तम॑नि॒भृष्ट॑मो॒जः। तत्ते॑

ज्योतिरिष्टके। तेन मे तप। तेन मे ज्वल। तेन मे दीदिहि।
यावद्देवाः। यावदसाति सूर्यः। यावदुतापि ब्रह्म॥६॥

[३]

संवत्सरोऽसि परिवत्सरोऽसि। इदावत्सरोऽसीदुवत्सरो-
ऽसि। इद्वत्सरोऽसि वत्सरोऽसि। तस्य ते वसन्तः शिरः।
ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वरुषाः पुच्छम्। शरदुत्तरः पक्षः।
हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चितयः। अपरपक्षाः पुरीषम्॥७॥

अहोरात्राणीष्टकाः। ऋषभोऽसि स्वर्गो लोकः। यस्यां दिशि
महीयसे। ततो नो मह आवह। वायुर्भूत्वा सर्वा दिश
आवाहि। सर्वा दिशोऽनुविवाहि। सर्वा दिशोऽनुसंवाहि।
चित्या चितिमापृण। अचित्या चितिमापृण। चिदसि
समुद्रयोनिः॥८॥

इन्दुर्दक्षः श्येन ऋतावा। हिरण्यपक्षः शकुनो भुरण्युः।
महान्त्सधस्थे ध्रुव आनिषत्तः। नमस्ते अस्तु मा मा
हिंसीः। एति प्रेति वीति समित्युदिति। दिवं मे यच्छ।
अन्तरिक्षं मे यच्छ। पृथिवीं मे यच्छ। पृथिवीं मे यच्छ।
अन्तरिक्षं मे यच्छ। दिवं मे यच्छ। अह्ना प्रसारया रात्र्या

समंच। रात्र्या प्रसारय। अह्ना समंच। कामं प्रसारय।
कामं५ समंच॥९॥

[४]

भूर्भुवः स्वः। ओजो बलम्। ब्रह्म क्षत्रम्। यशो महत्। सत्यं
तपो नाम। रूपममृतम्। चक्षुः श्रोत्रम्। मन आयुः। विश्वं यशो
महः। समं तपो हरो भाः। जातवेदा यदि वा पावकोऽसि।
वैश्वानरो यदि वा वैद्युतोऽसि। शं प्रजाभ्यो यजमानाय
लोकम्। ऊर्जं पुष्टिं दददभ्याववृत्स्व॥१०॥

[५]

राज्ञीं विराज्ञीं। सम्राज्ञीं स्वराज्ञीं। अर्चिः शोचिः। तपो हरो
भाः। अग्निरिन्द्रो बृहस्पतिः। विश्वे देवा भुवनस्य गोपाः। ते
मा सर्वे यशसा स५सृजन्तु॥११॥

[६]

असवे स्वाहा वसवे स्वाहा। विभुवे स्वाहा विवस्वते
स्वाहा। अभिभुवे स्वाहाऽधिपतये स्वाहा। दिवां पतये
स्वाहाऽहस्पत्याय स्वाहा। चाक्षुष्मत्याय स्वाहा।
ज्योतिष्मत्याय स्वाहा। राज्ञे स्वाहा विराज्ञे स्वाहा।

स॒म्राज्ञे॒ स्वाहा॑ स्व॒राज्ञे॒ स्वाहा॑। शू॒षाय॑ स्वाहा सूर्याय॑
स्वाहा॑। च॒न्द्रम॑से स्वाहा ज्योति॑षे स्वाहा॑। स॒र्पाय॑ स्वाहा॑
क॒ल्याणाय॑ स्वाहा॑। अ॒र्जुनाय॑ स्वाहा॑॥१२॥

[७]

वि॒प॒श्चिते॒ पव॑मानाय गायत। म॒ही न धारा॑ऽत्य॒न्धो अ॑र्षति।
अहि॑र॒ह जी॒र्णाम॑ति॒सर्प॑ति॒ त्वच॑म्। अत्यो॒ न क्रीड॑न्नसर॒द्वेषा॑
हरिः॑। उ॒प॒या॒मगृ॑हीतोऽसि मृ॒त्यवे॑ त्वा जुष्टं गृह्णामि। ए॒ष ते॒
योनि॑र्मृ॒त्यवे॑ त्वा। अप॑मृ॒त्युम॑प॒क्षुध॑म्। अपे॒तः श॑पथं जहि।
अधा॑ नो अ॒ग्न आ॑व॒ह। रा॒यस्पोष॑ सह॒स्त्रिण॑म्॥१३॥

ये ते॑ स॒हस्र॑म॒युतं॒ पाशाः॑। मृ॒त्यो म॑र्त्याय॒ हन्त॑वे। तान्
य॒ज्ञस्य॑ मा॒यया॑। सर्वा॑नव॒यजाम॑हे। भक्षो॑ऽस्यमृतभ॒क्षः।
तस्य॑ ते मृ॒त्युपी॑तस्यामृत॒वतः॑। स्व॒गाकृ॑तस्य॒ मधु॑मतः।
उप॑हूत॒स्योप॑हूतो भक्षयामि। म॒न्द्राऽभि॑भूतिः के॒तुर्य॑ज्ञानां
वाक्। असा॒वेहि॑॥१४॥

अ॒न्धो जा॑गृ॒विः प्रा॑ण। असा॒वेहि॑। ब॒धिर आ॑क्रन्दयितरपान।
असा॒वेहि॑। अ॒ह॒स्तोस्त्वा॒ चक्षुः॑। असा॒वेहि॑। अ॒पा॒दाशो॒ मनः॑।
असा॒वेहि॑। क॒वे वि॑प्र॒चित्ते॒ श्रोत्रं॑। असा॒वेहि॑॥१५॥

सुहृ॒स्तः सु॒वा॒साः। शू॒षो ना॒मा॒स्य॒मृ॒तो म॒र्त्येषु॑। तं त्वा॒ऽहं
तथा॒ वेद॑। अ॒सा॒वेहि॑। अ॒ग्नि॒र्मे वा॒चि श्रि॒तः। वा॒ग्घृ॒दये॑। हृ॒दयं
मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॒ ब्रह्म॑णि। वा॒यु॒र्मे प्रा॒णे श्रि॒तः॥१६॥

प्रा॒णो हृ॒दये॑। हृ॒दयं॒ मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॒ ब्रह्म॑णि। सू॒र्यो
मे चक्षु॑षि श्रि॒तः। चक्षु॑र॒हृदये॑। हृ॒दयं॒ मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॒
ब्रह्म॑णि। च॒न्द्र॒मा मे॒ मन॑सि श्रि॒तः॥१७॥

मनो॑ हृ॒दये॑। हृ॒दयं॒ मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॒ ब्रह्म॑णि। दि॒शो मे॒
श्रोत्रे॑ श्रि॒ताः। श्रोत्र॑ꣳ हृ॒दये॑। हृ॒दयं॒ मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॒
ब्रह्म॑णि। आ॒पो मे॒ रेत॑सि श्रि॒ताः॥१८॥

रेतो॑ हृ॒दये॑। हृ॒दयं॒ मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॒ ब्रह्म॑णि। पृ॒थि॒वी
मे शरी॑रे श्रि॒ता। शरी॑रꣳ हृ॒दये॑। हृ॒दयं॒ मयि॑। अ॒हम॒मृते॑।
अ॒मृतं॒ ब्रह्म॑णि। ओ॒षधि॒वन॒स्प॒तयो॑ मे॒ लोम॑सु श्रि॒ताः॥१९॥

लो॒मा॒नि हृ॒दये॑। हृ॒दयं॒ मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॒ ब्रह्म॑णि। इन्द्रो॑
मे बले॑ श्रि॒तः। बल॑ꣳ हृ॒दये॑। हृ॒दयं॒ मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॒
ब्रह्म॑णि। प॒र्जन्यो॑ मे मूर्ध्नि श्रि॒तः॥२०॥

मूर्धा॑ हृ॒दये॑। हृ॒दयं॒ मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॒ ब्रह्म॑णि। ई॒शा॒नो
मे म॒न्यो श्रि॒तः। म॒न्यु॒र॒हृदये॑। हृ॒दयं॒ मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॒

ब्रह्मणि। आत्मा मं आत्मनि श्रितः॥२१॥ आत्मा हृदये।
हृदयं मयि। अहममृते। अमृतं ब्रह्मणि। पुनर्म आत्मा
पुनरायुरागात्। पुनः प्राणः पुनराकूतमागात्। वैश्वानरो
रश्मिभिर्वावृधानः। अन्तस्तिष्ठत्वमृतस्य गोपाः॥२२॥

[८]

प्रजापतिर्देवानंसृजत। ते पाप्मना सन्दिता अजायन्त।
तान्व्यद्यत्। यद्यद्यत्। तस्माद्विद्युत्। तमवृश्चत्। यदवृश्चत्।
तस्माद्वृष्टिः। तस्माद्यत्रैते देवते अभिप्राप्तुतः। वि च हैवास्य
तत्र पाप्मानं द्यतः॥२३॥

वृश्चतश्च। सैषा मीमांसाऽग्निहोत्र एव सम्पन्ना। अथो आहुः।
सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। होष्यन्नप उपस्पृशेत्। विद्युदसि विद्यं
मे पाप्मानमिति। अथ हुत्वोपस्पृशेत्। वृष्टिरसि वृश्चं मे
पाप्मानमिति। यक्ष्यमाणो वेष्ट्वा वा। वि च हैवास्यैते देवते
पाप्मानं द्यतः॥२४॥

वृश्चतश्च। अत्यहो हाऽऽरुणिः। ब्रह्मचारिणे प्रश्नान्प्रोच्य
प्रजिघाय। परेहि। प्लक्षं दय्याम्पातिं पृच्छ। वेत्थ
सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। तमागत्य पप्रच्छ। आचार्यो

मा प्राहैषीत्। वेत्थ सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। स होवाच वेदेति॥२५॥

स कस्मिन्प्रतिष्ठित इति। पुरोरंजसीति। कस्तद्यत्पुरोरंजा इति। एष वाव स पुरोरंजा इति होवाच। य एष तपति। एषोऽर्वाग्रंजा इति। स कस्मिन्त्वेष इति। सत्य इति। किं तत्सत्यमिति। तप इति॥२६॥

कस्मिन्नु तप इति। बल इति। किं तद्वलमिति। प्राण इति। मा स्म प्राणमतिपृच्छ इति माऽऽचार्योऽब्रवीदिति होवाच ब्रह्मचारी। स होवाच प्लक्षो दय्याम्पातिः। यद्वै ब्रह्मचारिन्प्राणमत्यप्रक्ष्यः। मूर्धा ते व्यपतिष्यत्। अहमुत आचार्याच्छ्रेयान्भविष्यामि। यो मा सावित्रे समवादिष्टेति॥२७॥

तस्मात्सावित्रे न संवदेत। स यो ह वै सावित्रं विदुषां सावित्रे संवदेते। सहास्मिञ्छ्रियं दधाति। अनु ह वा अस्मा असौ तपञ्छ्रियं मन्यते। अन्वस्मै श्रीस्तपो मन्यते। अन्वस्मै तपो बलं मन्यते। अन्वस्मै बलं प्राणं मन्यते। स यदाहं संज्ञानं विज्ञानं दर्शा दृष्टेति। एष एव तत्॥२८॥

अथ॒ यदाह॑। प्रस्तु॑तं विष्टु॑तं सु॒ता सु॑न्वतीति॑। ए॒ष ए॒व
तत्। ए॒ष ह्ये॒व तान्य॑हा॒नि। ए॒ष रा॒त्रयः॑। अथ॒ यदाह॑। चि॒त्रः
के॒तुर्दा॑ता प्र॒दा॒ता स॑वि॒ता प्र॑सवि॒ताऽभि॑शा॒स्ताऽनु॑म॒न्तेति॑। ए॒ष
ए॒व तत्। ए॒ष ह्ये॒व तेऽहो॑ मुहूर्ताः॑। ए॒ष रा॒त्रेः॑॥२९॥

अथ॒ यदाह॑। प॒वित्रं॑ पवयिष्यन्त्सह॑स्वान्त्सही॑यानरु॒णो-
ऽरु॒णर॑जा इति॑। ए॒ष ए॒व तत्। ए॒ष ह्ये॒व तेऽर्ध॑मा॒साः। ए॒ष
मा॒साः। अथ॒ यदाह॑। अ॒ग्नि॒ष्टोम॑ उ॒क्थ्यो॑ऽग्नि॒र्ऋ॒तुः प्र॒जाप॑तिः
सं॒वत्स॒र इति॑। ए॒ष ए॒व तत्। ए॒ष ह्ये॒व ते य॑ज्ञ॒ऋ॒तवः॑। ए॒ष
ऋ॒तवः॑॥३०॥

ए॒ष सं॒वत्स॒रः। अथ॒ यदाह॑। इ॒दानीं॑ त॒दानी॑मिति॑। ए॒ष ए॒व
तत्। ए॒ष ह्ये॒व ते मु॑हूर्तानां॑ मुहूर्ताः॑। ज॒न॒को ह॒ वैदे॑हः।
अ॒हो॒रा॒त्रैः स॒माज॑गाम। तं॑ हौचुः॑। यो वा अ॒स्मान् वेद॑।
वि॒जह॑त्पा॒प्मान॑मेति॑॥३१॥

सर्व॑मायुरेति॑। अ॒भि स्व॒र्गं लो॒कं ज॑यति। नास्या॒मुष्मि॑ल्लो॒के-
ऽन्नं॑ क्षीयत् इति॑। वि॒जह॑द्ध॒ वै पा॒प्मान॑मेति॑। सर्व॑मायुरेति॑।
अ॒भि स्व॒र्गं लो॒कं ज॑यति। नास्या॒मुष्मि॑ल्लो॒केऽन्नं॑ क्षीयते। य
ए॒वं वेद॑। अ॒हीना॒ हाऽऽश्व॑थ्यः। सा॒वि॒त्रं वि॒दां च॑कार॥३२॥

स हं ह॒सो हि॒र॒ण्मयो॑ भू॒त्वा। स्व॒र्गं लो॒कमि॑याय।
 आ॒दि॒त्यस्य॑ सायु॒ज्यम्। ह॒सो ह॒ वै हि॒र॒ण्मयो॑ भू॒त्वा।
 स्व॒र्गं लो॒कमे॑ति। आ॒दि॒त्यस्य॑ सायु॒ज्यम्। य ए॒वं वेद॑।
 दे॒वभा॑गो हं श्रौत॒रुषः॑। सा॒वि॒त्रं वि॒दां च॑कार। त॒स्य ह॒
 वा॒गदृ॑श्यमा॒नाऽभ्यु॑वाच॥ ३३॥

सर्वं॑ बत गौत॒मो वेद॑। यः सा॒वि॒त्रं वेदे॑ति। स हो॒वाच। कैषा
 वा॒गसी॑ति। अ॒यम॒ह॒स्य सा॒वि॒त्रः। दे॒वाना॑मुत्त॒मो लो॒कः। गुह्यं
 महो॑ बिभ्र॒दिति॑। ए॒ताव॑न्ति ह गौत॒मः। य॒ज्ञोप॑वी॒तं कृ॒त्वाऽधो॑
 निप॑पात। नमो॒ नम॒ इति॑॥ ३४॥

स हो॒वाच। मा भै॑षीगौ॒तम। जि॒तो वै ते॑ लो॒क इति॑।
 तस्मा॒द्ये के च॑ सा॒वि॒त्रं वि॒दुः। सर्वे॑ ते जि॒तलो॑काः। स यो
 ह॒ वै सा॒वि॒त्रस्या॒ष्टाक्ष॑रं प॒द॒स्य श्रि॒याऽभि॑षि॒क्तं वेद॑। श्रि॒या
 है॒वाभि॑षिच्यते। घृ॒णिरि॑ति द्वे अ॒क्षरे॑। सूर्य॒ इति॑ त्रीणि।
 आ॒दि॒त्य इति॑ त्रीणि॥ ३५॥

ए॒तद्वै सा॒वि॒त्रस्या॒ष्टाक्ष॑रं प॒द॒स्य श्रि॒याऽभि॑षि॒क्तम्। य ए॒वं वेद॑।
 श्रि॒या है॒वाभि॑षिच्यते। तदे॒तदृ॒चाऽभ्यु॑क्तम्। ऋ॒चो अ॒क्षरे॑ पर॒मे
 व्यो॑मन्। यस्मि॑न्दे॒वा अधि॑ विश्वे॒ निषे॑दुः। यस्तं न वेद॒ किमृ॑चा

करिष्यति। य इत्तद्विदुस्त इमे समासत् इति। न ह वा
 एतस्यर्चा न यजुषा न साम्नाऽर्थोऽस्ति। यः सावित्रं वेद॥ ३६॥
 तदेतत्परि यद्वैवचक्रम्। आर्द्रं पिन्वमानं स्वर्गे लोक एति।
 विजहद्विश्वा भूतानि सम्पश्यत्। आर्द्रो ह वै पिन्वमानः।
 स्वर्गे लोक एति। विजहन्विश्वा भूतानि सम्पश्यन्। य
 एवं वेद। शूषो ह वै वाष्णोयः। आदित्येन समाजंगाम।
 तं होवाच। एहि सावित्रं विद्धि। अयं वै स्वर्ग्योऽग्निः
 पारयिष्णुरमृतात्सम्भूत इति। एष वाव स सावित्रः। य एष
 तपति। एहि मां विद्धि। इति हैवैनं तदुवाच॥ ३७॥

[९]

इयं वाव सुरघा। तस्या अग्निरेव सारघं मधु। या एताः
 पूर्वपक्षापरपक्षयो रात्रयः। ता मधुकृतः। यान्यहानि। ते
 मधुवृषाः। स यो ह वा एता मधुकृतश्च मधुवृषाश्च वेद।
 कुर्वन्ति हास्येता अग्नौ मधु। नास्येष्टापूर्तं धयन्ति। अथ यो
 न वेद॥ ३८॥

न हास्येता अग्नौ मधु कुर्वन्ति। धयन्त्यस्येष्टापूर्तम्। यो ह
 वा अहोरात्राणां नामधेयानि वेद। नाहोरात्रेष्वार्तिमाच्छति।

संज्ञानं विज्ञानं दर्शा दृष्टेति। एतावन्नुवाकौ पूर्वपक्षस्या-
होरात्राणां नामधेयानि। प्रस्तुतं विष्टुतं सुता
सुन्वतीति। एतावन्नुवाकावपरपक्षस्याहोरात्राणां नामधेयानि।
नाहोरात्रेष्वार्तिमाच्छति। य एवं वेद॥३९॥

यो ह वै मुहूर्तानां नामधेयानि वेद। न मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति।
चित्रः केतुर्दाता प्रदाता सविता प्रसविताऽभिशास्ताऽनु-
मन्तेति। एतेऽनुवाका मुहूर्तानां नामधेयानि। न
मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति। य एवं वेद। यो ह वा
अर्धमासानां च मासानां च नामधेयानि वेद।
नार्धमासेषु न मासेष्वार्तिमाच्छति। पवित्रं पवयिष्यन्त्सह-
स्वान्त्सहीयानरुणोऽरुणरजा इति। एतेऽनुवाका
अर्धमासानां च मासानां च नामधेयानि॥४०॥

नार्धमासेषु न मासेष्वार्तिमाच्छति। य एवं वेद। यो ह
वै यज्ञक्रतूनां चर्तूनां च संवत्सरस्य च नामधेयानि वेद।
न यज्ञक्रतुषु नर्तुषु न संवत्सर आर्तिमाच्छति। अग्निष्टोम
उक्थ्योऽग्निर्ऋतुः प्रजापतिः संवत्सर इति। एतेऽनुवाका

यज्ञक्रतूनां चर्तूनां च संवत्सरस्य च नामधेयानि॥४१॥
 न यज्ञक्रतुषु नर्तुषु न संवत्सर आर्तिमाच्छति। य एवं
 वेद। यो ह वै मुहूर्तानां मुहूर्तान् वेद। न मुहूर्तानां
 मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति। इदानीं तदानीमिति। एते वै मुहूर्तानां
 मुहूर्ताः। न मुहूर्तानां मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति। य एवं वेद। अथो
 यथा क्षेत्रज्ञो भूत्वाऽनुप्रविश्यान्नमत्ति। एवमेवैतान्क्षेत्रज्ञो
 भूत्वाऽनुप्रविश्यान्नमत्ति। स एतेषामेव संलोकतां
 सायुज्यमश्नुते। अप पुनर्मृत्युं जयति। य एवं वेद॥४२॥

[१०]

कश्चिद्ध वा अस्माल्लोकात्प्रेत्य। आत्मानं वेद। अयमहमस्मीति।
 कश्चित्स्वं लोकं न प्रतिप्रजानाति। अग्निमुग्धो हैव
 धूमतान्तः। स्वं लोकं न प्रतिप्रजानाति। अथ यो
 हैवैतमग्निं सावित्रं वेद। स एवास्माल्लोकात्प्रेत्य। आत्मानं
 वेद। अयमहमस्मीति॥४३॥

स स्वं लोकं प्रतिप्रजानाति। एष उ वेवेनं तत्सावित्रः।
 स्वर्गं लोकमभिवहति। अहोरात्रैर्वा इदं सयुग्भिः
 क्रियते। इतिरात्रायादीक्षिषता। इतिरात्राय व्रतमुपांगुरिति।

तानिहानेवं विदुषः। अमुष्मिँल्लोके शैवधिं धयन्ति। धीतः
 हैव स शैवधिमनु परैति। अथ यो हैवैतमग्निः सावित्रं
 वेद॥४४॥

तस्य हैवाहोरात्राणि। अमुष्मिँल्लोके शैवधिं न धयन्ति।
 अधीतः हैव स शैवधिमनु परैति। भरद्वाजो ह
 त्रिभिरायुर्भिर्ब्रह्मचर्यमुवास। तः ह जीर्णिः स्थविरः
 शयानम्। इन्द्र उपब्रज्योवाच। भरद्वाज। यत्ते
 चतुर्थमायुर्दद्याम्। किमेनेन कुर्या इति। ब्रह्मचर्यमेवैनेन
 चरेयमिति होवाच॥४५॥

तः ह त्रीन्गिरिरूपानविज्ञातानिव दर्शयां चकार। तेषां
 हैकैकस्मान्मुष्टिनाऽऽददे। स होवाच। भरद्वाजेत्यामन्त्र्य। वेदा
 वा एते। अनन्ता वै वेदाः। एतद्वा एतैस्त्रिभिरायुर्भिर्नव-
 वोचथाः। अथ त इतरदननूक्तमेव। एहीमं विद्धि। अयं वै
 सर्वविद्येति॥४६॥

तस्मै हैतमग्निः सावित्रमुवाच। तः स विदित्वा। अमृतो
 भूत्वा। स्वर्गं लोकमियाय। आदित्यस्य सायुज्यम्। अमृतो
 हैव भूत्वा। स्वर्गं लोकमेति। आदित्यस्य सायुज्यम्। य एवं

वेदं। ए॒षो ए॒व त्रयीं वि॒द्या॥४७॥

याव॑न्त॒ः ह॒ वै त्र॒य्या वि॒द्यया॑ लो॒कं ज॑यति। ताव॑न्तं लो॒कं
ज॑यति। य ए॒वं वेदं। अ॒ग्नेर्वा ए॒तानि॑ नाम॒धेया॑नि। अ॒ग्नेरे॒व
सायु॑ज्य॒ः सलो॒कता॑माप्नोति। य ए॒वं वेदं। वा॒योर्वा ए॒तानि॑
नाम॒धेया॑नि। वा॒योरे॒व सायु॑ज्य॒ः सलो॒कता॑माप्नोति। य ए॒वं
वेदं। इन्द्र॑स्य॒ वा ए॒तानि॑ नाम॒धेया॑नि॥४८॥

इन्द्र॑स्यै॒व सायु॑ज्य॒ः सलो॒कता॑माप्नोति। य ए॒वं वेदं।
बृह॑स्पते॒र्वा ए॒तानि॑ नाम॒धेया॑नि। बृह॑स्पते॒रे॒व सायु॑ज्य॒ः
सलो॒कता॑माप्नोति। य ए॒वं वेदं। प्र॒जाप॑ते॒र्वा ए॒तानि॑
नाम॒धेया॑नि। प्र॒जाप॑ते॒रे॒व सायु॑ज्य॒ः सलो॒कता॑माप्नोति।
य ए॒वं वेदं। ब्रह्म॑णो॒ वा ए॒तानि॑ नाम॒धेया॑नि। ब्रह्म॑ण
ए॒व सायु॑ज्य॒ः सलो॒कता॑माप्नोति। य ए॒वं वेदं। स॒ वा
ए॒षोऽग्नि॑र॒पक्ष॑पुच्छो वा॒युरे॒व। तस्या॑ग्नि॒र्मुख॑म्। अ॒सावा॑दि॒त्यः
शि॒रः। स॒ यदे॒ते दे॒वते॒ अन्त॑रेण। तत्सर्व॑ः सी॒व्यति॑।
तस्मा॑त्सा॒वित्रः॥४९॥

[११]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके प्रथमः प्रश्नः
समाप्तः॥१॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

लो॒कोऽसि॑ स्व॒र्गोऽसि॑। अ॒न॒न्तोऽस्य॑पा॒रोऽसि॑। अक्षि॑तो-
 ऽस्य॑क्ष॒य्योऽसि॑। तप॑सः प्र॒ति॒ष्ठा। त्वयी॑द॒म॒न्तः। वि॒श्वं
 य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भू॒तम्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्ता वि॒श्वस्य॑
 ज॒नयि॑ता। तं त्वोप॑दधे का॒म॒दु॒घ॒मक्षि॑तम्। प्र॒जाप॑ति॒स्त्वा
 सा॒दय॑तु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒र॒स्व॒द्धु॒वा सी॑द॥१॥

तपो॑ऽसि लो॒के श्रि॑तम्। तेज॑सः प्र॒ति॒ष्ठा। त्वयी॑द॒म॒न्तः। वि॒श्वं
 य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भू॒तम्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्तु वि॒श्वस्य॑
 ज॒नयि॑तु। तत्त्वोप॑दधे का॒म॒दु॒घ॒मक्षि॑तम्। प्र॒जाप॑ति॒स्त्वा
 सा॒दय॑तु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒र॒स्व॒द्धु॒वा सी॑द॥२॥

तेजो॑ऽसि तप॑सि श्रि॒तम्। स॒मु॒द्रस्य॑ प्र॒ति॒ष्ठा। त्वयी॑द॒म॒न्तः।
 वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भू॒तम्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्तु वि॒श्वस्य॑
 ज॒नयि॑तु। तत्त्वोप॑दधे का॒म॒दु॒घ॒मक्षि॑तम्। प्र॒जाप॑ति॒स्त्वा
 सा॒दय॑तु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒र॒स्व॒द्धु॒वा सी॑द॥३॥

स॒मु॒द्रोऽसि॑ तेज॑सि श्रि॒तः। अ॒पां प्र॑ति॒ष्ठा। त्वयी॑द॒म॒न्तः। वि॒श्वं
 य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भू॒तम्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्ता वि॒श्वस्य॑

जनयि॒ता। तं त्वोप॑दधे काम॒दुघ॒मक्षि॑तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द॥४॥

आपः॑ स्थ समु॒द्रे श्रि॒ताः। पृ॒थि॒व्याः प्र॑ति॒ष्ठा यु॒ष्मासु॑।
इ॒दम॒न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं सु॑भू॒तम्।
वि॒श्वस्य॑ भ॒र्त्र्यो वि॒श्वस्य॑ जनयि॒त्र्यः। ता व॒ उप॑दधे
काम॒दुघा॒ अक्षि॑ताः। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑
दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द॥५॥

पृ॒थि॒व्यस्य॑प्सु श्रि॒ता। अ॒ग्नेः प्र॑ति॒ष्ठा। त्वयी॒दम॒न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं
वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं सु॑भू॒तम्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्त्री वि॒श्वस्य॑ जनयि॒त्री।
तां त्वोप॑दधे काम॒दुघा॒मक्षि॑ताम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु।
तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द॥६॥

अ॒ग्नि॒रसि॑ पृ॒थि॒व्यां श्रि॒तः। अ॒न्तरि॑क्षस्य प्र॑ति॒ष्ठा।
त्वयी॒दम॒न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं सु॑भू॒तम्। वि॒श्वस्य॑
भ॒र्ता वि॒श्वस्य॑ जनयि॒ता। तं त्वोप॑दधे काम॒दुघ॒मक्षि॑तम्।
प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा
सी॒द॥७॥

अ॒न्तरि॑क्षमस्य॒ग्नौ श्रि॒तम्। वा॒योः प्र॑ति॒ष्ठा। त्वयी॒दम॒न्तः।

विश्वं य॒क्षं विश्वं॑ भू॒तं विश्वं॑ सुभू॒तम्। विश्व॑स्य भ॒र्तु विश्व॑स्य
जनयि॒तु। तत्त्वोप॑दधे काम॒दुघ॒मक्षि॑तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
सादय॒तु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॑द॥८॥

वा॒युर॑स्यन्त॒रिक्षे॑ श्रि॒तः। दि॒वः प्र॑ति॒ष्ठा। त्वयी॑दम॒न्तः। विश्वं॑
य॒क्षं विश्वं॑ भू॒तं विश्वं॑ सुभू॒तम्। विश्व॑स्य भ॒र्ता विश्व॑स्य
जनयि॒ता। तं त्वोप॑दधे काम॒दुघ॒मक्षि॑तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
सादय॒तु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॑द॥९॥

द्यौ॑र॒सि वा॒यौ श्रि॒ता। आ॒दि॒त्यस्य॑ प्र॒ति॒ष्ठा। त्वयी॑दम॒न्तः।
विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑ भू॒तं विश्वं॑ सुभू॒तम्। विश्व॑स्य भ॒र्त्री विश्व॑स्य
जनयि॒त्री। तां त्वोप॑दधे काम॒दुघा॒मक्षि॑ताम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
सादय॒तु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॑द॥१०॥

आ॒दि॒त्योऽसि॑ दि॒वि श्रि॒तः। च॒न्द्रम॑सः प्र॒ति॒ष्ठा। त्वयी॑दम॒न्तः।
विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑ भू॒तं विश्वं॑ सुभू॒तम्। विश्व॑स्य भ॒र्ता विश्व॑स्य
जनयि॒ता। तं त्वोप॑दधे काम॒दुघ॒मक्षि॑तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
सादय॒तु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॑द॥११॥

च॒न्द्रमा॑ अस्यादि॒त्ये श्रि॒तः। नक्ष॑त्राणां प्र॒ति॒ष्ठा। त्वयी॑दम॒न्तः।
विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑ भू॒तं विश्वं॑ सुभू॒तम्। विश्व॑स्य भ॒र्ता विश्व॑स्य

जनयि॒ता। तं त्वोप॑दधे काम॒दुघ॒मक्षि॑तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द॥१२॥

नक्ष॑त्राणि स्थ च॒न्द्रम॑सि श्रि॒तानि॑। सं॒वत्स॒रस्य॑ प्रति॒ष्ठा
युष्मा॑सु। इ॒दम॒न्तः। विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑ भू॒तं विश्वं॑ सुभू॒तम्।
विश्व॑स्य भ॒र्तृणि॑ विश्व॑स्य जनयि॒तृणि॑। तानि॑ व॒ उप॑दधे
काम॒दुघा॒न्यक्षि॑तानि। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑
दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द॥१३॥

सं॒वत्स॒रोऽसि॑ नक्ष॑त्रेषु श्रि॒तः। ऋ॒तूनां॑ प्रति॒ष्ठा। त्वयी॑दम॒न्तः।
विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑ भू॒तं विश्वं॑ सुभू॒तम्। विश्व॑स्य भ॒र्ता विश्व॑स्य
जनयि॒ता। तं त्वोप॑दधे काम॒दुघ॒मक्षि॑तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द॥१४॥

ऋ॒तवः॑ स्थ सं॒वत्स॒रे श्रि॒ताः। मा॒सानां॑ प्रति॒ष्ठा युष्मा॑सु।
इ॒दम॒न्तः। विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑ भू॒तं विश्वं॑ सुभू॒तम्।
विश्व॑स्य भ॒र्तारो॑ विश्व॑स्य जनयि॒तारः॑। तान् व॒ उप॑दधे
काम॒दुघा॒नक्षि॑तान्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑
दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द॥१५॥

मा॒साः स्थ॒र्त॒षु श्रि॒ताः। अ॒र्ध॒मा॒सानां॑ प्रति॒ष्ठा युष्मा॑सु।

इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।
 विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदधे
 कामदुघानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
 देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१६॥

अर्धमासाः स्थ मासु श्रिताः। अहोरात्रयोः प्रतिष्ठा
 युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।
 विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व
 उपदधे कामदुघानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
 देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१७॥

अहोरात्रे स्थोऽर्धमासेषु श्रिते। भूतस्य प्रतिष्ठे भव्यस्य प्रतिष्ठे।
 युवयोरिदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।
 विश्वस्य भर्त्र्यो विश्वस्य जनयित्र्यौ। ते वामुपदधे कामदुघे
 अक्षिते। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
 सीद॥१८॥

पौर्णमास्यष्टकाऽमावास्या। अन्नादाः स्थान्नदुघो युष्मासु।
 इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।

विश्वस्य भृत्र्यो विश्वस्य जनयित्र्यः। ता व उपदधे
कामदुघा अक्षिताः। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१९॥

राडंसि बृहती श्रीरसीन्द्रपत्नी धर्मपत्नी। विश्वं भूतमनुप्रभूता।
त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य
भृत्री विश्वस्य जनयित्री। तां त्वोपदधे कामदुघामक्षिताम्।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
सीद॥२०॥

ओजोऽसि सहोऽसि। बलमसि भ्राजोऽसि। देवानां
धामामृतम्। अमर्त्यस्तपोजाः। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं
विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य
जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥२१॥

[१]

त्वमग्ने रुद्रो असुरो मुहो दिवः। त्वं शर्धो मारुतं पृक्ष
ईशिषे। त्वं वातैररुणैर्यासि शङ्गयः। त्वं पूषा विधृतः पांसि
नु त्मना। देवा देवेषु श्रयध्वम्। प्रथमा द्वितीयेषु श्रयध्वम्।

द्वितीयास्तृतीयेषु श्रयध्वम्। तृतीयाश्चतुर्थेषु श्रयध्वम्। चतुर्थाः
पञ्चमेषु श्रयध्वम्। पञ्चमाः षष्ठेषु श्रयध्वम्॥२२॥

षष्ठाः सप्तमेषु श्रयध्वम्। सप्तमा अष्टमेषु श्रयध्वम्। अष्टमा
नवमेषु श्रयध्वम्। नवमा दशमेषु श्रयध्वम्। दशमा एकादशेषु
श्रयध्वम्। एकादशा द्वादशेषु श्रयध्वम्। द्वादशास्त्रयोदशेषु
श्रयध्वम्। त्रयोदशाश्चतुर्दशेषु श्रयध्वम्। चतुर्दशाः पञ्चदशेषु
श्रयध्वम्। पञ्चदशाः षोडशेषु श्रयध्वम्॥२३॥

षोडशाः सप्तदशेषु श्रयध्वम्। सप्तदशा अष्टादशेषु श्रयध्वम्।
अष्टादशा एकान्नविंशेषु श्रयध्वम्। एकान्नविंशा विंशेषु
श्रयध्वम्। विंशा एकविंशेषु श्रयध्वम्। एकविंशा
द्वाविंशेषु श्रयध्वम्। द्वाविंशास्त्रयोविंशेषु श्रयध्वम्।
त्रयोविंशाश्चतुर्विंशेषु श्रयध्वम्। चतुर्विंशाः पञ्चविंशेषु
श्रयध्वम्। पञ्चविंशाः षड्विंशेषु श्रयध्वम्॥२४॥

षड्विंशाः सप्तविंशेषु श्रयध्वम्। सप्तविंशा अष्टाविंशेषु
श्रयध्वम्। अष्टाविंशा एकान्नत्रिंशेषु श्रयध्वम्।
एकान्नत्रिंशास्त्रिंशेषु श्रयध्वम्। त्रिंशा एकत्रिंशेषु
श्रयध्वम्। एकत्रिंशा द्वात्रिंशेषु श्रयध्वम्। द्वात्रिंशास्त्रय-
स्त्रिंशेषु श्रयध्वम्। देवास्त्रिरेकादशास्त्रिंशस्त्रिंशाः। उत्तरे

भवत। उत्तरवर्त्मान् उत्तरसत्त्वानः। यत्काम इदं जुहोमि।
तन्मे समृध्यताम्। वयं स्याम पतयो रयीणाम्। भूर्भुवः
स्वः स्वाहा॥२५॥

[२]

अग्नाविष्णू सजोषसा। इमा वर्धन्तु वां गिरः।
द्युमैर्वाजैर्भिरागतम्। राज्ञी विराज्ञी। सम्राज्ञी स्वराज्ञी।
अर्चिः शोचिः। तपो हरो भाः। अग्निः सोमो बृहस्पतिः। विश्वे
देवा भुवनस्य गोपाः। ते सर्वे सङ्गत्य। इदं मे प्रावता वचः।
वयं स्याम पतयो रयीणाम्। भूर्भुवः स्वः स्वाहा॥२६॥

[३]

अन्नपतेऽन्नस्य नो देहि। अनमीवस्य शुष्मिणः। प्र प्रदातारं
तारिषः। ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे। अग्ने पृथिवीपते।
सोमं वीरुधां पते। त्वष्टः समिधां पते। विष्णवाशानां पते।
मित्रं सत्यानां पते। वरुण धर्मणां पते॥२७॥

मरुतो गणानां पतयः। रुद्रं पशूनां पते। इन्द्रौजसां पते।
बृहस्पते ब्रह्मणस्पते। आ रुचा रोचेऽहं स्वयम्। रुचा
रुरुचे रोचमानः। अतीत्यादः स्वराभरेह। तस्मिन् योनौ

प्रज॒नौ प्रजा॑येय। व॒यं॑ स्या॒म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। भूर्भुवः॑
स्वः स्वाहा॑॥२८॥

[४]

स॒प्त तै॑ अ॒ग्ने स॒मिधः॑ स॒प्त जि॒ह्वाः। स॒प्त र्ष॑यः स॒प्त धाम॑
प्रि॒याणि॑। स॒प्त हो॒त्रा अनु॑वि॒द्वान्। स॒प्त योनी॑रापृ॒णस्वा
घृ॒तेन॑। प्राची॑ दिक्। अ॒ग्निर्दे॒वता॑। अ॒ग्निः स दि॒शां दे॒वं
दे॒वता॑नामृच्छतु। यो मै॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॒दास॑ति। द॒क्षिणा
दिक्। इन्द्रो॑ दे॒वता॑॥२९॥

इन्द्रः॑ स दि॒शां दे॒वं दे॒वता॑नामृच्छतु। यो मै॒तस्यै॑
दि॒शोऽभि॒दास॑ति। प्र॒तीची॑ दिक्। सोमो॑ दे॒वता॑। सोमः॑ स
दि॒शां दे॒वं दे॒वता॑नामृच्छतु। यो मै॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॒दास॑ति।
उ॒दीची॑ दिक्। मि॒त्रावरु॑णौ दे॒वता॑। मि॒त्रावरु॑णौ स दि॒शां
दे॒वौ दे॒वता॑नामृच्छतु। यो मै॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॒दास॑ति॥३०॥

ऊ॒र्ध्वा दिक्। बृह॒स्पति॑र्दे॒वता॑। बृह॒स्पतिः॑ स दि॒शां दे॒वं
दे॒वता॑नामृच्छतु। यो मै॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॒दास॑ति। इ॒यं दिक्।
अ॒दि॒तिर्दे॒वता॑। अ॒दि॒तिः स दि॒शां दे॒वीं दे॒वता॑नामृच्छतु।
यो मै॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॒दास॑ति। पु॒रुषो॑ दिक्। पु॒रुषो॑ मे
का॒मान्त्सम॑र्धयतु॥३१॥

अ॒न्यो जा॒गृ॒विः प्रा॒ण। असा॒वेहि॑। ब॒धिर॑ आ॒क्रन्द॑यितरपान।
 असा॒वेहि॑। उ॒षसं॑मुषसमशीय। अ॒हमसो॑ ज्योति॑रशीय।
 अ॒हमसो॑ऽपोऽशीय। व॒यं स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। भूर्भुवः॑
 स्वः स्वाहा॑॥३२॥

[५]

यत्तेऽचि॑तं यदु॑ चि॒तं ते॑ अ॒ग्ने। यत्त॑ ऊ॒नं यदु॑ तेऽति॑रिक्तम्।
 आ॒दि॒त्यास्त॒दङ्गि॑रसश्चिन्वन्तु। वि॒श्वे ते॑ दे॒वाश्चि॑तिमापूरयन्तु।
 चि॒तश्चा॑सि॒ सञ्चि॑तश्चास्यग्ने। ए॒तावा॑ऽश्चा॒सि भू॒याऽश्चा॑स्यग्ने।
 लो॒कं पृ॑ण च्छि॒द्रं पृ॑ण। अथो॑ सीद शि॒वा त्वम्। इ॒न्द्रा॒ग्नी त्वा॒
 बृ॒हस्प॑तिः। अ॒स्मिन् योना॑वसीषदन्॥३३॥

तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्ध्रुवा सी॒द। ता अ॑स्य॒ सूद॑दोहसः।
 सोम॑ऽश्री॒णन्ति॒ पृ॒थ॒यः। जन्म॑ दे॒वानां॒ विशः॑। त्रि॒ष्वा
 रो॒च॒ने दि॒वः। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्ध्रुवा सी॒द। अ॒ग्ने दे॒वाः
 इ॒हाऽऽव॑ह। ज॒ज्ञा॒नो वृ॒क्तब॑र्हिषे। अ॒सि हो॒ता न॒ ई॒ड्यः॑।
 अ॒ग॒न्म म॒हा मन॑सा॒ यवि॑ष्ठम्॥३४॥

यो दी॒दाय॒ समि॑द्ध॒ स्वे दु॑रो॒णे। चि॒त्रभा॑नू रोद॑सी अ॒न्तरु॑र्वी।
 स्वा॑हुतं वि॒श्वतः॑ प्र॒त्यश्च॑म॒। मे॒धाका॑रं वि॒दथ॑स्य प्र॒साध॑नम्।

अ॒ग्नि॒ः हो॒ता॒रं॑ प॒रि॒भू॒त॒मं॑ म॒तिम्। त्वा॒म॒र्भ॒स्य॑ ह॒वि॒षः॑
स॒मा॒न॒मि॒त्। त्वां॑ म॒हो वृ॑ण॒ते न॒रो ना॒न्यं त्व॑त्। म॒नु॒ष्व॒त्त्वा॒
नि॒धी॑म॒हि। म॒नु॒ष्व॒त्स॒मि॒धी॑म॒हि। अ॒ग्ने॑ म॒नु॒ष्व॒द॒ङ्गि॒रः॥ ३५॥

दे॒वा॒न॒दे॒वा॒य॒ते॒ य॒ज। अ॒ग्नि॒र्हि वा॒जिनं॑ वि॒शे। द॒दा॒ति
वि॒श्व॒च॒र॒ष॒णिः। अ॒ग्नी रा॒ये स्वा॒भुव॑म्। स प्री॒तो या॑ति॒ वार्य॑म्।
इ॒ष॒ः स्तो॒तृ॒भ्य॒ आ॒भ॒र। पृ॒ष्टो दि॒वि पृ॒ष्टो अ॒ग्निः पृ॑थि॒व्याम्।
पृ॒ष्टो वि॒श्वा ओ॒ष॒धी॒रा॒वि॒वेश॑। वै॒श्वान॑रः स॒ह॒सा पृ॒ष्टो अ॒ग्निः।
स नो॒ दि॒वा स रि॒षः पा॑तु॒ नक्त॑म्॥ ३६॥

[६]

अ॒यं वा॒व यः॑ प॒व॒ते। सो॑ऽअ॒ग्नि॒र्ना॒चि॒के॒तः। स य॒त्प्रा॒ङ् प॒व॒ते।
त॒द॒स्य॒ शि॒रः। अथ॒ यद॑क्षि॒णा। स दक्षि॑णः प॒क्षः। अथ॒
य॒त्प्र॒त्य॒क्। तत्पु॒च्छ॑म्। यदु॒द॒ङ्गि॒ः। स उ॒त्तरः॑ प॒क्षः॥ ३७॥

अथ॒ यत्सं॑वा॒ति। त॒द॒स्य॒ स॒म॒ञ्च॑नं च प्र॒सा॒र॒णं च। अथो॑
स॒म्प॒दे॒वा॒स्य॒ सा। स॒ः ह॒ वा अ॑स्मै स का॒मः प॒द्य॑ते। यत्का॑मो
य॒ज॑ते। यो॑ऽअ॒ग्निं ना॒चि॒के॒तं चि॑नु॒ते। य उ॑ चै॒नमे॒वं वे॒द। यो ह॒ वा
अ॒ग्ने॒र्ना॒चि॒के॒त॒स्याऽऽय॑त॒नं प्र॑ति॒ष्ठां वे॒द। आ॒य॑त॒न॒वा॒न्भ॒व॒ति।
गच्छ॑ति॒ प्र॑ति॒ष्ठाम्॥ ३८॥

हिरण्यं वा अग्नेर्नाचिकेतस्याऽऽयतनं प्रतिष्ठा। य एवं वेद। आयतनवान्भवति। गच्छति प्रतिष्ठाम्। यो ह वा अग्नेर्नाचिकेतस्य शरीरं वेद। सशरीर एव स्वर्गं लोकमेति। हिरण्यं वा अग्नेर्नाचिकेतस्य शरीरम्। य एवं वेद। सशरीर एव स्वर्गं लोकमेति। अथो यथा रुक्म उत्तमो भाय्यात्॥३९॥

एवमेव स तेजसा यशसा। अस्मिंश्च लोकेऽमुष्मिंश्च भाति। उरवो ह वै नामैते लोकाः। येऽवरेणाऽऽदित्यम्। अथ हैते वरीयांसो लोकाः। ये परेणाऽऽदित्यम्। अन्तवन्तः ह वा एष क्षय्यं लोकं जयति। योऽवरेणाऽऽदित्यम्। अथ हैषोऽनन्तमपारमक्षय्यं लोकं जयति। यः परेणाऽऽदित्यम्॥४०॥

अनन्तः ह वा अपारमक्षय्यं लोकं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथो यथा रथे तिष्ठन्पक्षसी पर्यावर्तमाने प्रत्यपैक्षते। एवमहोरात्रे प्रत्यपैक्षते। नास्याहोरात्रे लोकमाप्नुतः। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद॥४१॥

[७]

उ॒शन् ह॒ वै वा॑ज॒श्रव॒सः स॑र्ववे॒दसं॑ द॒दौ। तस्य॑ ह॒ नचि॑केता॒
नामं॑ पु॒त्र आ॑स। त॒ ह॑ कुमा॒रः स॑न्तम्। दक्षि॑णासु
नी॒यमा॑नासु श्र॒द्धाऽऽवि॑वेश। स हो॑वाच। तत् कस्मै॒ मां
दा॑स्य॒सीति॑। द्वितीयं॑ तृतीयम्। त॒ ह॑ परी॑त उवाच। मृ॒त्यवे॑
त्वा ददा॑मीति। त॒ ह॑ स्मोत्थि॑तं वा॒गभि॑वदति॥४२॥

गौत॑म कुमा॒रमि॑ति। स हो॑वाच। परे॑हि मृ॒त्योर्गृ॑हान्। मृ॒त्यवे॑
वै त्वा॑ऽदा॒मिति॑। तं वै प्र॒वस॑न्तं ग॒न्तासी॑ति होवाच। तस्य॑
स्म ति॒स्रो रा॒त्रीरना॑श्वान्गृ॒हे व॑सतात्। स यदि॑ त्वा पृ॒च्छेत्।
कुमा॑र॒ कति॑ रा॒त्रीरवा॑त्सीरिति। ति॒स्र इति॑ प्रति॒ब्रूता॑त्। किं
प्र॑थ॒माः रा॒त्रिमा॑श्ना इति॥४३॥

प्र॒जां त॒ इति॑। किं द्वि॒तीया॑मिति। प॒शूँस्त॒ इति॑। किं
तृ॒तीया॑मिति। सा॒धुकृ॑त्यां त॒ इति॑। तं वै प्र॒वस॑न्तं जगाम।
तस्य॑ ह॒ ति॒स्रो रा॒त्रीरना॑श्वान्गृ॒ह उ॑वास। तमा॒गत्य॑ पप्रच्छ।
कुमा॑र॒ कति॑ रा॒त्रीरवा॑त्सीरिति। ति॒स्र इति॑ प्रत्यु॑वाच॥४४॥

किं प्र॑थ॒माः रा॒त्रिमा॑श्ना इति। प्र॒जां त॒ इति॑। किं
द्वि॒तीया॑मिति। प॒शूँस्त॒ इति॑। किं तृ॒तीया॑मिति। सा॒धुकृ॑त्यां

तु इति॑। नमस्ते॑ अस्तु॒ भगव॒ इति॑ होवाच। वरं॑ वृणी॒ष्वेति॑।
पितर॑मे॒व जीव॑न्नया॒नीति॑। द्वितीयं॑ वृणी॒ष्वेति॑॥४५॥

इष्टा॑पूर्तयो॒र्मेऽक्षि॑तिं ब्रूहीति॑ होवाच। तस्मै॑ हैतम॒ग्निं
ना॑चिके॒तमु॑वाच। ततो॒ वै तस्यै॑ष्टापूर्ते॑ ना क्षी॑येते।
नास्यै॑ष्टापूर्ते॑ क्षी॑येते। योऽ॑ग्निं ना॑चिके॒तं चि॑नुते। य उ॑
चैनमे॒वं वेद॑। तृतीयं॑ वृणी॒ष्वेति॑। पुन॒र्मृत्यो॒र्मेऽप॑चितिं ब्रूहीति॑
होवाच। तस्मै॑ हैतम॒ग्निं ना॑चिके॒तमु॑वाच। ततो॒ वै सोऽप॑
पुन॒र्मृत्युम॑जयत्॥४६॥

अपं॑ पुन॒र्मृत्युं ज॑यति। योऽ॑ग्निं ना॑चिके॒तं चि॑नुते। य
उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। प्र॒जाप॑तिर्वै प्र॒जाका॑मस्तपोऽतप्य॑त। स
हि॑रण्यमुदा॑स्यत्। तद॒ग्नौ प्रा॑स्यत्। तद॒स्मै ना॑च्छदयत्।
तद्वि॒तीयं प्रा॑स्यत्। तद॒स्मै नैवा॑च्छदयत्। तत्तृतीयं॑
प्रा॑स्यत्॥४७॥

तद॒स्मै नैवा॑च्छदयत्। तदा॒त्मन्ने॒व हृद॑य्येऽ॒ग्नौ वै॑श्वान॒रे
प्रा॑स्यत्। तद॒स्मा अ॑च्छदयत्। तस्मा॒द्वि॒रण्यं क॑निष्ठं
धना॑नाम्। भु॒ञ्ज॒त्प्रि॒यत॑मम्। हृद॒य॒ज॒ꣳ हि। स॒ वै तमे॒व
ना॑विन्दत्। यस्मै॒ तां दक्षि॑णामने॑ष्यत्। ताꣳ स्वायै॒व हस्ता॑य॒

दक्षिणायानयत्। तां प्रत्यंगृह्णात्॥४८॥

दक्षाय त्वा दक्षिणां प्रतिगृह्णामीति। सोऽदक्षत् दक्षिणां प्रतिगृह्य। दक्षते ह वै दक्षिणां प्रतिगृह्य। य एवं वेद। एतद्ध स्म वै तद्विद्वांसो वाजश्रवसा गोतमाः। अप्यनूदेश्या दक्षिणां प्रतिगृह्णन्ति। उभयेन वयं दक्षिष्यामह एव दक्षिणां प्रतिगृह्येति। तेऽदक्षन्त दक्षिणां प्रतिगृह्य। दक्षते ह वै दक्षिणां प्रतिगृह्य। य एवं वेद। प्र हान्यं व्रीणाति॥४९॥

[८]

त९ हैतमेकं पशुबन्ध एवोत्तरवेद्यां चिन्वते। उत्तरवेदिसंमित एषोऽग्निरिति वदन्तः। तन्न तथा कुर्यात्। एतमग्निं कामेन व्यर्धयेत्। स एनं कामेन व्यृद्धः। कामेन व्यर्धयेत्। सौम्ये वावैनमध्वरे चिन्वीत। यत्र वा भूयिष्ठा आहुंतयो हूयेरन्। एतमग्निं कामेन समर्धयति। स एनं कामेन समृद्धः॥५०॥

कामेन समर्धयति। अथ हैनं पुरर्षयः। उत्तरवेद्यामेव सत्रियमचिन्वत। ततो वै तेऽविन्दन्त प्रजाम्। अभि स्वर्गं लोकमजयन्। विन्दत एव प्रजाम्। अभि स्वर्गं लोकं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ

हैनं वायुर्ऋद्धिकामः॥५१॥

यथान्युत्तमेवोपदधे। ततो वै स एतामृद्धिमाध्नोत्। यामिदं वायुर्ऋद्धः। एतामृद्धिमृध्नोति। यामिदं वायुर्ऋद्धः। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं गोबलो वार्ष्णः पशुकामः। पाङ्कमेव चिक्ये। पञ्च पुरस्तात्॥५२॥

पञ्च दक्षिणतः। पञ्च पश्चात्। पञ्चोत्तरतः। एकां मध्ये। ततो वै स सहस्रं पशून्प्राप्नोत्। प्र सहस्रं पशूनाप्नोति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं प्रजापतिर्ज्यैष्ठ्यकामो यशस्कामः प्रजननकामः। त्रिवृतमेव चिक्ये॥५३॥

सप्त पुरस्तात्। तिस्रो दक्षिणतः। सप्त पश्चात्। तिस्र उत्तरतः। एकां मध्ये। ततो वै स प्र यशो ज्यैष्ठ्यमाप्नोत्। एतां प्रजातिं प्राजायत। यामिदं प्रजाः प्रजायन्ते। त्रिवृद्वै ज्यैष्ठ्यम्। माता पिता पुत्रः॥५४॥

त्रिवृत्प्रजननम्। उपस्थो योनिर्मध्यमा। प्र यशो ज्यैष्ठ्यमाप्नोति। एतां प्रजातिं प्रजायते। यामिदं प्रजाः प्रजायन्ते। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद।

अथ हैनमिन्द्रो ज्यैष्ठ्यकामः। ऊर्ध्वा एवोपदधे। ततो वै स ज्यैष्ठ्यमगच्छत्॥ ५५॥

ज्यैष्ठ्यं गच्छति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनमसावादित्यः स्वर्गकामः। प्राचीरेवोपदधे। ततो वै सोऽभि स्वर्गं लोकमजयत्। अभि स्वर्गं लोकं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। स यदीच्छेत्॥ ५६॥

तेजस्वी यशस्वी ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। प्राडाहोतुर्धिष्ण्यादुत्सर्पेत्। येयं प्रागाद्यशस्वती। सा मा प्रोर्णोतु। तेजसा यशसा ब्रह्मवर्चसेनेति। तेजस्व्येव यशस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति। अथ यदीच्छेत्। भूयिष्ठं मे श्रद्धधीरन्। भूयिष्ठा दक्षिणा नयेयुरिति। दक्षिणासु नीयमानासु प्राच्येहि प्राच्येहीति प्राची जुषाणा वेत्वाऽऽज्यस्य स्वाहेति स्रुवेणोपहत्याऽऽहवनीये जुहुयात्॥ ५७॥

भूयिष्ठमेवास्मै श्रद्धधते। भूयिष्ठा दक्षिणा नयन्ति। पुरीषमुपधाय। चितिकृत्तिभिरभिमृश्या। अग्निं प्रणीयोपसमाधाय। चतस्र एता आहुतीर्जुहोति। त्वमग्ने रुद्र इति

शतरुद्रीयस्य रूपम्। अग्नाविष्णू इति वसोर्धारायाः।
अन्नपत इत्यन्नहोमः। सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वा इति
विश्वप्रीः॥५८॥

[९]

यां प्रथमामिष्टकामुपदधाति। इमं तया लोकमभिजयति।
अथो या अस्मिँल्लोके देवताः। तासां सायुज्यं
सलोकतामाप्नोति। यां द्वितीयामुपदधाति। अन्तरिक्षलोकं
तयाऽभिजयति। अथो या अन्तरिक्षलोके देवताः। तासां
सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। यां तृतीयामुपदधाति। अमुं
तया लोकमभिजयति॥५९॥

अथो या अमुष्मिँल्लोके देवताः। तासां सायुज्यं
सलोकतामाप्नोति। अथो या अमूरितरा अष्टादश। य एवामी
उरवश्च वरीयांसश्च लोकाः। तानेव ताभिर्भिजयति॥
कामचारौ ह वा अस्योरुषु च वरीयःसु च लोकेषु भवति।
योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। संवत्सरो वा
अग्निर्नाचिकेतः। तस्य वसन्तः शिरः॥६०॥

ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वर्षा उत्तरः। शरत्पुच्छम्। मासाः

कर्मकाराः। अ॒होरा॒त्रे श॑तरु॒द्रीयम्। प॒र्जन्यो॒ वसो॑र्धारा॑। यथा॒
वै प॒र्जन्यः॒ सुवृ॑ष्टं वृ॒ष्ट्वा। प्र॒जाभ्यः॒ सर्वा॑न्कामान्त्सम्पूरयति।
ए॒वमे॒व स तस्य॒ सर्वा॑न्कामान्त्सम्पूरयति। योऽ॒ग्निं ना॑चिकेतं
चि॑नुते॥६१॥

य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। स॒वत्स॒रो वा अ॒ग्निर्ना॑चिकेतः। तस्य॑
वस॒न्तः शिरः॑। ग्री॒ष्मो दक्षि॑णः प॒क्षः। व॒र्षाः पु॒च्छम्।
श॒रदु॑त्तरः प॒क्षः। हे॒मन्तो॑ मध्यम्। पू॒र्वप॒क्षाश्चित॑यः। अ॒पर॒प॒क्षाः
पु॒रीष॑म्। अ॒होरा॒त्राणी॑ष्टकाः। ए॒ष वाव॑ सोऽ॒ग्निर॑ग्निमयः
पुन॑र्णवः। अ॒ग्निम॑यो ह॒ वै पु॑न॒र्णवो॑ भू॒त्वा। स्व॒र्गं लो॒कमे॑ति।
आ॒दि॒त्यस्य॑ सायु॑ज्यम्। योऽ॒ग्निं ना॑चिकेतं चि॑नुते। य उ॑
चैनमे॒वं वेद॑॥६२॥

[१०]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय काठके द्वितीयः प्रश्नः
समाप्तः॥२॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

तुभ्यं॒ ता अ॑ङ्गिरस्तमा॒ऽश्याम्॒ तं काम॑मग्ने। आशा॑नां त्वा
विश्वा॒ आशाः॑। अनु॑ नोऽद्यानु॑मतिरन्विद॑नुमते॒ त्वम्। कामो॑

भूतस्य कामस्तदग्रे। ब्रह्म जज्ञानं पिता विराजाम्। यज्ञो
रायोऽयं यज्ञः। आपो भद्रा आदित्यश्यामि। तुभ्यं भरन्ति यो
देह्यः। पूर्वं देवा अपरेण प्राणापानौ। हव्यवाहृस्विष्टम्॥१॥

[१]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरोऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्।
प्रजापते स्वर्गो वै नो लोकस्तिरोऽभूत्। तमन्विच्छेति।
तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दत्।
तमिष्टिभिरन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्। तदिष्टीनामिष्टि-
त्वम्। एष्ट्यो ह वै नाम। ता इष्ट्य इत्याचक्षते परोक्षेण।
परोक्षप्रिया इव हि देवाः॥२॥

तमाशाऽब्रवीत्। प्रजापत आशया वै श्राम्यसि। अहमु
वा आशाऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्याऽऽशा
भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये
कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। आशायै चरुम्।
अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्याऽऽशाऽभवत्। अनु
स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या ह वा अस्यऽऽशा भवति। अनु
स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं

वेदं। सोऽत्र जुहोति। अ॒ग्नये॒ कामा॑य॒ स्वाहा॒ऽऽशायै॒ स्वाहा॑॥
 अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑॥ स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॒
 स्वाहा॒ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहेति॑॥३॥

तं कामो॑ऽब्रवीत्। प्रजा॑पते॒ कामे॑न॒ वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॒
 वै कामो॑ऽस्मि। मां नु यज॑स्व। अथ॑ ते स॒त्यः कामो॑
 भविष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसीति॑। स ए॒तम॒ग्नये॒
 कामा॑य॒ पुरो॒डाशं॑म॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। कामा॑य च॒रुम्।
 अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑ स॒त्यः कामो॑ऽभवत्। अनु॑
 स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्यो ह॒ वा अ॑स्य॒ कामो॑ भवति।
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य
 उ॒ चैन॑दे॒वं वेद॑। सोऽत्र जुहोति। अ॒ग्नये॒ कामा॑य॒ स्वाहा॒
 कामा॑य॒ स्वाहा॑॥ अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑॥ स्व॒र्गाय॑
 लो॒काय॒ स्वाहा॒ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहेति॑॥४॥

तं ब्रह्मा॑ऽब्रवीत्। प्रजा॑पते॒ ब्रह्म॑णा॒ वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॒
 वै ब्रह्मा॑ऽस्मि। मां नु यज॑स्व। अथ॑ ते ब्रह्म॒ण्वान् य॒ज्ञो
 भविष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसीति॑। स ए॒तम॒ग्नये॒
 कामा॑य॒ पुरो॒डाशं॑म॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। ब्रह्म॑णे च॒रुम्।
 अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑ ब्रह्म॒ण्वान् य॒ज्ञोऽभवत्। अनु॑

स्वर्गं लोकमविन्दत्। ब्रह्मण्वान् ह वा अस्य यज्ञो भवति।
 अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य
 उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहा
 ब्रह्मणे स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय
 लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥५॥

तं यज्ञोऽब्रवीत्। प्रजापते यज्ञेन वै श्राम्यसि। अहमु
 वै यज्ञोऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यो यज्ञो
 भविष्यति। अनुं स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये
 कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। यज्ञाय चरुम्।
 अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यो यज्ञोऽभवत्। अनुं
 स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यो ह वा अस्य यज्ञो भवति।
 अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य
 उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहा
 यज्ञाय स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय
 लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥६॥

तमापोऽब्रुवन्। प्रजापतेऽप्सु वै सर्वे कामाः श्रिताः। वयमु
 वा आपः स्मः। अस्मान्नु यजस्व। अथ त्वयि सर्वे कामाः
 श्रयिष्यन्ते। अनुं स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये

कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। अद्ध्यश्चरुम्।
 अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्मिन्त्सर्वे कामा अश्रयन्त। अनु
 स्वर्गं लोकमविन्दत्। सर्वे ह वा अस्मिन्कामाः श्रयन्ते। अनु
 स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं
 वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहाऽद्ध्यः स्वाहा।
 अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय
 स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥७॥

तमग्निर्बलिमानब्रवीत्। प्रजापतेऽग्नये वै बलिमते सर्वाणि
 भूतानि बलिं हरन्ति। अहमु वा अग्निर्बलिमानस्मि। मां
 नु यजस्व। अथ ते सर्वाणि भूतानि बलिं हरिष्यन्ति।
 अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये कामाय
 पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। अग्नये बलिमते चरुम्।
 अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्मै सर्वाणि भूतानि बलिमहरन्।
 अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सर्वाणि ह वा अस्मै भूतानि
 बलिं हरन्ति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन
 हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये
 कामाय स्वाहाऽग्नये बलिमते स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा

प्रजापतये स्वाहा॥ स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये॥ स्विष्टकृते
स्वाहेति॥८॥

तमनुवित्तिरब्रवीत्। प्रजापते स्वर्गं वै लोकमनुविवित्ससि।
अहमु वा अनुवित्तिरस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते
सत्याऽनुवित्तिर्भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स
एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। अनुवित्त्यै
चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्याऽनुवित्तिरभवत्।
अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या ह वा अस्यानुवित्तिर्भवति।
अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ
चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहाऽनुवित्त्यै
स्वाहा॥ अनुमत्यै स्वाहा॥ प्रजापतये स्वाहा॥ स्वर्गाय
लोकाय स्वाहाऽग्नये॥ स्विष्टकृते स्वाहेति॥९॥

ता वा एताः सप्त स्वर्गस्य लोकस्य द्वारः। दिवःश्येनयोऽनु-
वित्तयो नाम। आशा प्रथमा९ रक्षति। कामो द्वितीयाम्।
ब्रह्म तृतीयाम्। यज्ञश्चतुर्थीम्। आपः पञ्चमीम्।
अग्निर्बलिमान्षष्ठीम्। अनुवित्तिः सप्तमीम्। अनु ह
वै स्वर्गं लोकं विन्दति। कामचारोऽस्य स्वर्गे लोके भवति।
य एताभिरिष्टिभिर्यजते। य उ चैना एव वेद। तास्वन्विष्टि।

प॒ष्ठौ॒ही॒व॒रां द॑द्यात्क॒ꣳसं च॑। स्त्रियै॑ चाऽऽभा॒रꣳ स॑मृ॒द्धौ॥१०॥

[२]

तप॑सा दे॒वा दे॒वता॑म॒ग्रं आ॑यन्। तप॑स॒र्षयः॑ स्वर॑न्वविन्दन्।
तप॑सा स॒पत्न्या॑न्प्र॒णु॒दा॒मारा॑न्तीः। येने॒दं वि॒श्वं परि॑भूतं यदस्ति।
प्र॒थम॑जं दे॒वꣳ ह॒विषा॑ विधेम। स्व॒यम्भु॑ ब्रह्म॑ पर॒मं तपो॑
यत्। स ए॒व पु॒त्रः स पि॒ता स मा॒ता। तपो॑ ह य॒क्षं प्र॑थमꣳ
सम्ब॑भूव। श्र॒द्धया दे॒वो दे॒वत्व॑म॑श्रुते। श्र॒द्धा प्र॑ति॒ष्ठा लो॒कस्य॑
दे॒वी॥११॥

सा नो॑ जुषा॒णोप॑ य॒ज्ञमागा॑त्। काम॑वत्साऽमृ॒तं दु॒हाना॑। श्र॒द्धा
दे॒वी प्र॑थम॒जा ऋ॒तस्य॑। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्त्री जग॑तः प्र॒तिष्ठा॑। ताꣳ
श्र॒द्धाꣳ ह॒विषा॑ यजामहे। सा नो॑ लो॒कम॑मृ॒तं द॑धातु। ईशा॑ना
दे॒वी भुव॑न॒स्याधि॑प॒त्नी। आगा॑त्स॒त्यꣳ ह॒विरि॑दं जुषा॒णम्।
यस्मा॑द्दे॒वा ज॑ज्ञिरे॒ भुव॑नं च॒ विश्वे॑। तस्मै॑ विधेम ह॒विषा॑
घृ॒तेन॑॥१२॥

यथा॑ दे॒वैः स॑ध॒मादं॑ मदेम। यस्य॑ प्र॒तिष्ठो॑र्वन्तरि॑क्षम्।
यस्मा॑द्दे॒वा ज॑ज्ञिरे॒ भुव॑नं च॒ सर्वे॑। तत्स॒त्यम॑र्च॒दुप॑ य॒ज्ञं

न॒ आगा॑त्। ब्रह्माऽऽहु॑तीरु॒प॒मोद॑मानम्। मन॑सो॒ वशे॑
 सर्व॑मिदं ब॒भूव॑। नान्य॑स्य॒ मनो॑ व॒शम॑न्वि॒याय॑। भी॒ष्मो हि
 दे॒वः सह॑सः॒ सही॑यान्। स नो॑ जुषा॒ण उप॑ य॒ज्ञमागा॑त्।
 आकू॑तीनामधि॒पतिं॑ चे॒तसां॑ च॥१३॥

स॒ङ्क॒ल्प॒जूतिं॑ दे॒वं वि॑प॒श्चिम्। मनो॑ राजा॒नमि॒ह वर्ध॑यन्तः।
 उ॒प॒ह॒वैऽस्य॑ सु॒म॒तौ स्या॑म। च॒रणं॑ प॒वित्रं॑ वि॒त॒तं पु॒रा॒णम्।
 येन॑ प॒त॒स्तर॑ति दुष्कृ॒तानि॑। तेन॑ प॒वित्रे॑ण शुद्धेन॑ प॒ताः।
 अति॑ पा॒प्मान॑मरा॒तिं तरे॑म। लो॒कस्य॑ द्वा॒रम॑र्चि॒मत्प॒वित्र॑म्।
 ज्योति॑ष्मद्भाज॑मानं॒ मह॑स्वत्। अ॒मृत॑स्य॒ धारा॑ बहु॒धा
 दोह॑मानम्। च॒रणं॑ नो लो॒के सु॒धि॒तां दधा॑तु। अ॒ग्नि॒र्मूर्धा
 भुवः॑। अनु॑ नोऽद्या॒नुम॑तिर॒न्विद॑नुम॒ते त्वम्। ह॒व्य॒वाह॑ः
 स्वि॑ष्टम्॥१४॥

[३]

दे॒वेभ्यो॑ वै स्व॒र्गो लो॒कस्ति॒रोऽभव॑त्। ते प्र॒जाप॑तिमब्रुवन्।
 प्रजा॑पते स्व॒र्गो वै नो॑ लो॒कस्ति॒रोऽभू॑त्। तम॑न्विच्छे॒ति। तं
 य॑ज्ञ॒क्र॒तुभि॒रन्वै॑च्छत्। तं य॑ज्ञ॒क्र॒तुभि॒र्नान्व॑विन्दत्। तमि॑ष्टिभि॒र॒न्वै॑च्छत्।
 तमि॑ष्टिभि॒रन्व॑विन्दत्। तदि॑ष्टी॒नामि॑ष्टि॒त्वम्। ए॒ष्ट्यो

ह वै नामां। ता इष्टय इत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया इव
हि देवाः॥१५॥

तं तपोऽब्रवीत्। प्रजापते तपसा वै श्राम्यसि। अहमु वै
तपोऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यं तपो भविष्यति।
अनुं स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकपालं
निरवपत्। तपसे चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य
सत्यं तपोऽभवत्। अनुं स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यं ह वा
अस्य तपो भवति। अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन
हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये
स्वाहा तपसे स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा।
स्वर्गायं लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥१६॥

तं श्रद्धाऽब्रवीत्। प्रजापते श्रद्धया वै श्राम्यसि। अहमु वै
श्रद्धाऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्या श्रद्धा भविष्यति।
अनुं स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकपालं
निरवपत्। श्रद्धायै चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य
सत्या श्रद्धाऽभवत्। अनुं स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या ह वा
अस्य श्रद्धा भवति। अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन
हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये

स्वाहा॑ श्रद्धायै॑ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑।
स्वर्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहाऽ॒ग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहेति॑॥१७॥

त॑ स॒त्यम॑ब्रवीत्। प्रजा॑पते स॒त्येन॒ वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॒ वै
स॒त्यम॑स्मि। मां नु य॑जस्व। अथ॑ ते स॒त्यं स॒त्यं भ॑विष्यति।
अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति। स ए॒तमा॑ग्नेयम॒ष्टाक॑पालं
नि॒र॑वपत्। स॒त्याय॑ च॒रुम्। अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑
स॒त्यं स॒त्यम॑भवत्। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्यं ह॒ वा
अ॑स्य स॒त्यं भ॑वति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ग्नये॑
स्वाहा॑ स॒त्याय॑ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑।
स्वर्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहाऽ॒ग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहेति॑॥१८॥

तं मनो॑ऽब्रवीत्। प्रजा॑पते मन॑सा॒ वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॒ वै
मनो॑ऽस्मि। मां नु य॑जस्व। अथ॑ ते स॒त्यं मनो॑ भविष्यति।
अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति। स ए॒तमा॑ग्नेयम॒ष्टाक॑पालं
नि॒र॑वपत्। मन॑से च॒रुम्। अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑
स॒त्यं मनो॑ऽभवत्। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्यं ह॒ वा
अ॑स्य मनो॑ भवति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ग्नये॑

स्वाहा॑ मन॑से॒ स्वाहा॑॥ अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑॥
स्वर्गा॑य॒ लो॒काय॒ स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहेति॑॥१९॥

तं चर॑णमब्रवीत्। प्रजा॑पते॒ चरणे॑न॒ वै श्राम्य॑सि। अ॒हमु॑ वै
चरण॑मस्मि। मां नु॑ यज॒स्व। अथ॑ ते स॒त्यं चरणं॑ भविष्यति।
अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वेत्स्य॑सीति। स ए॒तमा॑ग्नेयम॒ष्टाक॑पालं
नि॒रव॑पत्। चर॑णाय च॒रुम्। अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॑ वै तस्य
स॒त्यं चरण॑मभवत्। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्यं ह
वा अ॑स्य चरणं॑ भवति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒ग्नये॑
स्वाहा॑ चर॑णाय॒ स्वाहा॑॥ अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑॥
स्वर्गा॑य॒ लो॒काय॒ स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहेति॑॥२०॥

ता वा ए॒ताः पञ्च॑ स्व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ द्वा॒रः। अ॒पा॒घा॒ अनु॑वित्तयो॒
नाम॑। तपः॑ प्रथ॒मा र॑क्षति। श्र॒द्धा द्वि॒तीया॑म्। स॒त्यं तृ॒तीया॑म्।
मन॑श्चतु॒र्थीम्। चरणं॑ पञ्च॒मीम्। अनु॑ ह॒ वै स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति।
का॒म॒चा॒रोऽस्य॑ स्व॒र्गे लो॒के भ॑वति। य ए॒ताभि॑रिष्टि॒भिर्यज॑ते।
य उ॑ चैना ए॒वं वेद॑। तास्व॑न्विष्टि। प॒ष्ठौ ही॒वरां॑ द॒द्यात्क॒ सं
चा॑। स्त्रियै॑ चाऽऽभा॒रं स॑मृ॒द्धौ॥२१॥

ब्रह्म वै चतुर्होतारः। चतुर्होतृभ्योऽधियज्ञो निर्मितः। नैनं
 शप्तम्। नाभिचरितुमागच्छति। य एवं वेद। यो ह वै
 चतुर्होतृणां चतुर्होतृत्वं वेद। अथो पञ्चहोतृत्वम्। सर्वा
 हास्मै दिशः कल्पन्ते। वाचस्पतिर्होता दशहोतृणाम्।
 पृथिवी होता चतुर्होतृणाम्॥२२॥

अग्निर्होता पञ्चहोतृणाम्। वाग्धोता षड्होतृणाम्।
 महाहविर्होता सप्तहोतृणाम्। एतद्वै चतुर्होतृणां
 चतुर्होतृत्वम्। अथो पञ्चहोतृत्वम्। सर्वा हास्मै दिशः
 कल्पन्ते। य एवं वेद। एषा वै सर्वविद्या। एतद्वैषजम्। एषा
 पङ्क्तिः स्वर्गस्य लोकस्याञ्जसाऽयनिः स्मृतिः॥२३॥

एतान् योऽध्यैत्यच्छदिर्दर्शे यावत्तरसम्। स्वरिति। अनपब्रवः
 सर्वमायुरेति। विन्दते प्रजाम्। रायस्पोषं गौपत्यम्।
 ब्रह्मवर्चसी भवति। एतान् योऽध्यैति। स्पृणोत्यात्मानम्।
 प्रजां पितृन्। एतान् वा अरुण औपवेशिर्विदां चकार॥२४॥

एतैरधिवादमपाजयत्। अथो विश्वं पाप्मानम्। स्वर्ययौ।
 एतान्योऽध्यैति। अधिवादं जयति। अथो विश्वं पाप्मानम्।
 स्वरिति। एतैरग्निं चिन्वीत स्वर्गकामः। एतैरायुष्कामः।

प्रजापशुकामो वा॥२५॥

पुरस्ताद्दशहोतारमुदञ्चमुपदधाति यावत्पदम्। हृदयं यजुषी
पत्यौ च। दक्षिणतः प्राञ्चं चतुर्होतारम्। पश्चादुदञ्चं
पञ्चहोतारम्। उत्तरतः प्राञ्चं षड्होतारम्। उपरिष्ठात्प्राञ्चं
सप्तहोतारम्। हृदयं यजूंषि पत्यञ्च। यथावकाशं ग्रहान्।
यथावकाशं प्रतिग्रहाँल्लोकं पृणाञ्च। सर्वा हास्येता देवताः
प्रीता अभीष्टा भवन्ति॥२६॥

सदेवमग्निं चिनुते। रथसंमितश्चेतव्यः। वज्रो वै रथः। वज्रैणैव
पाप्मानं भ्रातृव्यं स्तृणुते। पक्षः संमितश्चेतव्यः। एतावान्
वै रथः। यावत्पक्षः। रथसंमितमेव चिनुते। इममेव लोकं
पशुबन्धेनाभिजयति। अथो अग्निष्टोमेन॥२७॥

अन्तरिक्षमुक्थ्येन। स्वरतिरात्रेण। सर्वाँल्लोकानहीनेन। अथो
सत्रेण। वरो दक्षिणा। वरैणैव वरं स्पृणोति। आत्मा हि वरः।
एकविंशतिर्दक्षिणा ददाति। एकविंशो वा इतः स्वर्गो
लोकः। प्र स्वर्गं लोकमाप्नोति॥२८॥

असावादित्य एकविंशः। अमुमेवाऽऽदित्यमाप्नोति।
शतं ददाति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये

प्रति॑तिष्ठति। स॒हस्रं॑ ददाति। स॒हस्रं॑सम्मितः स्व॒र्गो लो॒कः।
स्व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॒भिजि॑त्यै। अ॒न्वि॒ष्टकं॑ दक्षि॑णा ददाति।
सर्वा॑णि वया॑ंसि॥ २९॥

सर्व॑स्याऽऽप्त्यै॑। सर्व॑स्यावरु॑द्धौ। यदि॑ न वि॒न्देता॑।
म॒न्थाने॑ताव॒तो द॑द्यादोद॒नान् वा॑। अ॒श्रुते॑ तं का॒मम्।
यस्मै॑ का॒माया॒ग्निश्ची॑यते॑। प॒ष्ठौर्हीं त्व॒न्तर्व॑तीं दद्यात्। सा हि
सर्वा॑णि वया॑ंसि। सर्व॑स्याऽऽप्त्यै॑। सर्व॑स्यावरु॑द्धौ॥ ३०॥

हि॒र॒ण्यं ददाति। हि॒र॒ण्यज्योति॑रे॒व स्व॒र्गं लो॒कमे॑ति। वा॒सो
ददाति। तेन॑ऽऽयुः प्रति॑रते। वे॒दितृ॑ती॒ये य॑जेत। त्रिष॑त्या हि
दे॒वाः। स स॑त्यम॒ग्निं चि॑नुते। तदे॒तत्प॑शुब॒न्धे ब्रा॒ह्मणं॑ ब्रूयात्।
नेत॑रेषु य॒ज्ञेषु॑। यो ह॒ वै चतु॑र्होतृ॒ननु॑स॒वनं॑ त॑र्पयित॒व्यान्
वेद॑॥ ३१॥

तृप्य॑ति प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। उपै॑न॒ सोम॑पी॒थो न॑मति। ए॒ते वै
चतु॑र्होतारोऽनु॑स॒वनं॑ त॑र्पयित॒व्याः। ये ब्रा॑ह्म॒णा ब॑हु॒विदः॑।
तेभ्यो॑ यद्वक्षि॑णा न नये॑त्। दुरि॑ष्टः स्यात्। अ॒ग्निम॑स्य
वृ॒क्षीर॑न्। तेभ्यो॑ यथाश्रु॒द्धं द॑द्यात्। स्वि॑ष्टमे॒वैतत्क्रि॑यते।
नास्या॒ग्निं वृ॑ञ्जते॥ ३२॥

हिरण्येष्टको भवति। यावदुत्तममङ्गुलिकाण्डं यज्ञपुरुषा
 सम्मितम्। तेजो हिरण्यम्। यदि हिरण्यं न विन्देत्।
 शर्करा अक्ता उपदध्यात्। तेजो घृतम्। सतेजसमेवाग्निं
 चिनुते। अग्निं चित्वा सौत्रामण्या यजेत मैत्रावरुण्या
 वा। वीर्येण वा एष व्यध्यते। योऽग्निं चिनुते॥३३॥
 यावदेव वीर्यम्। तदस्मिन्दधाति। ब्रह्मणः सायुज्यं
 सलोकतामाप्नोति। एतासामेव देवतानां सायुज्यम्।
 सार्ष्टिता समानलोकतामाप्नोति। य एतमग्निं चिनुते।
 य उ चैनमेवं वेद। एतदेव सावित्रे ब्राह्मणम्। अथो
 नाचिकेते॥३४॥

[५]

यच्चा॒मृतं॒ यच्च॒ मर्त्यम्॑। यच्च॒ प्राणि॑ति॒ यच्च॒ न। सर्वा॒स्ता इष्ट॑काः
 कृत्वा। उप॑ काम॒दुघा॑ दधे। तेन॒ र्षि॑णा॒ तेन॒ ब्रह्म॑णा। तया॑
 देव॑तयाऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॑द। सर्वाः॒ स्त्रियः॑ सर्वा॑न्पु॒ंसः। सर्वं॑
 न स्त्री॑पुमं च॒ यत्। सर्वा॒स्ताः। याव॑न्तः पा॒सवो॑ भूमेः॑॥३५॥

सङ्ख्या॑ता देवमा॒यया॑। सर्वा॒स्ताः। याव॑न्त॒ ऊषाः॑ पशूनाम्।
 पृथि॒व्यां पुष्टि॑र्हिताः। सर्वा॒स्ताः। याव॑तीः॒ सिक॑ताः सर्वाः॑।

अप्स्वन्तश्च याः श्रिताः। सर्वास्ताः। यावतीः शर्करा धृत्यै।
अस्यां पृथिव्यामधि॥ ३६॥

सर्वास्ताः। यावन्तोऽश्मानोऽस्यां पृथिव्याम्। प्रतिष्ठासु
प्रतिष्ठिताः। सर्वास्ताः। यावतीर्वीरुधः सर्वाः। विष्ठिताः
पृथिवीमनु। सर्वास्ताः। यावतीरोषधीः सर्वाः। विष्ठिताः
पृथिवीमनु। सर्वास्ताः॥ ३७॥

यावन्तो वनस्पतयः। अस्यां पृथिव्यामधि। सर्वास्ताः।
यावन्तो ग्राम्याः पशवः सर्वे। आरण्याश्च ये। सर्वास्ताः।
ये द्विपादश्चतुष्पादः। अपाद उदरसर्पिणः। सर्वास्ताः।
यावदाञ्जनमुच्यते॥ ३८॥

देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः॥ यावत्कृष्णायस्रः सर्वम्।
देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। यावल्लोहायस्रः सर्वम्।
देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। सर्वस्रः सीस्रः सर्वं त्रपु।
देवत्रा यच्च मानुषम्॥ ३९॥

सर्वास्ताः। सर्वस्रः हिरण्यस्रः रजतम्। देवत्रा यच्च मानुषम्।
सर्वास्ताः। सर्वस्रः सुवर्णस्रः हरितम्। देवत्रा यच्च मानुषम्।
सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उप कामदुघा दधे। तेनर्षिणा तेन

ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥४०॥

[६]

सर्वा दिशो दिक्षु। यच्चान्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ता
इष्टकाः कृत्वा। उपं कामदुघां दधे। तेनर्षिणा तेन
ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद। अन्तरिक्षं च
केवलम्। यच्चास्मिन्नन्तराहितम्। सर्वास्ताः। आन्तरिक्ष्यश्च
याः प्रजाः॥४१॥

गन्धर्वाप्सरसश्च ये। सर्वास्ताः। सर्वानुदारान्तसलिलान्।
अन्तरिक्षे प्रतिष्ठितान्। सर्वास्ताः। सर्वानुदारान्तसलिलान्।
स्थावराः प्रोष्याश्च ये। सर्वास्ताः। सर्वा धुनिः
सर्वान्ध्वसान्। हिमो यच्च शीयते॥४२॥

सर्वास्ताः। सर्वान्मरीचीन् विततान्। नीहारो यच्च शीयते।
सर्वास्ताः। सर्वा विद्युतः सर्वान्त्स्तनयिबून्। हादुनीर्यच्च
शीयते। सर्वास्ताः। सर्वाः स्रवन्तीः सरितः। सर्वमप्सुचरं च
यत्। सर्वास्ताः॥४३॥

याश्च कूप्या याश्च नाद्याः समुद्रियाः। याश्च वैशन्तीरुत

प्रा॑स॒चीर्याः। सर्वा॑स्ताः। ये चो॒त्तिष्ठ॑न्ति जी॒मूताः॑। याश्च
वर्ष॑न्ति वृ॒ष्टयः॑। सर्वा॑स्ताः। तप॒स्तेज॑ आका॒शम्।
यच्चा॑ऽऽका॒शे प्र॑ति॒ष्ठितम्। सर्वा॑स्ताः। वा॒युं वया॑ऽसि
सर्वा॑णि॥४४॥

अ॒न्तरि॑क्षच॒रं च॒ यत्। सर्वा॑स्ताः। अ॒ग्निः सूर्यं॑ च॒न्द्रम्। मि॒त्रं
वरु॑णं भग॒म्। सर्वा॑स्ताः। स॒त्यः श्रद्धां॑ तपो॒ दम॑म्। ना॒म
रूपं॑ च॒ भूताना॑म्। सर्वा॑स्ता इष्ट॑काः कृ॒त्वा। उप॑ काम॒दुघा॑
दधे। तेन॑र्षि॒णा तेन॑ ब्रह्म॑णा। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा
सी॑द॥४५॥

[७]

सर्वा॑न्दि॒वः सर्वा॑न्दे॒वान्दि॒वि। यच्चा॑न्तर्भू॒तं प्र॑ति॒ष्ठितम्।
सर्वा॑स्ता इष्ट॑काः कृ॒त्वा। उप॑ काम॒दुघा॑ दधे। तेन॑र्षि॒णा तेन॑
ब्रह्म॑णा। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॑द। याव॑ती॒स्तार॑काः
सर्वाः॑। वि॒त॑ता रोच॒ने दि॒वि। सर्वा॑स्ताः। ऋ॒चो यजू॑ऽषि
सा॒मानि॑॥४६॥

अ॒थर्वा॑ङ्गि॒रस॑श्च॒ ये। सर्वा॑स्ताः। इ॒तिहा॑स॒पुरा॑णं च।
स॒र्पदे॒वज॒नाश्च॒ ये। सर्वा॑स्ताः। ये च॑ लो॒का ये चा॑लो॒काः।

अ॒न्तर्भू॑तं प्र॒ति॑ष्ठितम्। सर्वा॒स्ताः। यच्च॒ ब्र॒ह्म॒ यच्चा॑ब्र॒ह्म।
अ॒न्तर्ब्र॑ह्मन्प्रति॑ष्ठितम्॥४७॥

सर्वा॒स्ताः। अ॒हो॒रा॒त्राणि॑ सर्वा॒णि। अ॒र्ध॒मा॒साः॑श्च॒ के॒वल॑ान्।
सर्वा॒स्ताः। सर्वा॑नृ॒तून्त्सर्वा॑न्मा॒सान्। स॒ंवत्स॑रं च॒ के॒वल॑म्।
सर्वा॒स्ताः। सर्वं॑ भू॒तः॑ सर्वं॑ भ॒व्यम्। यच्चा॑तोऽधि॑भविष्यति।
सर्वा॒स्ता इष्ट॑काः कृ॒त्वा। उप॑ काम॒दुघा॑ दधे। तेन॑र्षि॒णा तेन॑
ब्र॒ह्म॒णा। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॒द्भुवा॑ सी॒द॥४८॥

[८]

ऋ॒चां प्रा॒चीं मह॑ती दि॒गु॑च्यते। दक्षि॑णामाहु॒र्यजु॑षामपा॒राम्।
अथ॑र्व॒णामङ्गि॑रसां प्र॒ती॒चीं। साम्ना॑मुदी॒चीं मह॑ती दि॒गु॑च्यते।
ऋ॒ग्भिः पूर्वा॑ह्णे दि॒वि दे॒व ई॑यते। य॒जुर्वे॑दे ति॒ष्ठति॑ मध्ये
अ॒हः। सा॒मवे॑देना॒स्तम॑ये मही॑यते। वेदै॑रशू॒न्यस्त्रि॑भिरे॒ति
सूर्यः॑। ऋ॒ग्न्यो जा॒ताः॑ सर्व॒शो मूर्ति॑माहुः। सर्वा॑ गति॒र्याजु॑षी
हैव॑ शश्व॑त्॥४९॥

सर्वं॑ तेजः॑ सा॒मरूप्य॑ हं शश्व॑त्। सर्वं॑ हे॒दं ब्र॒ह्म॒णा
हैव॑ सृष्टम्। ऋ॒ग्न्यो जा॒तं वैश्यं॑ वर्ण॑माहुः। य॒जुर्वे॑दं
क्ष॒त्रिय॑स्याऽऽहु॒र्योनि॑म्। सा॒मवे॑दो ब्रा॒ह्म॒णानां॑ प्रसू॑तिः।

पूर्वे पूर्वभ्यो वच एतदूचुः। आद॒र्शम॒ग्निं चि॒न्वा॒नाः।
 पूर्वे विश्व॒सृजो॒ऽमृताः॑। श॒तं व॑र्षसहस्राणि। दी॒क्षिताः
 स॒त्रमा॑सत॥५०॥

तप॑ आसीद्बृ॒हप॑तिः। ब्र॒ह्मं ब्र॒ह्मा॑ऽभ॒वत्स्वय॑म्। स॒त्यं
 ह॒ होत॑ैषामासीत्। यद्वि॒श्वसृ॑ज॒ आस॑त। अ॒मृत॑मेभ्य॒
 उद॑गायत्। स॒हस्रं॑ प॒रिव॑त्स॒रान्। भू॒तं ह॑ प्र॒स्तो॒तैषा॑मासीत्।
 भ॒विष्य॑त्प्रति॒ चा॒हर॑त्। प्रा॒णो अ॑ध्व॒र्युर॑भवत्। इ॒दं स॑र्वं
 सिषा॑सताम्॥५१॥

अ॒पा॒नो वि॒द्वाना॒वृतः॑। प्र॒ति॒प्रा॒तिष्ठ॑दध्व॒रे। आ॒र्त॒वा
 उ॒पगा॑तारः। स॒द॒स्यां ऋ॒तवो॑ऽभ॒वन्। अ॒र्ध॒मा॒साश्च॑
 मा॒साश्च॑। च॒म॒साध्व॑र्य॒वोऽभ॑वन्। अ॒शं स॒द्वह्म॑ण॒स्तेजः॑।
 अ॒च्छा॒वा॒कोऽभ॑व॒द्यशः॑। ऋ॒तमे॑षां प्र॒शा॒स्ताऽऽसी॑त्।
 यद्वि॒श्वसृ॑ज॒ आस॑त॥५२॥

ऊ॒र्गाजा॑न॒मुद॑वहत्। ध्रु॒व॒गो॒पः स॒हो॑ऽभ॒वत्। ओ॒जो॑ऽभ्य॒ष्टौ-
 द्वा॒व्णः। यद्वि॒श्वसृ॑ज॒ आस॑त। अ॒प॒चि॒तिः पो॒त्रीया॑मयजत्।
 ने॒ष्ट्रीया॑मयज॒त्त्विषिः॑। आ॒ग्नी॑द्वा॒द्विदुषी॑ स॒त्यम्। श्र॒द्धा
 है॒वाय॑ज॒त्स्वय॑म्। इ॒रा प॒त्नीं वि॒श्वसृ॑जाम्। आकू॑तिरपि-

डुविः॥५३॥

इध्मः॥ ह क्षुच्चैभ्य उग्रे। तृष्णा चाऽऽवहतामुभे। वागेषाः
सुब्रह्मण्याऽऽसीत्। छन्दोयोगान् विजानती। कल्पतन्त्राणि
तन्वानाऽहः। सङ्स्थाश्च सर्वशः। अहोरात्रे पशुपाल्यौ।
मुहूर्ताः प्रेष्या अभवन्। मृत्युस्तदभवद्धाता। शमितोग्रो विशां
पतिः॥५४॥

विश्वसृजः प्रथमाः सत्रमासता। सहस्रसमं प्रसुतेन यन्तः।
ततो ह जज्ञे भुवनस्य गोपाः। हिरण्मयः शकुनिर्ब्रह्म
नाम। येन सूर्यस्तपति तेजसेद्धः। पिता पुत्रेण पितृमान्
योनियोनौ। नावेदविन्मनुते तं बृहन्तम्। सर्वानुभुमात्मानः
सम्पराये। एष नित्यो महिमा ब्राह्मणस्य। न कर्मणा वर्धते
नो कनीयान्॥५५॥

तस्यैवाऽऽत्मा पदवित्तं विदित्वा। न कर्मणा लिप्यते
पापकेन। पञ्चपञ्चाशत्स्त्रिवृतः संवत्सराः। पञ्चपञ्चाशतः
पञ्चदशाः। पञ्चपञ्चाशतः सप्तदशाः। पञ्चपञ्चाशतं
एकविंशतिः। विश्वसृजाः सहस्रसंवत्सरम्। एतेन
वै विश्वसृज इदं विश्वमसृजन्त। यद्विश्वमसृजन्त।

तस्मा॑द्विश्व॑सृजः॑। विश्व॑मेना॒ननु॑ प्रजा॑यते। ब्रह्म॑णः सायु॑ज्यं
 सलो॒कता॑ यन्ति। ए॒तासा॑मे॒व दे॒वता॑ना॒ं सायु॑ज्यम्।
 सा॒र्ष्टिता॑ं॒ समानलो॒कता॑ यन्ति। य ए॒तदु॑प॒यन्ति॑। ये
 चै॒न॒त्प्राहुः॑। येभ्य॑श्चै॒न॒त्प्राहुः॑॥५६॥ ॐ॥

[९]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके तृतीयः प्रश्नः

समाप्तः॥३॥

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठकं समाप्तम्॥

हरिः ॐ॥

